

НФ

АРХИВЪ ЗА ПОСЕЛИЩНИ ПРОУЧВАНИЯ

ARCHIVES DES ETABLISSEMENTS HUMAINS

ARCHIV FÜR SIEDLUNGSFORSCHUNGEN

ARCHIVES FOR SETTLEMENTS STUDIES

Gravure française

Гр. Харманли въ началото на XIX в.
Harmanli au commencement du XIX s.

Френска гравюра

Редакцията на списанието „Архивъ за поселищни проучвания“ доставя следнитѣ излѣзли до сега отпечатъци на статии:

1. Поселищно-географскитѣ проучвания. Постигания и задачи, отъ Гунчо Ст. Гунчевъ. Стр. 37

Цена 15 лв.

2. Кюстендилъ. Приносъ къмъ поселищногеографскитѣ проучвания на нашитѣ градове, отъ Йорданъ Захариевъ. Стр. 60

Цена 20 лв.

3. Румелия и Босна. Географско описание отъ Мустафа бенъ Абдулахъ Хаджи Калфа. Превелъ отъ нѣмското издание на Иосефъ фонъ Хамеръ и снабдилъ съ обяснителни бележки Стоянъ Аргировъ. Стр. 150.

Цена 50 лв.

4. Изчезналитѣ селища въ България. Приложение. Краткъ въпросникъ за изследване на изчезналитѣ селища въ България, отъ Гунчо Ст. Гунчевъ. Стр. 18.

Цена 10 лв.

5. Стари пжтешествия презъ българскитѣ земи, преведени на български езикъ, отъ Василъ Миковъ. Стр. 14.

Цена 8 лв.

6. Нѣколко турски документи отъ XVI в. по продоволствието на султанската войска съ овце отъ български селища, отъ Д-ръ Петъръ Миятевъ. Стр. 8. Цена 5 лв.

Освенъ това редакцията продължава записването на абонати за втората година на списанието. Въ книга първа отъ втората година сж помѣстени следнитѣ статии:

Ат. Алексиевъ — Градъ Пловдивъ. Географско-стопанско развитие. Д. Ярановъ — Вътрешната колонизация въ Турция. Ат. п. Маджаровъ — Аккоюнскиятъ панаиръ. Ив. Кр. Стойчевъ — Пжтуването на Карла XII Шведски презъ българскитѣ земи въ 1713/14 г. Тялко Йордановъ — Село Князь-Борисово — Харманлийско. Приносъ къмъ поселищно-географскитѣ изучавания на Тракия. Ат. Цвѣтковъ — Село Долня-Баня — Ихтиманска околия. Поселищни и културно-исторически бележки. Д-ръ П. Миятевъ — Селищни имена отъ Софийско презъ турско време. В. Атанасовъ — Бележки за село Чупрене — Бѣлоградчико; По р. Струма. Книжовни оценки и др.

Всички суми предназначени за списанието да се изпращатъ само чрезъ Пощенската чешкова смѣтка 37-65 за „АРХИВЪ ЗА ПОСЕЛИЩНИ ПРОУЧВАНИЯ“ — София

Адресътъ на редакцията и администрацията е:

„АРХИВЪ ЗА ПОСЕЛИЩНИ ПРОУЧВАНИЯ“

Ул. „Трапезица“ № 2, I ет., София.

Гунчо Ст. Гунчевъ

роденъ на 9 (22) мартъ 1904 г., починалъ
на 2 юний 1940 г.

Редовенъ доцентъ по география при Университета.
Редакторъ-основатель на сп. „Архивъ за посе-
лищни проучвания“.

АРХИВЪ

ЗА

ПОСЕЛИЩНИ ПРОУЧВАНИЯ

Archives des Établissements humains

Archiv für Siedlungsforschungen

Archives for Settlements Studies

Редакторъ:
Г. ГУНЧЕВЪ

Sous la direction
de G. GUNČEV

II ГОДИНА
ANNEE

КНИГА
FASC. 2

СОФИЯ — SOFIA

Печатница „КУЛТУРА“ — Imprimerie „CULTURA“

1940

Харманли

Поселищногеографски проучвания

отъ

Дим. Ст. Николовъ

На братъ си Владимиръ въ паметъ

Настоящиятъ приносъ къмъ поселищногеографскитѣ проучвания на нашитѣ градове е плодъ на двегодишни издирвания и събиране на материали, за което имаме широки възможности въ битността ни на гимназиаленъ учител по география при Харманлийската гимназия.

Много сж причинитѣ, които ни накарала да започнемъ проучването на този градъ. Образуванъ презъ първитѣ години на турското робство, той още не се е освободилъ отъ много нѣща, характерни за Изтока. Въ народностно отношение населението му представя смѣсица отъ българи, турци, цигани и арменци. Въ стопанско отношение, въ Харманли и околността му, се отглеждатъ редица ценни южни култури (тютюни, памукъ, сусамъ и др.), развъждатъ се буби и се добива коприна, поради което той, наредъ съ Свиленградъ, се счита за едно отъ най-важнитѣ свилопроизводни селища въ България. Въпрѣки интереса, който представятъ Харманли и близката му околностъ, до сега тѣ не сж били предметъ на по-подробно изучаване.

Презъ XVII. вѣкъ турскиятъ пжтешественикъ и историкъ Хаджи Калфа, споменува за Харманли само съ нѣколко думи (20, стр. 63). По време на турското робство тукъ сж минавали много европейци — пжтешественици и изследвачи, като: Брокеръ (1433 г.), Рамберти (1534 г.), Герлахъ (1578 г.), Ами Буе (1836-1837 г.), Викенелъ (1840 и след.), Хохщетеръ (1869 г.), а следъ Освобождението Иречекъ и други, които обаче, само бѣгло споменуватъ за градъ Харманли или близката му околностъ. Бележки за тѣхъ се срѣщатъ сжщо така мимоходомъ въ нѣкои научни трудове отнасящи се за по-голѣми или съседни области (Г. Бончевъ, Г. Златарски, Ив. Батаклиевъ, Ст. Бончевъ, Ан. Бешковъ и др.). По отношение на миналото на града, нѣщо цѣлостно, ако и не строго научно, нѣма събрано. За похвала е трудътъ на мѣстния адвокатъ Марко Сакарски, който по покана на църковното настоятелство въ града е написалъ книгата „Стогодишнината на църквата Св. Атанасий“ (Хар-

манли 1935 г.). Въ нея той дава доста исторически материали, ползвайки се от положителни и конкретни източници (литература, сдебни дѣла, надписи, фермани и други). Неговото ценно съдействие ни бѣ отъ голѣма полза при написването на настоящия приносъ.

Предлагайки този първи нашъ трудъ, който е и първия опитъ за по-системно проучване на градъ Харманли, ние се надѣваме, че други ще продължатъ проучването на този български край и ще дадатъ много по-ценни научни работи.

I. Физикогеографска часть

1. Положение

Географското положение на градъ Харманли и близката му околностъ е много интересно. Разположенъ 2·5-3 клм. западно отъ рѣка Марица, на брѣговетъ на притока ѝ Олудере и на диагоналия международенъ шосеенъ и желѣзенъ пѣтъ Бѣлградъ—София—Харманли—Цариградъ, градъ Харманли и близката му околностъ представятъ въ геоморфолошко, климатично, народностно и стопанско отношение преходъ между Запада и Изтока. Хаджи Калфа опредѣля положението на града така: Хирменли (Харманли) е втора станция на главния пѣтъ отъ Одринъ за Бѣлградъ. Малъкъ градецъ съ кадѣлъкъ. Най-близко до него сж Узунджа-ова (Узунджово) Йенибегли (сега село на северъ отъ Елхово), Чирменъ (20. стр. 97).

Градъ Харманли е разположенъ въ югозападната часть на малката Харманлийска котловина, въ подножието на североизточнитъ Родопи. На северозападъ котловината се отдѣля отъ Горнотракийската низина чрезъ немного високитъ Преславецки хълмове (155 м.), после Казала (157 м.), Ги-Аланъ, Кара-Укумъ и други, заключващи се между градъ Хасково на западъ, Харманли отъ югоизтокъ и Симеоновградъ отъ североизтокъ. На западъ, споредъ насъ, границата на Харманлийската котловина върви по билото на Тжпана (229 м.), като на югъ отъ него преминава по билото на Кюмюрлюка и стига до върхъ Коджа-баиръ (244 м.). Оттукъ на изтокъ и югоизтокъ презъ южнитъ части на Малкоча стига до дѣсния брѣгъ на рѣка Марица. На изтокъ Харманлийската котловина е рѣзко очертана геоморфоложки отъ разсѣда, по който тече Марица, непосредствено до западнитъ склонове на Сакаръ планина. Въ така очертанитъ граници Харманлийската котловина има 8·5 клм. дължина и 5·8 клм. широчина или заема едно пространство отъ 49·40 кв. клм. Срѣдната ѝ надморска височина е 95 м. Самиятъ градъ е разположенъ 80 м. надморска височина.

Градъ Харманли дължи развитието си на земноповърхнитъ условия. Населението използва както богатата на

богатата Горнотракийска низина, така и богатата на близките, ако и не много високи части на оградните хълмисти дълове. Освенъ това, разположенъ почти въ началото на маричиния проломъ, който отдѣля Североизточните Родопи отъ Сакаръ планина, той ржководи политико-стопанския животъ на околните полски и низкопланински селища.

Астрономическото положение на града се опредѣля отъ точката въ която се пресичатъ координатите $41^{\circ} 53' 26''$ северна ширина и $25^{\circ} 52' 31''$ източна дължина отъ Гринуичъ.

По своето положение градъ Харманли не се различава много отъ градъ Хасково, съ който е свързанъ чрезъ долината на рѣка Олу-дере и притока ѝ рѣка Хасковска. Разстоянието между тия две селища е 33 км. Почти на сжщото разстояние (34 км.) въ югоизточна посока на рѣка Марица е разположенъ градъ Свиленградъ, на 2 км. южно отъ който отстои гръцко-българската граница. Най-близкото по-голъмо селище до Харманли е градъ Симеоновградъ. Той се намира — 14 км. северно и влиза въ Харманлийска околия. Близко разположени села сж: Преславецъ (Кюся-кьой) на 8.2 км. северно; Шишманово (Хасобасть) — 11 км. североизточно; Българинъ (Сюлеменчиво) — 9 км. източно; Бисеръ (Инджели) — 12 км. югоизточно; Надежденъ (Хюсеинъ-махле) — 9 км. южно; Остри-камъкъ (Сиври-кая) — 7 км. югозападно и други.

Градъ Харманли е административно срѣдище на едноименна околия, състояща се отъ два града и 82 села, сгрупирани въ 19 общини. Околията заема 1,788 кв. км. пространство съ 75,145 жители (1934 г.) при 42 души на 1 кв. км.; въ сжщото време Свиленградска околия е имала — 1,165.5 кв. км. съ 49,211 ж. по 42.2 д. на 1 кв. км., а Хасковска околия — 1,315 кв. км. съ 99,902 ж. по 76 д. на 1 кв. км.. Отъ тия цифри ясно се вижда, че нашата околия е най-рѣдко населена. Харманлийската котловина заема 2.75% отъ цѣлото пространство на околията. Съ своето географско положение и броя на населението си (8,114 ж., 1934 г.) градъ Харманли, се налага като просвѣтно-културенъ, административенъ и стопански центъръ на околията.

2. Земноповърхни отношения въ харманлийската околност

Коритото на рѣка Марица съ малката Харманлийска котловина морфогенетически принадлежатъ къмъ Горнотракийската низина, а западните и южни хълмисти части около градъ Харманли сж нераздѣлна частъ отъ Североизточните Родопи. Хълмистата частъ има архаиченъ произходъ; тя се състои отъ стари скали (кристалинни шисти, гнайси и др.), а низката частъ е млада, съ конкордантни седименти (6, стр. 115).

Харманлийската котловина се намира въ югоизточната част на Горнотракийската низина съ северозападъ — югоизточна посока. На северозападъ тя е отворена и посрѣдствомъ коритото на рѣка Марица се свързва съ Горнотракийската низина, а на югоизтокъ, чрезъ сѣщото корито, се свързва съ Долнотракийската низина. Това очертание има голѣмо културно-стопанско значение.

Въ Харманлийската котловина, разгледана въ геоморфолошко и геотектонско отношение, ясно се очертаватъ две форми, ако и едната отъ тѣхъ да е много малка. До сега Харманлийската котловина се означаваше като Харманлийско поле съ значително голѣми размѣри (28 клм. дължина съ 9 клм. ш. при 198 кв. клм. (21, стр. 6). Тия данни се отнасятъ за Харманлийско—Любимецкото поле. Приемането на подобно нѣщо е много неправилно, защото Любимецкото поле (по с. Любимецъ — Свиленградско) се намира на около 25 клм. югоизточно отъ Харманли, като връзката между тия полета е ясно разкъсана отъ архаичнитѣ хълмове на Североизточнитѣ Родопи (Хамаза — 110 м.), достигащи непосредствено до рѣка Марица. Югоизточно отъ Харманлийската котловина е много добре обособено Бисерското поле, което се намира между Харманлийското и Любимецкото поле. Ако може последнитѣ две полета да вземемъ за едно, само заради това, че сж разположени по течението на една рѣка, то въ подобенъ случай трѣбва да прибавимъ и Хасковското поле къмъ тѣхъ. То лежи на една рѣка (съ притока ѝ) съ Харманлийското, а хълмиститѣ части между тѣхъ не надминаватъ 200-250 м. височина.

Ние намираме, че Харманлийското поле представя типична малка котловина. За поле може да се вземе оная негова гладка частъ, която е заградена на северъ и изтокъ отъ рѣка Марица, на югъ стига до низкия около 100 м. хълмъ Чортлена, южно отъ долното течение на рѣка Олу-дере и на западъ—до желѣзопътната линия (вж. обр. № 1). Въ тия граници равнинната частъ има 2.800 клм. дължина отъ северъ къмъ югъ и 1.700 клм. широчина отъ западъ на изтокъ, съ 476 кв. клм. или 10.4% отъ цѣлата котловина.

Поради малкото пространство, което заема полската частъ въ сравнение съ хълмиститѣ оградни части, градъ Харманли, съ близката си околностъ, принадлежатъ къмъ Източно-Родопската областъ. Хълмиститѣ части на северозападъ, западъ, югозападъ, югъ и югоизтокъ сж продължение на помалкитѣ клонове на Североизточнитѣ Родопи. Проф. Ив. Батаклиевъ въ своята географска статия за „Източно-Родопската областъ“, въ североизточнитѣ части на която се намира и градъ Харманли, казва, че Източнитѣ Родопи представятъ силно и разнообразно разчленена планинска земя, като въ

Обр. 1. Орохидрографска карта на Харманлийската околност.
Fig. 1. Carte orohydrographique des environs d'Harmanli.

източна посока все повече се понижават и до рѣка Марица достигатъ съ много малка височина (1, стр. 11).

И действително тия хълмисти рѣтове, които заграждатъ Харманлийската котловина, сж доста разкъсани, низки, изградени отъ кристалинни шисти, младоеруптивни скали, еоценски пѣсѣчници и варовици и плиоценски наслаги. На изтокъ отъ р. Марица се намиратъ западнитѣ спускове на Сакаръ планина, на северъ отъ село Рогозиново и около село Българинъ, изградени отъ кристалинни скали (гранитогнайси, гнайси, микашисти, амфиболошисти и др.), а по на югъ — отъ еоценски пѣсѣчници и варовици. Низко отъ тѣхъ сж плиоценскитѣ материали, които се разпростиратъ и на западъ отъ рѣката.

Постепенно северозападнитѣ и южни склонове чрезъ много низки части, североизточно и югоизточно отъ града (Хамаза — 110 м., Малкоча, Чортлена и др.) преминаватъ въ най-низката котловинна частъ — полето (70 м. високо, припокрыто отъ кватернерни наслаги, обрасло съ гъсти черничеви градини, тополи и богати земеделски култури) (вж. стопанската скица). Интересни сж тукъ имената за които ще стане дума по-после — „Алмалж“, Алмалж гечитъ“, „Кумлуку“, „Бюкя“ и др.

Г. Н. Златарски въ посмъртния си трудъ „Геология на България“ казва, че въ най-източния родопски край, кристалинни шисти се показватъ около Хасково и на североизтокъ отъ този градъ, въ предѣлитѣ на Харманли, около р. Марица и на югозападъ отъ последния градъ (8. стр. 45). Начупенитѣ и деформирани пластове, които се откриватъ въ долината на рѣката Олу-дере, достатъчно ясно говорятъ, че хълмоветѣ на североизтокъ и северозападъ сж съставени отъ кристалинни шисти. Гнайсътъ заема голѣма частъ отъ землицето и е твърде разнообразенъ по устройство, изгледъ и багра. Тукъ най-добре е развитъ синиятъ порфиренъ гнайсъ. Освенъ гнайсъ отъ разни видове, се забелязватъ като прослойки между другитѣ шисти, и амфиболититѣ, разнообразени (виолетови, виолетово-сини, синьозеленикави, бежови, извехтѣли цвѣтове). Едни отъ тѣхъ сж деформирани и промѣнили цвѣта си вследствие на ерупция и извѣтряване.

Кристалинношиститѣ сж припокрыти отъ еоценски напластявания, плодъ на еоценска морска трансгресия, състоящи се отъ нумулитови, коралови (юженъ фациесъ) и глинеесто варовити пластове съ креденъ изгледъ. На югъ отъ рѣката Олу-дере подъ тия отложения излизатъ още кварцови пѣсѣци съ слюдно съдържание — бѣли, сиви, жълтеникави, тъмни и зеленикави по цвѣтъ и пѣсѣчници съ конгломерати (8. стр. 45-147). Презъ срѣдата на терциера, но главно въ началото на плиоцена, подобно на цѣлия Македоно-Родопски масивъ, Източнитѣ Родопи (включително нашата областъ), сж били обзети отъ епирогенетични движения, по-слаби

обаче и съ разкжсано частично проявяване въ източнитѣ части, които сж се отразили върху голѣмото разчленяване и малка височина. На тѣзи движения се отдава нагъването, издигането и оформяването на Североизточнитѣ Родопи, които сж ясенъ вододѣлъ между рѣката Арда на югъ и Олу-дере на северъ. Тия епирогенетични движения се засилватъ презъ кватеренера, като се изразяватъ въ повдигането на цѣлата областъ, и хлѣтване, при което се образува Бѣло море. (1. стр. 14.). Следователно това долниятъ ерозионенъ базисъ ще да се е понижилъ и предизвикалъ усилена ерозионна и транспортна работа на рѣкитѣ. Плодъ на тая ерозия сж многото V-видни долини и дебели кватернерни отложения. Рѣка Олу-дере носи името си отъ турската дума „олукъ“ — водосточна тржба (стрѣмно, високо, тѣсно, дълбоко). Вследствие на това Олу-дере е домъкнала много чакѣли отъ гранитовъ, гнайсовъ и другъ произходъ и ги наслагала въ Харманлийската котловина. Днесъ при изкопваня тѣ ясно се очертаватъ подъ алувиалнитѣ пѣсъчно-глинести отложения.

Земетръситѣ презъ 1928 год. показаха, че долината на рѣка Марица и Североизточнитѣ Родопи не сж спокойни и днесъ. К. Янковъ поставя градъ Харманли по отношение на сеизмичнитѣ прояви въ група VII — Източно-Родопска областъ, съ 31 сеизмичнитѣ прояви, докато Хасково има 21, Свиленградъ — 1. Харманлийско-Симеоновградското огнище обхваща неогеннитѣ части край Марица и околнитѣ кристалинни шисти (25., стр. 60-77)

Плодъ на постоянно действащитѣ външни сили сж разнитѣ почви въ Харманлийската котловина. Тя се характеризира съ бѣлоземи почви, но най-голѣмъ интересъ представятъ за земедѣлието пѣсъчнитѣ, скелетнитѣ, глинести-пѣсъкливитѣ съ чакълъ почви или така нареченитѣ „якалийски“ почви. Като се има предвидъ, че тѣхното образуване е станало върху дилувиални наноси, механическитѣ имъ елементи сж най-разнообразни по съставъ и голѣмина. Въ мѣстността „Кара тупракъ (черна земя) и източно отъ нея се намира черноземна почва.

Почвитѣ, малката надморска височина, южното разположение и климатичнитѣ особености благоприятствуватъ за отглеждането на индустриални растения и зърнени храни. Особено добри условия сжществуватъ за тютюнитѣ, така характернитѣ за тоя край „харманлийска яка“ и „харманлийски балканъ“, които се отличава съ своята нѣжностъ, свѣтълъ цвѣтъ и специфиченъ лекъ ароматъ.

3. Климатични отношения

Въ климатично отношение градъ Харманли съ близката си околностъ е подъ южно влияние. Неговиятъ климатъ е плодъ преди всичко на астрономично-географското му положение и на земноповърхнитѣ форми.

Стара планина е климатична граница за всички земи намиращи се на юг от нея, защото тя спира северните студени въздушни маси. Във Харманли, както и във цяла Южна България, се забелязва известна разлика във климатично отношение от Северна България. Средната годишна температура на Горнотракийската низина е 13.5° Ц., а редуцирането ѝ към морското равнище, предвид малката надморска височина (200 м. средно), ще даде разлика от около $+ 0.5^{\circ}$ Ц., следователно имаме единъ плюсъ от около $1^{\circ}-1.5^{\circ}$ Ц. въ сравнение съ Северна България (6, стр. 110). Тази температурна разлика е от голямо значение за градъ Харманли и близката му околност, защото този край е недѣлима част отъ Горнотракийската низина, а освенъ това той се намира въ най-югоизточния ѝ дѣлъ, тамъ където долината на рѣка Марица открива свободенъ път на южните климатични влияния. Градъ Харманли е защитенъ и отъ студените североизточни (черноморски) вѣтрове чрезъ естествена преграда, каквато представя Сакаръ планина. Тѣ се чувствуватъ тукъ слабо и съ измѣнена, а именно североюжна посока. За голямо съжаление ние не ще можемъ да си послужимъ съ много климатични податки, изходящи отъ града или котловината му, поради това, че въ Харманли има четвъртостепенна метеорологичната станция, основана сравнително неотдавна — въ 1930 г. Ако използваме нѣкои данни отъ Хасковската метеорологична станция, като най-близка и съ по-дългогодишни наблюдения, нѣма да попаднемъ въ голяма грѣшка при заключенията си, защото отъ направените отъ насъ сравнения на температурите за 9 годишенъ периодъ въ двете станции разликата се указа малка.

Отъ долната таблица добиваме ясна представа за температурите въ градъ Харманли въ периода 1930/38 г.

Таблица I.

Години	Надм. височ.	I.	II.	III.	IV.	V.	IV.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Срѣд. годиш.	Годиш. амплит.
1930-1938	80	1.6°	2.8°	8.2°	14.6°	18.4°	22.2°	25.1°	24.6°	19.6°	14.9°	8.4°	3.5°	13.6°	23.5°

Средната годишна температура е 13.6° Ц., средната януарска 1.6° , а средната юлска — 25.1° . Ако вземемъ предвидъ само годишната амплитуда — 23.5° — градъ Харманли и близката му околност иматъ континенталенъ климатъ.

По-голямо значение за стопанските отношения въ Харманлийско иматъ максималните и минимални температури,

съотношението между температурите по сезони, както и разпредѣлението на валежите.

Таблица II.

1934—1938 г.	М Е С Е Ц И												Годишно
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	
Максимална	19.0	18.7	24.5	26.3	33.0	35.5	<u>39.6</u>	38.0	37.5	31.0	20.0	18.0	29.2
	27.I. 1936	29.II. 1936	25.III. 1937	3.IV. 1938	25.V. 1935	24.VI. 1938	23.VII.1934 3.VII.1938	15.29.VIII. 1935	1.IX. 1938	6.X. 1935	1.6.9.XI. 1938-7 6	16.XII. 1937	
Минимална	-16.5	-19.5	-8.2	0.0	2.5	10.7	14.0	11.0	5.5	2.0	-9.0	-14.5	-1.8
	9.I. 1938	14.II. 1935	11.III. 1935	11.IV. 1937	5.V. 1935	1.VI. 1937	13.VI. 1935	25.VIII. 1938	29.IX. 1938	17.27.X. 1937	30.XI. 1937	2.XII. 1937	

Отъ таблица II. се вижда, че максималната температура за този 5 годишенъ периодъ е 39.6° (3. VII. 1938 и 23. VII. 1934 г.), а минималната е -19.5° (14. II. 1935 г.). Общото заключение е това, че тукъ нѣма много високи максимални температури, които да повреждатъ културите, а сжщо така и най-низките температури (минималните) не сж много низки и сж презъ месеците извънъ вегетацията и зрѣнето на отдѣлните растителни културни видове. Срѣдната максимална е 29.2° , а срѣдната минимална е -1.8° .

Въ следващата таблица III. даваме хода на валежите въ градъ Харманли за периода 1900 — 1938 г. Този периодъ е достатъченъ за да ни даде представа за постоянните валежни количества, които играятъ голѣма роля при опредѣлянето на климата. Срѣдното годишно количество въ Харманли (561 м. м.), до колкото можемъ да се основаваме на този периодъ, е малко въ сравнение съ срѣдния годишенъ валежъ за България (645 м. м.); то е по-голѣмо обаче отъ това на Горно-тракийската низина, която има срѣдно 500—530 м. м.

Таблица III.

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Годиш. валежъ
1900—1938 г.	36.8	41	35	38	50	<u>82</u>	41	18	35	51	70	<u>80</u>	561

Горните данни за валежите показватъ една характерна особеностъ на климата — слаби ненавременни и недоста-

тъчни валежи, които причиняват често продължителна суша през лътото или пък обратното — кишава зима. Август е най-сухия месец през годината. Есенните валежи започват обикновено през втората половина на месец септември или началото на октомври. През месеците ноември и декември, а често и през януари, тѣ сж по-изобилни. Зиме често имаме снѣговалежи, които трайно се задържат само по-високите мѣста. Максимумът валежи е през месец юний (82 м. м.) — ето защо и въ валежно отношение градъ Харманли и близката му околност принадлежатъ къмъ континенталната частъ. Обаче зимните валежи (декември — 80 м. м.), които се доближаватъ по количество до лѣтния максимумъ, показватъ, че нашата областъ се намира подъ влиянието на срѣдиземноморския климатъ. Поради тази причина К. Кировъ я поставя южно отъ северната граница на срѣдиземноморското климатично влияние.

Градушките тукъ сж рѣдкостъ. Отъ данните на Агрономството личи, че градушки е имало презъ периоди, движащи се между 5 и 15 години. Сланите настѣпватъ обикновено презъ мартъ и априлъ. Само въ 1914 г. Агрономството е отбелязало силна слана на 6, 7 и 8 май, която нанесла поражения на всички култури. Особено много тя засегнала черничевите градини и лозята. Бубохранителите хвърлили бубите поради липса на храна. Други неблагоприятни климатични явления сж засушванията, които се случватъ презъ пролѣтта. „Бѣлиятъ вѣтръ“ често подсилва сушата и допринася за поразяването на земеделските култури. Преобладаващи вѣтрове презъ зимата сж северозападните; презъ пролѣтта—североизточните; презъ лѣтото—западни, северни и североизточни, и презъ есенъта — североизточни и северозападни. Южните вѣтрове се явяватъ, съ продължителностъ отъ 3—5 дни, обикновено презъ февруари, мартъ, априлъ и май, а периодически презъ 10—15 г. въ юний и юлий. Благоприятното имъ влияние е, че презъ февруари тѣ стопяватъ снѣга, а неблагоприятното, че ненавременно предизвикватъ вегетацията на растителността; презъ мартъ и априлъ изсушаватъ почвата, а презъ лѣтото и началото на есенъта отъ тѣхъ растенията прегарятъ.

Посочените метеорологичните данни обрисуватъ зимата като мека (срѣдно 4°1'), лѣтото горѣщо (23°6') и сухо, есенъта топла (14°3') и продължителна, пролѣтта като ранна.

Отъ горните таблици се вижда много ясно, че отдѣлните климатични елементи и тѣхните съотношения иматъ голѣмо значение за земеделското производство. Поради по-големата срѣдна годишна температура и по-продължителния вегетационенъ периодъ, могатъ да се отглеждатъ съ успѣхъ южни култури като: сусамъ, анасонъ, кимонъ, памукъ, тютюнъ, фасъци, бадеми и други. Вследствие на по-силното слънцегрѣене и безоблачно небе, житните култури узрѣватъ

по-рано и за това тия ценни земни дарове се прибират по-рано. Валежното количество презъ октомврий и ноемврий е отъ голѣмо значение за продължаване на времето за есенната сѣитба и обработка на почвата. Пролѣтѣта настѣпва по-рано и за това по-рано се извършва пролѣтната обработка. Месецитѣ май и юний иматъ благоприятно съчетание на температура и валежи отъ значение за бубохраненето; месецитѣ августъ и септемврий за тютюнопроизводството. Тукъ, по естественъ пѣтъ, се прибиратъ на време и се досушаватъ и най-врѣхнитѣ тютюнови листа, вследствие на което тютюновитѣ сортове „балканъ“ и „яка“ добиватъ по-високо качество.

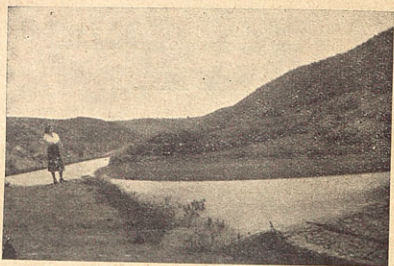
4. Водна мрежа

Най-голѣмата рѣка въ Харманлийско е Марица. Тукъ тя тече като широка 200—300 м. рѣка. Дълбочината ѝ презъ различнитѣ годишни времена се промѣня. Най-малка е презъ месецитѣ юлий и августъ (срѣдно около 1'5-2 м.), а най-голѣма 3—4 м. отъ октомврий до май. Благодарение на това, че тя протича презъ проломъ, разливането е рѣдко явление. Специално при Харманли рѣка Марица тече непосредствено до стрѣмно — високия (20 — 30 м.) сакарския брѣгъ. Дѣсниятъ ѝ брѣгъ е обаче по-низъкъ (срѣдно 1'5—2 м.). Тукъ има нѣколко острови и приятни мѣста удобни за прохлада презъ непоносимитѣ лѣтни горещини. Близко до Алмалж-гечитѣ и развалинитѣ на нѣкогашното село Алмалж, Ловната организация „Соколъ“ уреди презъ 1937 г. паркъ, който сега представя удобно и прохладно мѣсто за почивка, съ хубава вода.

Рѣка Олу-дере извира отъ врѣхъ Айда (860 м.), южно отъ градъ Хасково. Близко до село Динево (Хасковска околия) приема като лѣвъ притокъ Хасковската рѣка, която извира отъ севернитѣ склонове на в. Айда. Следъ това Олу-дере минава презъ голѣмъ проломъ въ последнитѣ североизточни родопски хълмове въ дълбока и тѣсна долина. Тамъ тя приема малкитѣ дѣсни притоци Кури-дере и Кюмюрлюшко дере, следъ което взема северна посока. При Харманли тя прави хубавъ завои точно на изтокъ и минавайки презъ северозападната му частъ се втича въ рѣка Марица на 2'5 — 3 клм. източно отъ него. Излизайки отъ пролома, водитѣ на Олу-дере текътъ много бавно, поради малкия наклонъ и много силната водна струя на Марица. Отъ изворитѣ до устието си р. Олу-дере има около 95'1 клм. дължина съ 737 кв. клм. басейнъ при срѣдно 7'1 м. увесъ на 1,000 м. Дълбочината е различна. Има голѣми дълбочини въ разнитѣ въртопи, като Поповия бентъ—4'5-5 м. Широчината е малка благодарение на високитѣ брѣгове. Цвѣтътъ на водата е бозовъ (мжтенъ) презъ зимата и пролѣтѣта, сивозеленикавъ — презъ лѣтото. Има много тиня. Приижда обикновено презъ

есенята и пролътта, а през лътото водитъ намаляватъ почти до пресъхване.

Водитъ на Марица и Олу-дере не се използватъ за напояване, въпреки, че способитъ за това да сж много. Отъ спирка Преславецъ, североизточно отъ града, до желъзния мостъ надъ Марица югоизточно отъ него, нъма никжде, макаръ и най-примитивенъ уредъ за вадене на вода отъ изобилно теча-

Обр. 2. Ръка Олу-дере и пролома ѝ при Харманли. La rivière Olu-dere et sa gorge près d'Harmanli

шитъ води на тия две ръки. Стопанското имъ значение за сега се изразява въ това, че нъколко български и турски семейства намиратъ въ водитъ имъ оскжденъ поминъкъ чрезъ риболовъ. На всъка една отъ тия две ръки има по три воденици.

Въ миналото по ръка Марица е имало много воденици. Отъ Симеоновградъ до с. Любимецъ тѣ сж били повече отъ 16-на брой. Съ специаленъ законъ, който сега е отмъненъ, всички воденични бентове сж били разрушени, за да се прочисти коритото на ръката за плуване. За голъмо съжаление, обаче, по Марица сега не се плува, а мелницитъ стоятъ изоставени или разрушени.

Пръчкитъ, които тѣзи две ръки създаватъ за съобщенията сж голъми. Отъ градъ Харманли до вливането ѝ въ Марица, Олу-дере се минава само на две мѣста — по мостоветъ на шосето и на ж. п. линия. Отъ градъ Симеоновградъ до 3—4 клм. югоизточно отъ Харманли, по Марица нъма мостъ. Това нъщо извънредно много се отразява върху развитието на стопанския животъ на околнитъ селища, както и върху самия градъ. Освенъ това, редица селища на североизтокъ и изтокъ сж откъснати отъ своя естественъ културно-просвѣтенъ и административенъ центъръ. Плаването по р. Марица е още напълно примитивно — съ каици (груби лодки) за риболовцитъ и тукъ-таме гемии (салове) за пренасяне на коли, хора, стоки,

животни и други. Такъв единъ прелезъ-бродъ съ гемия е и „Алмалж гечитъ“ при нѣкогашното селище Алмалж на мѣстото, гдето сега е Ловния паркъ.

Другъ дѣсенъ притокъ на рѣка Марица, въ обсега на Харманлийската котловина, е малката рѣчица Азмакъ, която презъ лѣтото напълно изгубва водитѣ си.

Отъ голѣмо значение за поселището е неговото водоснабдяване. Водоснабдяването на този, съ много удобно разположение градъ, прави силно впечатление. Най-интересното е това, че тукъ по-голѣма частъ отъ населението купува вода за пиене и проливане отъ специални водоносачи съ буренца теглени отъ коне. Тия „водари“ се снабдяватъ съ вода отъ една помпа и единъ кладенецъ, намиращи се въ югоизточната частъ на града. Тѣхната вода е сравнително хубава за пиене, обаче е доста варовита. Има и други кладенци, помпи и чешми въ източната и срѣдна частъ на града, водата на които се използва само за миене и поливане. Вода за пране (мека) обикновено взиматъ отъ Олу-дере или пѣкъ си събиратъ дъждовна вода. Въ западната по-висока частъ на града е известния ханъ „Балканъ“ съ своя кладенецъ. Въ тази частъ се намиратъ и други нѣколко кладенци, като на Т. Яневъ, Димо Марковъ и др. оспорващи хубавитѣ качества на водата помежду си. Действително тѣхната вода е хубава, мека, студена, съ малко желѣзно и калциево съдържание, запазваща постоянно равнище. Приблизително една трета отъ населението пие отъ хубавата вода на тия кладенци.

Следъ похабяване на много време, сили и срѣдства най-после откриха подпочвена вода близо до гарата, съ постоянъ и силенъ дебитъ, приятенъ вкусъ, студена, безъ съдържание на калциеви съединения и т. н. Сега усилено се работи върху капирането ѝ, като едновременно съ това се прокарва и водопроводната мрежа. Надѣваме се, че въ близко бъдеще градъ Харманли ще победи тая вѣковна належаща нужда и ще може да се изравни и въ това отношение съ стоящитѣ на по-високо стѣпало селища.

5. Растителенъ свѣтъ

Въ растително отношение нашата областъ не се отличава съ особено разнообразие. Както въ климатично, така и въ растително отношение, тя прави преходъ между срѣдиземноморскитѣ растителни видове и тия отъ континенталната областъ. Като представители на по-южнитѣ растителни видове сж: детелинитѣ *Trifolium seb. savi*; *T. setiferum*; *T. preslianum*; *T. cherleri*; *T. latinum* и други, които се срѣщатъ само въ южнитѣ части на България и географското имъ разпространение е въ Срѣдиземноморската областъ (19. стр. 639-656). Освенъ тѣхъ, тукъ се посочватъ и нѣкои видове храсти сжщо

характерни за тая растителна област: *Pistacia terebinthus* L. (тамъ стр. 730); ясенъ (*Fraxinus oxuphylla* var. *aspera*) съ яйцевидни дълбоконарѣзани листчета (тамъ, стр. 875.) и други храсти или низкостъблени дървета.

Въ вертикалното отношение растителнитѣ видове сж малко, поради малката надморска височина. Почти цѣлата областъ се обхваща отъ низкоземния поясъ (до 200 м. височина), който се характеризира съ нѣкои отъ посоченитѣ видове.

Освенъ тѣхъ, Харманли и близката му околностъ, се отличаватъ и съ разни културни растения за които ще стане дума, като дюла, орѣхъ, ябълка, круша, слива, бадемъ, памукъ, тютюнь, анасонъ, фастъци и други. Горската растителностъ сега е слабо представена, вследствие на изсичане (17. стр. 125), както и поради неблагоприятния теренъ и слаби валежи. Разнообразието ѝ обаче, въ видове не е малко. Растителността е предимно низкостъблена, широколистна. По-важни отъ тѣхъ сж: мешето, черницата (*Morus alba* и *Morus nigra*), смокинята (*Ficus carica*). По сухитѣ каменливи мѣста и пѣсъцитѣ край рѣкитѣ се срѣща чинара (*Platanus orientalis*), трънитѣ и други.

7. Животенъ святъ

Животинскитѣ видове, които се срѣщатъ въ Харманлийско, съ малки изключения, се намиратъ и въ останалитѣ части на страната. Отъ дивитѣ животни по-важни сж: вълцитѣ, зайцитѣ, лисицитѣ, язовцитѣ, таралезитѣ, къртицитѣ, полскитѣ мишки, плъховетѣ, невѣстулкитѣ и др. Отъ птицитѣ: кукумявкитѣ, бухалитѣ, соколитѣ, орлитѣ, гугуткитѣ, гължбитѣ, пойнитѣ птици. По рѣкитѣ: патицитѣ, гжскитѣ, рибаритѣ, щъркелитѣ. Отъ влѣчугитѣ най-характерна е не-отровната змия „турска боя“ или „татарска боя“, водната, отъ отровнитѣ: пепелянка, усойница и др. Змиитѣ се срѣщатъ много благодарение на терена и силнитѣ слънчеви лъчи. Отъ насѣкомитѣ нѣма по-особени видове.

Отъ културнитѣ животни се отглеждатъ конетѣ, магаретата, мулетата, говедата, биволитѣ, овцитѣ, бубитѣ, пчелитѣ и други, за които ще стане дума при животновѣдството.

II. Поселищногеографска часть

1. Възникване и име на селището

Точни исторически данни за възникването на градъ Харманли на това мѣсто нѣмаме, но ще си послужимъ съ други странични исторически извори, за да освѣтлимъ доколкото е възможно, този въпросъ.

Днесъ, при разкопаването на земнитѣ пластове въ цѣлия градъ, никжде не сж намѣрени каквито да било археологи-

чески останки, които да свидетелствуват за съществуването на по-старото селище от сегашното.

Единственото известие, че въ околността на Харманли през сръднитъ вѣкове е имало по-голямичко селище, дължимъ на Томашека. Той поставя Константиня, която се споменува у арабския пътешественикъ Едрили (XI в.), на мѣстото на днешния градъ Харманли (23, стр. 420).

Кога нашата област е паднала подъ удара на турцитъ и при какви обстоятелства, не ни е известно. Вѣроятно това ще е станало при преминаването на турскитъ завоевателни войски на северъ и северозападъ, още презъ първитъ години отъ втората половина на 14. вѣкъ.

Изглежда, че онова българско население, което е живѣло тукъ нѣкъде изъ околноститъ, е напуснало своитъ жилища и се е заселило по по-високитъ части на Североизточнитъ Родопи и Сакаръ планина. Днесъ се намиратъ доста поселищни развалини въ близката и далечна околност на града, които ясно говорятъ за това. Така, днешната мѣстност „Алмалж“ на дѣсния брѣгъ на рѣка Марица, е била населено мѣсто, за което сѣдимъ отъ много находки: гвоздеи, чукове, наниз, глинени сѣдове, основи на постройки и други. Всичко показва, че това селище въ равнището е било опожарено и разрушено. Смѣта се, че населението му е избѣгало и се заселило на две мѣста въ землището на днешния градъ Харманли, на по-безопасно мѣсто въ по-високитъ и стрѣмни гористи части — „Бѣлитъ пѣтеки“ и „Юртюша“, 5.600 клм. югоизточно отъ града. На лѣвия брѣгъ на рѣката Олу-дере, по мѣстността „Тѣпана“, се срѣщатъ развалини отъ селища. Югозападно отъ града развалинитъ „Рахманли“ и светилището „Илиндень“, сѣ свидетели на бивши поселища.

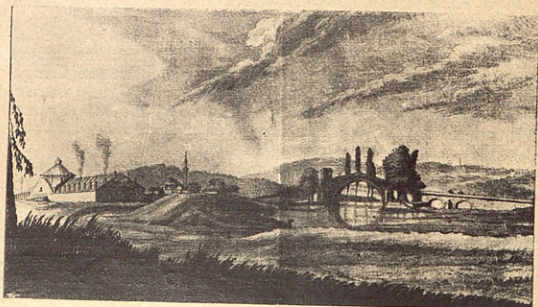
Предполага се, че тукъ въ околноститъ, споредъ предания и разкази на стари хора, се намира гробътъ на кралъ Вълкашина, отъ турцитъ именуванъ „Намазъ мезарж“ (предателски гробъ), откъдето и досега е запазено наименованието на мѣстността „Хамаза“ и „Амаза“. Въ връзка съ това предание стои, може би, и името на мѣстността „Налетъ-мезарж“, която се намира югоизточно отъ градъ Харманли, близу до старото селище „Юртюша“. Сръбскитъ патриархъ Паисий (1614 — 1646 г.) пише, че гробътъ на кралъ Углешъ се намира по тия земи (18, стр. 18).

Първото известие за съществуване на това мѣсто на селище съ име Харманли дължимъ на Курипешича (1530 г.). Той споменува за селце Харманли (Harmmanli), следъ което дълго пѣтували презъ джбова гора, за да стигнатъ до новъ дълъгъ зиданъ мостъ, направенъ отъ Мустафа бега. Това е именно моста на Марица при Свиленградъ (13а, кн. IV, стр. 91).

Четири години по-късно Рамберти отбелязва, че минали тука рѣка Carmanlig и чешмата на краля Вълкашина, при

която последниятъ, като се навелъ да пие вода, билъ убитъ отъ единъ слуга на име Никола Хърсовичъ (13а кн. IV, стр. 103).

Описанието, което духовникътъ Герлахъ ни е оставилъ, е малко по-подробно. Той пише „На 15. юний (1578 г.) дойдохме въ Харманли, едно малко лошо турско село; кѣшитъ му сж покрити съ суха трева. Има въ него и единъ доста голѣмъ кервансарай, сжщо отъ Мустафа паша. Тукъ земята е по-дива и най-вече планиниста и гориста, но все има и доста ниви. По пѣтя срещнахме въ Ормана (гората между Свилен-

Обр. 3. Харманли въ началото на XIX. вѣкъ (френска гравюра). 1. Кервансараятъ, направенъ отъ дѣлани камъни и покритъ съ олово. 2. Жилището на ханджията (между 2 и 3). 3. Джамията. 4. Мостътъ отъ дѣлани камъни.

Harmanli au commencement du XIX. s. (Gravure française).

градъ и Харманли) до 70 клетници заробени хървати. (13а, кн. 7, стр. 104).

Известията на тия трима пѣтешественици ни сочатъ, че селище съ име Харманли е сжществувало вече въ първитѣ години на XVI. в. По-мѣчно е да се опредѣли дали селото е сжществувало преди направата на кервансарая, изграденъ отъ Мустафа паша († 1512 г.), сжщиятъ, който изгражда моста при гр. Мустафа-паша (сега Свиленградъ), или се е създало около него.

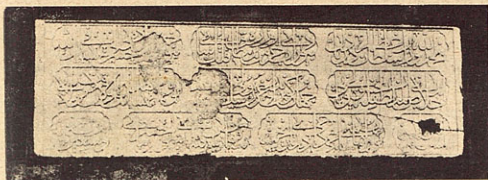
Кервансараятъ е първата монументална постройка въ Харманли, построена за да улесни пѣтниците по важния цариградски пѣтъ. Друго голѣмо улеснение тѣ получаватъ съ построяването къмъ края на XVI. в. на едногърбать сводестъ камененъ мостъ надъ р. Олу-дере. На него, върху специално издигната частъ, е поставенъ мраморенъ надписъ, отъ който се вижда, че този мостъ е построенъ отъ Сиавюшъ паша

презъ 993 г. отъ мохамеданското лѣточисленіе, т. е. презъ 1585 г.

Преводътъ му направенъ отъ г. Али Кемалъ бей, бившъ, учителъ въ мѣстното турско училище, сега висшъ чиновникъ въ Анкара, гласи :

Благодарение на Бога, великиятъ везиръ на моредушния (много добрия) султанъ заповѣда надъ Харманлийската вода (рѣка) единъ сводъ (джга), като небесния,

Като построи по благодарностъ единъ великолепенъ мостъ въ Харманли, освободи съ благопожеланието си бедния и богатия отъ мжкитъ.

Обр. 4. Надписътъ надъ моста построенъ презъ 1585 г. отъ Сиавюшъ паша
L'inscription sur le pont construit par Siavuş-paşa en 1585.

Свѣтътъ е единъ мостъ, по който минава пѣтътъ на царя и на бедняка.

Който върви по правия и справедливъ пѣтъ, намира спасение при Бога. Като видѣхъ свършека на моста, азъ, молейки се Богу Саи, казахъ надписа. Въ времето на Сиавюша се построи тоя великолепенъ мостъ, година деветстотинъ деветдесетъ и трета.

Съ нова масивна постройка Харманли се сдобива презъ 1613 г. Тогава споменатиятъ Сиавюшъ паша построява голѣма джамия, която следъ повече отъ три вѣка сѣществувана, бѣ разрушена презъ декемврий 1939 г. Отъ сѣщото време датува и старата турска баня (Чифте хамамъ), която бѣ съборена презъ 1938 г.

По този начинъ малкото турско селце се оформява като градецъ съ масивни постройки, срѣдище на кадѣлъкъ, (область на мировия сѣдия), какъвто ни го описва Хаджи Калфа презъ срѣдата на XVII. в. То постепенно нараства съ прииждането на приселци.

Презъ годинитъ 1813, 1814 и 1815 вследствие на непрекъснати войни и разбойнически нападения, тукъ се появила чума („Чума̀ви години“, „Голѣмото чума̀во“ — „Голѣмия карънъ“), вследствие на което голѣма частъ отъ населението измрѣло, а други напуснали селището, като въ послѣствие една частъ

се завърнала. Тукъ се заселило население и отъ околнитъ селища, дошло при редовнитъ турски войски да търси закрила отъ жестокоститъ на кърджалии и делибашии. Предполага се, че презъ 1830 година частъ отъ българското население отъ тия мѣста се изселило въ Русия. Следъ тѣзи събития за Харманли не се споменава почти нищо до освобождението му, което е станало на 17 срещу 18 януарий 1878 година (4 срещу 5 ст. ст.). Следъ Освобождението градътъ остава въ васалната на Високата Порта — Румелия. Съ обявяването на Съединението и гр. Харманлии влиза въ границитъ на свободното българско княжество, увеличавайки постепенно броя на заселниците българи, което му дава чисто българска народностна физиономия. Отъ 1880 г. (2,995 жители) до 1934 г. (8,114 ж.) населението се е увеличило съ 171%. Отъ тогава Харманли постепенно се наложилъ, благодарение на географското си положение, върху близката околностъ като административно и стопанско срѣдище. Името си градътъ не е промѣнилъ отъ основанието си, та до днешно време. Това проличава добре отъ известнитъ до сега наименования, съ които той е отбелязанъ отъ различнитъ пжтешественици. Въ кжсия списъкъ, който Ив. Д. Шишмановъ обнародва (23, стр. 420) се споменуватъ: *Harmanli* (Курипешичъ), *Normanly* (Вранчичъ), *Armalı* (Зень), *Harmate* или *Hirmanli* (Шеперь), *Haramanli* (Веннеръ), *Sarmanli* (Джустиниянъ), *Harmalia* (Морозини), *Harmando* (Бенети), *Hirmanli* (Хаджи-Калфа). Тия форми, ако и нагледъ да показватъ различия, каквито впрочемъ сжществуватъ при всички имена записани презъ тая епоха отъ чужди пжтешественици, сочатъ, че името на града трѣбва да извлѣчемъ отъ коренъ харман—. Този изводъ намира подкрепа въ добре познатото на многи стари хора предание, че тукъ се е овѣршавало житото, събирано като десѣтъкъ отъ околното население. Частъ отъ него била пращана въ Одринъ или Цариградъ. Този харманъ се наричалъ отъ българитъ отъ околнитъ селища, които работѣли на него, още „царски харманъ“. Тъ вѣроятно сж били и първитъ наши сънародници, заселили се въ нѣкогашното турско село Харманлии.

Мнозина по-възрастни харманлийци, както и по-големата частъ отъ жителитъ на околнитъ селища, произнасяли името на града Армали или Алмали. Последното име вѣроятно стои въ връзка съ името на старото изчезнало селище Алмалж, което се е намирало въ мѣстността Алмалж, както имаме случай да посочимъ това. Частъ отъ населението му, много е вѣроятно, да се е заселило въ Харманли.

Името на Харманли се поставя въ връзка, отъ нѣкои мѣстни любители на исторически въпросъ, съ това на разрушеното селище Рахманлии. Най-вѣроятно е, обаче, тия две селища да иматъ, по едно случайно съвпадение, близость въ имената си, безъ нѣкаква особена историческа връзка.

2. Развой, типъ и физиономия

При развитието на градъ Харманлии, като селище, ясно се очертаватъ два периода. Първиятъ започва съ възникването на селището и продължава до 1878 г., края на турското владичество. Вториятъ периодъ обхваща времето отъ Освобождението до днесъ. Това развитие е ставало постепенно характерна черта въ развойа на по-малките селища.

Презъ 1582 г., по времето на султана Мурадъ III, зетъ му Сиавюшъ паша получилъ отъ повелителя си чрезъ височайши указъ и шериатски хюддетъ, вакъфски права надъ земитъ намиращи се на дѣсния брѣгъ на рѣката Марица. Този вакъфъ е обхващалъ доста селища, създадени преди него или следъ него. По-важни отъ тѣхъ сж: Черногорово (Кара Орманъ), Надежда (Гердема), Князь Александрово (Куруджиево), Хасковска околия и Константиново (Кючукъ Юренджикъ), Търново (сега Златидолъ) и Фердинандово (Оваджикъ), Харманлийска околия. Селата Надежденъ (Хюсеинъ махле), Остри камъкъ (Сиври кая) и Преславецъ (Кюся-къой), Харманлийска околия и с. Воденъ (Солмасъ), Хасковска околия, сж възникнали следъ 1582 г. (18, стр. 28).

Благодарение на моста и останалитѣ постройки, а сжщо и на мѣстоположението си, новото селище се наложило като срѣдище надъ останалитѣ (стари и по-нови) селища.

Най-старата частъ на града се намира около моста, банята, джамията, които сега спадатъ въ североизточната частъ на града. Играйки ролята на срѣдище за цѣлата котловина и ограднитѣ ѝ части, Харманли се е развивалъ до започването на бѣснитѣ вилнения на кърджалиитѣ. Тѣзи събития, обаче, изиграли благоприятна роля за мѣстното и околно българско население влизащо въ вакъфа. Българитѣ се почувствували господари надъ вакъфскитѣ имоти, които обработвали, и постепенно ги заграбили, а вакъфоуправителятъ още въ 1791 г., при нападението на кърджалиитѣ, забѣгналъ. Но това не попрѣчило на честното работно българско население да държи съвѣстно връзка съ вакъфоуправителятъ въ Цариградъ, докато последнитѣ сами се отказали отъ тия имоти.

Въ този периодъ селището се е развивало главно въ западна и югозападна посока, благодарение на това, че въ тази частъ имъ по-хубава и по-мека вода, мѣстото е по-провѣтриво, но и запазено отъ силни течения, и почвата, върху която е построенъ градътъ, по-неплодородна. Тогава почти цѣлото население се е занимавало съ земедѣлие, скотовѣдство, а сжщо и съ пчеларство и бубарство. Нѣкои сж се упражнявали и съ дребни занаяти. Селището е имало сгруппиранъ видъ, като е растѣло постепенно въ западна посока, съ характерна за тая областъ, пъкъ и за всички по-малки селища, селско-земедѣлска физиономия, която и днесъ почти не е

промѣнена. Съ откриването на втората желѣзница въ българските земи, Свиленградъ — Сарамбей (съ клонъ Злати-долъ — Ямболъ) въ 1873 г. и преди това, съ прокарването на Цариградското шосе въ 1868 г. по стария турски друмъ (Одринъ — Харманли — Хасково), благодарение на културно-стопанската роля на ж. п. гари, започнало слабо заселване по Цариградския пѣть къмъ гарата, което се засилило въ началото на втория периодъ, за да се изрази още повече днесъ.

Съ започването на втория периодъ се забелязва и бързо развитие въ всички посоки, особено въ посока къмъ гарата. На тая страна се заселватъ много бѣжанци отъ Западна и Източна Тракия главно презъ периода 1920—1926 г.

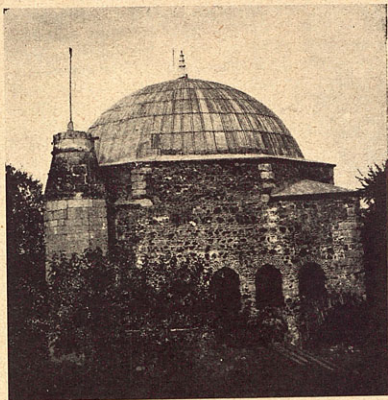
Градъ Харманли сега е планиранъ. Построени сж много модерни кѣщи и учреждения, училища, банки, казарми, складове и други, за да стигне до днешното си положение. Въ живота на харманлийското население и въ строежа на кѣщитѣ, ясно се очертава двоякостъ. По-голѣмата частъ отъ населението има за поминѣкъ земедѣлието. Въ кѣщи то води полу-градски-полуселски животъ, а отвънъ кѣщи, въ града, напълно градски животъ, градско облѣкло, посещаване на кина, театри и пр.

Поради това, че градътъ е построенъ върху сравнително кѣсо протежение по рѣката Олу-дере, както и покрай международния пѣть София — Цариградъ (почти перпендикулярно стоящи единъ къмъ другъ), то селището още въ началото се е развивало въ две посоки, като пространството между тия две посоки се изпълнило лесно и по тоя начинъ се е добило купно (събранъ типъ) селище. Отъ последнитѣ десетилѣтия насамъ, градътъ постепено се удѣлжава по протежение на пѣтя между града и гарата, която отстои отъ центъра на около 2·2 клм. югоизточна посока. Върху най-севернитѣ и низки части на Кюмюрлюка или въ най-западната и висока частъ на поселището, на най-хубавото мѣсто съ хубава вода, е построена циганската махала съ много нечисти едноетажни кѣщи отъ по една стая и навесъ, нѣкои отъ които сж покрити съ слама.

Улицитѣ на Харманли сж прави, повече пресичащи се подъ правъ ъгълъ (въ новия кварталъ къмъ гарата). Въ североизточната частъ се намира културно-стопанскиятъ центъръ на града съ два доста голѣми площади: „Царъ Борисъ“, заобиколенъ съ градски видъ постройки, въ които се помѣщаватъ пощата, околийското управление, околийското сѣдилище, халитѣ, хотели съ ресторанти, популярната банка, магазини и други. Чрезъ най-оживената улица „Търговска“, този площадъ се свързва съ два пѣти по-голѣмия отъ него площадъ „Родопи“, отстоящъ само на около 200—250 м. Последниятъ се очертава като търговски центъръ. На него се намираше банята, разрушена въ 1938 г., безъ да бѣде замѣстена

отъ друга. Презъ тѣзи площади преминава и Цариградското шосе. Освенъ тѣхъ има и други площади съ локално значение: „Хорищенски“, „Съборни“ съ паметникъ за падналитѣ герои — руси при освобождението на града, и други. Има само една градина доста-добре уредена. Въ нея се намира една могила, вѣроятно надгробна, която обаче не е разкопана.

Въ централната си частъ, съ хубавитѣ си едно и двуетажни постройки, съ културно-стопанския си животъ и съ

Обр. 5. Изгледъ на джамията въ гр. Харманли преди разрушаването ѝ.
Vue de la mosquée d'Harmanli avant sa destruction.

чистия си видъ, Харманли има напълно градска физиономия. Въ перифернитѣ части, въпрѣки че много отъ къщитѣ сж градски, той има селско-земеделска физиономия. Това се дължи на едно и двуетажни селски видъ къщи, съ широки дворове, въ които се намиратъ и други постройки за добитъкъ и инвентаръ, както и поради начина на живѣене и поминъкъ на обитателитѣ имъ.

Въ градъ Харманли се намиратъ следнитѣ по-важни административни и стопански учреждения: околийско управление, околийска болница, околийско инженерство, околийско агрономство, ветеринарна лѣчебна станция, казарми, т. п. станция, кооперативенъ съюзъ, клонъ отъ Народната банка, клонъ отъ Земеделската и кооперативна банка, южнобългарска банка, градска община и др.

3. Население

Една отъ подбудитѣ за написването на този поселищно-географски приносъ е и разнородното население, състоящо се предимно отъ българи и отъ малко турци, цигани, арменци и други. Когато нашето селище става центъръ на вакъфа, то започва да привлича земеделски и други работници — българи отъ съседнитѣ селища. Вѣроятно отъ създаването на селището до Освобождението, тукъ ще да е имало доста турско население, ето защо селището е имало смѣсенъ народностенъ обликъ. Следъ Освобождението, пъкъ и сега, частъ отъ турцитѣ се изселватъ и постепенно тѣхниятъ брой, намалява. И сега още много люде отъ мѣстното българско население знаятъ по малко турски езикъ, докато много турци не знаятъ или не желаятъ да говорятъ български.

Голѣма вълна отъ българи залива Харманли следъ Балканската война (1913 г.) отъ близко поробенитѣ краища, а още повече се приселватъ следъ Общоевропейската война въ периода 1920—1926 г.

Това най-ясно се вижда отъ следната таблица за броя на населението на градъ Харманли и неговото увеличение за периода отъ 1880 г. до 1934 г.

Таблица IV.

Години на преброяване	1880	1887	1892	1900	1905	1910	1920	1926	1934
Харманли	2,995	3,015	3,571	4,185	4,593	4,711	5,563	7,130	8,114

За различнитѣ периоди, нарастването на населението въ абсолютенъ брой и процентно увеличение се вижда отъ следната таблица:

Таблица V.

1880-1887			1887-1892			1892-1900			1900-1905			1905-1910			1910-1920			1920-1926			1926-1934			1880-1934		
абсол. прир.	$\frac{0}{0}$	увелич.	абсол. прир.	$\frac{0}{0}$	увелич.	абсол. прир.	$\frac{0}{0}$	увелич.	абсол. прир.	$\frac{0}{0}$	увелич.	абсол. прир.	$\frac{0}{0}$	увелич.	абсол. прир.	$\frac{0}{0}$	увелич.	абсол. прир.	$\frac{0}{0}$	увелич.	абсол. прир.	$\frac{0}{0}$	увелич.	абсол. прир.	$\frac{0}{0}$	увелич.
20 066			556	18 4	614	17 1			408	9 7	118	2 5			852	18 0		1567	28 1	884	12 3	5119	170 9			

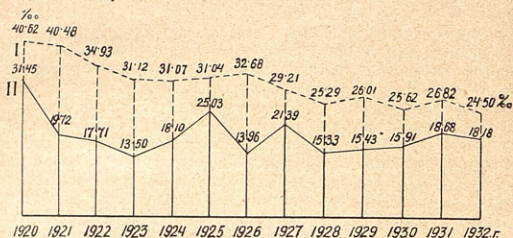
Най-характерното, което може да се извлече отъ таблица V, е това, че за периода отъ 1880—1934 г. населението на градъ Харманли непрестанно и бързо се е увеличавало. Абсолютниятъ прирастъ възлиза на 5,119 души, а процентниятъ — на 170·9%. Тия цифри показватъ, че населението се е уве-

личило близу два пѣти за периодъ отъ 54 години, когато градъ Хасково за сѣщия почти периодъ има увеличение отъ 12,803 души или 90·36⁰/₀, а Симеоновградъ — 1642 или 86⁰/₀. По-голѣмото увеличение на населението на градъ Харманли се дължи главно на постоянния поминѣкъ и преселване на бѣжанско тракийско население. Градъ Хасково за периода 1905—1910 г. показва намаление на населението съ 38 души или 0·2⁰/₀ (отъ 15,105 д. за 1905 г. на 15,067 д. за 1910 г.), а Симеоновградъ за периода 1910 г. — 1920 г. съ 27 души или 0·9⁰/₀ (отъ 2965 д. за 1910 г. на 2938 за 1920 г.). Това показва, че населението на градъ Харманли има едно сигурно постоянно увеличение, което се измѣня въ различнитѣ периоди, но намаляване на населението нѣма. Това иде да потвърди мнението ни, че земеделѣието съ всичкитѣ си отрасли може да изхранва населението на града. Докато при Кюстендилъ между второто и петото преброяване (1887—1905 г.) населението се е увеличило съ 14·7⁰/₀ (10, стр. 82), това на градъ Харманли, за сѣщия периодъ има увеличение съ 52·7⁰/₀. Споредъ Й. Захариевъ, това се дължи на общия ударъ върху занаятчийството въ цѣла България, поради наводняването на пазаря съ европейски по-евтини и финни индустриални произведения. Градоветѣ съ земеделски поминѣкъ, какъвто е и градъ Харманли, устояватъ на силния външенъ стопански ударъ (10).

Голѣмо нарастване на населението на градъ Харманли се забелязва въ периода 1887—1892 година, а именно — 556 души или 18·4⁰/₀. Причината за това е, че градъ Харманли съ цѣла Южна България (Румелия) въ 1885 г. минава къмъ свободна България, което позволява на мнозина избѣгали следъ решенията на Берлинския конгресъ въ 1879 г. да се завърнатъ въ роднитѣ си мѣста. По сѣщото време се заселватъ и бѣжанци отъ областитѣ останали подъ турска власт. Най-голѣмо увеличение имаме, обаче, презъ периода отъ 1920—1926 г. — 1,567 души или 28·1⁰/₀ — резултатъ на „мирния“ Ньойски договоръ. Броятъ на населението на много градове се увеличи отъ нови бѣжанци и „доброволно изселени“. Бѣжанското население въ градъ Харманли е главно отъ Дедеагачко, Гюмюлджинско, Драмско, Ксантийско, Одринско, Лозенградско и други. Сѣщо въ този периодъ (около 1925 г.) откъмъ Цариградъ идватъ и се заселватъ тукъ около 30—40 арменски семейства.

Движението на населението въ градъ Харманли не прави голѣми скокове, но процентътъ на естественото нарастване, за голѣмо съжаление, постепенно намалява. Раждаемостта въ града катастрофално спада. Следъ войнитѣ и преди тѣхъ раждаемостта се е поддържала надъ 40⁰/₀₀. Презъ годинитѣ 1920—1921 г. — била надъ 40⁰/₀₀. Отъ 1922 г. до 1926 г. е била надъ 30⁰/₀₀. Отъ 1927 г. до 1935 г. надъ 20⁰/₀₀, а отъ

1935 г. до 1938 г. подъ 20⁰/₀₀. Това най-добре се вижда отъ следната диаграма:

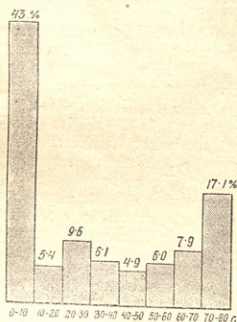

Обр. 6. Раждаемост (I) и смъртност (II) по години въ гр. Харманли (по Д-ръ Геновъ).

Natalité (I) et mortalité (II) à Harmanli.

Раждаемостта постепенно спада и до 1938 г. е намалена повече отъ 50%. Причинитъ за това сж многобройни. На първо мѣсто стои несигурното икономическо положение на много семейства, после лъжливо отразената чужда култура, отсъствието на съзнание за най-важния биологичен принцип — продължаване на рода и пр.

Отъ сжщата диаграма се вижда, че смъртността по-

Обр. 7. Умирания въ Харманли по възрасти (1921—1932 г.).
Mortalité à Harmanli selon l'âge pour la période de 1921 à 1932.

казва тенденция на намаление. Но въ сравнение съ голѣмото намаление на раждаемостта, това спадане не е отъ голѣмо значение. Все пакъ то е реаленъ резултатъ отъ грижитъ на държавата и на обществото. Чрезъ обща и медицинска култура, чрезъ възпитание въ духа на хигиената, борба противъ социалнитъ бичове — алкохолизъмъ и туберкулоза, чрезъ ограничаването на заразнитъ болести и т. н., се е постигнало доста нѣщо.

Въ диаграмата обр. 7 даваме умиранията по възрасти презъ периода отъ 1921 г. до 1932 година.

Възрастта, на която умиратъ жителитъ на града, е отъ

значение за стопанството, тъй като то стои въ известна зависимость от работоспособността на отдѣлнитѣ лица, заети въ него. Близу половината (43%) отъ децата на възраст отъ 1 до 10 години умиратъ. Причинитѣ за това не сж само мѣстни, защото изобщо детската смъртностъ въ цѣла България е голѣма.

Много сж сравнително умиранията въ групата отъ 20 до 30 г. възраст, презъ която всѣки индивидъ дава най-полезенъ и висококачественъ трудъ. Следъ голѣмата детска смъртностъ на второ мѣсто е смъртността при второто детство, т. е. отъ 70 до 80 г. — 17.1%.

Въ следващата таблица VI разглеждаме нѣкои демографски прояви на населението на градъ Харманли по народности.

Таблица VI.

Народности	1910 г.		1 9 3 4 г.				
	Абсолют. брой	% отъ цѣ- лото населе- ние	Абсолют. брой	% отъ цѣ- лото населе- ние	раждае- мостъ ‰	смърт- ностъ ‰	естествен нараств. ‰
1. Българи . .	4,076	86.52	7,276	89.68	21.42	12.50	8.92
2. Турци	460	9.76	584	7.20	43.91	5.08	38.83
3. Цигани . . .	112	2.38	153	1.88	69.90	67.90	2.00
4. Други (ар- менци, руси, гърци, евреи и др.)	63	1.34	101	1.24	33.01	25.21	8.40
Всичко . .	4,711	100	8,114	100	168.84	110.69	58.15

Турцитѣ презъ 1934 г. сж показали най-голѣмъ естественъ прирѣстъ (38.83‰). Вземемъ ли предвидъ, обаче, единъ по-дълъгъ периодъ, ще видимъ че тѣхното действително увеличение е слабо (за периода 1910—1937 г.—2.56‰). Това се дължи на по-голѣмата смъртностъ, отколкото тѣ сж показали презъ 1934 г., както и на изселванията. Изселвания сж ставали главно следъ освобождението на града, следъ Балканската война (1913 г.), следъ Общоевропейската война, но и сега тѣ се изселватъ частично. Една частъ отъ харманлийскитѣ турци е дошла отъ други селища на България (Хасково, Кърджали и други). По физиономия и типъ тѣ не се отличаватъ много отъ другото население. Женитѣ още се придържатъ къмъ старото облѣкло. Тѣ носятъ черни фереджета, забулватъ се и избѣгватъ мжжката компания. По-младитѣ сж захвърлили вече булата си. Мжжетѣ носятъ обикновено наше облѣкло, безъ фесове, като само нѣкои по-стари покриватъ главитѣ си съ чалми. По характеръ сж миролюбиви,

флегматични, затворени, за разлика отъ тѣхнитѣ войнствени прадѣди. Занимаватъ се съ земедѣлие, риболовъ, работа въ тютюневитѣ складове и др. Грамотността имъ е много малка (0.85%), която понижава общата грамотность на харманлийското население. Иматъ свое турско училище съ промѣнливъ брой на ученицитѣ презъ разнитѣ години.

На второ мѣсто по естествения приръстъ въ горната таблица сж българитѣ 8.92%. Единъ процентъ, който трѣбва да ни накара да се замислимъ, защото отъ таблицата се вижда сжщо, че и раждаемостта не е голѣма — 21.42%, докато смъртността е значителна — 12.50%. Дългъ на държавата и на отговорнитѣ лица е да обърнатъ внимание на този въпросъ, защото, ако отношението между раждаемостта и смъртността на българската народность се запази все такава, то нѣма да отидемъ много надалечъ.

Циганитѣ, които процентно сж намалѣли — отъ 2.38% за 1910 г. на 1.88% за 1934 г., принадлежатъ къмъ групата на турскитѣ цигани (цигани-мохамедани). Занимаватъ се съ надничарство, косачество, просия и пр. У тѣхъ раждаемостта е много голѣма (69.90%), обаче много малко уцѣлвяватъ — само 2.00%. Има и отъ така нареченитѣ бѣли или български цигани, които сж християни.

Въ града сж заселени малкъ брой арменци, едни отъ които сж дошли по време на войнитѣ, а други — по-голѣмата частъ — презъ 1925 г. отъ Цариградъ и околноститѣ му. Общата имъ култура и грамотность не сж низки. Занимаватъ се съ занаятчийство, сладкарство, кафеджийство, работятъ по фабрицитѣ и пр. Въ града освенъ това живѣятъ и нѣколко руски семейства.

Въ Харманли, като културно просвѣтенъ, административенъ и стопански центъръ на околията, се намиратъ редица просвѣтни учреждения: гимназия, прогимназия, три първоначални училища, копринарно-тъкаческо училище, турско училище, читалище „Дружба“ и други, които образоватъ и повишатъ общата култура на подрастващото поколѣние. Грамотността въ града е представена въ таблица VII.

Отъ тая таблица се вижда, че грамотността отъ 1910 г. 51.79% се е увеличила общо за 1934 г. на 56.60. По народности най-голѣма тя е при българитѣ — 98.43% отъ общата грамотность, следъ това е при цигани и други 1.02% (този процентъ е високъ благодарение, че въ „други“ влизатъ арменци и руси), а най-низка е грамотността у турцитѣ, която намалява отъ 0.8% за 1910 г. на 0.55% за 1914 г., вследствие на което тѣ сж и най-неграмотни.

Този сравнително малкъ процентъ на грамотность, както и слабия културенъ подемъ въ града, се дължатъ на много причини: консервативенъ духъ, разнородно население, слабо обществено чувство, близость до границата и пр., но не и

Таблица VII.

Години	Г Р А М О Т Н И							
	абсолют. брой	на 100 души се падаатъ	българи		турци		цигани и др.	
			абсол. брой	‰	абсол. брой	‰	абсол. брой	‰
1910	2440	51·79	2375	97·33	21	0·86	44	1·81
1934	4856	59·60	4780	98·43	27	0·55	49	1·02
Години	Н Е Г Р А М О Т Н И							
	абсолют. брой	на 100 души се падаатъ	българи		турци		цигани и др.	
			абсол. брой	‰	абсол. брой	‰	абсол. брой	‰
1910	2271	48·21	1701	75·34	439	19·38	129	5·28
1934	3258	40·40	2496	78·44	557	16·29	205	5·27

на икономическото положение, както първомъ би могло да се помисли.

Харманли, както и много други по-голъми или по-малки селища въ Южна България, сж надарени щедро отъ природата. Необходими сж човѣшката мисль и желание, за да се направлява разумно стопанския трудъ. Тукъ производството е разнообразно по видъ, въ по-голъмо количество и по-хубаво качество, но необходими сж инициативи и трудъ, плодъ на по-висока стопанска култура. Въ това направление сега се много работи.

Отъ таблицитѣ VIII и IX се вижда разпредѣлението на населението на града по вѣроизповѣдания и по поданство.

Таблица VIII.

В ѣ р а	1910 г.		1934 г.	
	абсолют. брой	‰	абсолют. брой	‰
1. Изт.-православ.	4097	86·96	7216	88·94
2. Мохамедани. .	570	12·09	759	9·35
3. Армено-григор.	15	0·31	106	1·31
4. Израилтяни . .	15	0·31	23	0·28
5. Католици . .	4	0·11	—	—
6. Протестанти. .	10	0·22	10	0·12
Всичко . .	4711	100·00	8114	100·00

По отношение на вѣрата, населението е разпредѣлено главно въ две групи: християни (87·60‰) и мохамедани (12·09‰). Въ града има две църкви. Презъ 1935 г. се празнува стогодишнината на най-старата постройка на мѣстното българско население — църквата „Св. Атанасий“. Другата църква се

Таблица IX.

Поданство	1910		1934	
	абсолют. брой	‰	абсолют. брой	‰
1. Българско . .	4662	98.90	7958	98.88
2. Турско . . .	38	0.80	22	0.27
3. Друго	11	0.30	134	0.85
Всичко . .	4711	100.00	8114	100.00

именува „Св. Ив. Рилски“, съградена отъ мѣстното население и осветена презъ 1938 г. Въ нея прави силно впечатление революционниятъ похватъ въ изработката на иконостаса, плодъ на идеитъ на г. М. Сакарски. Въ него всичко чуждо—гръцко е изхвърлено и е замѣстено съ битово българско, съ живота и поминъка на българина.

Споменахме вече, че въ града има построена и джамия отъ Сиавюшъ паша, която бѣ съборена презъ 1938 г.

III. Стопански отношения и възможности

Градъ Харманли въ стопанско отношение принадлежи къмъ земеделска България. Той спада по-точно къмъ Тракийско-родопския районъ. Приблизително 51.18‰ отъ активното население (53.60‰) се занимава съ земедѣлие, скотовѣдство и риболовъ, а останалата частъ (48.82‰) съ индустрия, търговия, чиновничество и др. професии.

Градътъ бавно напредва въ стопанско отношение, освобождавайки се постепенно отъ пълната земеделско—стопанска физиономия. Както споменахме, той има и днесъ въ по-крайнитѣ части характеръ на село, което е плодъ на неговия поминъкъ, подсиленъ отъ приселниците отъ околнитѣ села и отъ бѣжанци отъ Долна Тракия, които въ своитѣ родни мѣста сж били сжщо селски стопани. Условиата благоприятствуватъ най-много развитието на земедѣлието. Тукъ вирѣятъ и се отглеждатъ всички видове зърнени растения, както и индустриални растения: памукъ, тютюнъ, сусамъ, анасонъ, фъстъци, макъ, конопъ, маслодайни растения, черница, овощия, лозя, зеленчуци, бостани и други. Освенъ тия земеделски произведения, тукъ могатъ да се развиятъ и други стопански отрасли. За рационалното използване на всички благоприятни условия, за по-голѣмо производство и доходъ, необходимо е да се направятъ редица подобрения. При много благоприятнитѣ условия, които сжществуватъ въ околността на Харманли, напримѣръ, зеленчуковитѣ градини, които даватъ годишенъ доходъ 1885 лв. отъ декаръ, заематъ едно пространство само отъ 51.1 дек. или 0.21‰ отъ обработвае-

мата площ за 1935/36 г. Голѣмото стопанско значение на зеленчукопроизводството се вижда и отъ следнитѣ числа. Докато презъ 1936 година площта на зеленчуковитѣ градини е представлявала 0·38 % отъ цѣлата обработваема площ на България, стойността за зеленчукопроизводството или брутния доходъ отъ него е съставлявалъ 1·8 % отъ стойността на цѣлото земеделско производство (2, стр. 102).

Най-голѣмата прѣчка за подобриенето на стопанството въ града и околията ние смѣтаме, че е разпокъсаността на обработваемата площ по стопанства и посѣви (вижъ стопанската карта), както и обстоятелството, че всѣко домакинство само добива всички необходими му произведения. Тукъ се забелязва присѣжия на народитѣ отъ по-старата епоха принципъ на самозадоволяване и то съ малко. Така напримѣръ, почти всѣки земеделецъ отглежда по малко отъ всички видове житни растения, сѣщо отъ индустриалнитѣ, после овоция, зеленчуци, бостани, буби, домашни животни по нѣколко отъ всѣки видъ, обработва суровитѣ произведения въ кѣщи и т. н. За домакинството се купува само онова, което не могатъ да произведатъ. Тази разпокъсаностъ и този начинъ на производството спѣва общия развой на стопанството. Съ общи усилия, грижи и култура ще може, обаче, да се превъзмогнатъ и тия прѣчки. Тукъ производството на много продукти не бива да служи само за мѣстна употреба, а за вътрешенъ и външенъ износъ. Почти при сѣщитѣ условия има редица градове, както е напримѣръ случая съ градъ Св. Врачъ. Въ културно и стопанско отношение това до 1928 г. село направи голѣмо напредѣкъ. За развитието на народното стопанство има голѣмо значение разпредѣлението на жизненитѣ, тѣлеснитѣ сили въ дадена областъ. Разпредѣлението на населението въ градъ Харманли по възрасти се вижда отъ долната таблица:

Таблица X.

Годиши	0—10 г.		10—20 г.		20—30 г.		30—40 г.		40—50 г.		50-60 г.		60-70 г.		70-80 г.		80-90 и нагоре		Всичко	
	абсол. брой	%	абсол. брой	%	абсол. брой	%	абсол. брой	%	абсол. брой	%	абсол. брой	%	абсол. брой	%	абсол. брой	%	абсол. брой	%	абсол. брой	%
1910	957	20·35	970	20·59	1074	22·89	537	11·28	406	8·63	346	7·34	242	5·14	113	2·39	66	1·39	4711	100
1934	1611	19·76	1419	17·47	1525	18·69	1078	13·28	937	11·44	754	9·29	449	5·33	256	3·15	135	1·59	8114	100

Най-голѣмо значение иматъ, заради работоспособността си, групитѣ отъ 20—60 г. Тѣ възлизатъ на 52·70 %, т. е. повече отъ половината отъ жителитѣ на града. Разбира се, въ активното

население се включват много младежи между 15 и 20 г., както и възрастни люде надъ 60 години.

1. Земедѣлие

Голѣма частъ отъ жителитѣ на градъ Харманли се занимаватъ съ земедѣлие, което придава на града съответна физиономия, както видѣхме това. За развитието на земедѣлието съществуватъ редица благоприятни условия, но липсата на изкуствено напояване и слабото още земедѣлско образование се отразяватъ върху количеството и качеството на производството. Все пакъ, мѣстното население притежава известенъ похватъ, който му осигурява сравнително добъръ поминѣкъ.

Ако водитѣ на Марица и Олу-дере се поставятъ въ услуга на земедѣлското стопанство, то тази областъ, въпрѣки че е малка по пространство, може да дава ежегодно удвоено дори утроено количество на специални индустриални видове растенія като: тютюнъ, памукъ, конопъ, макъ, сусамъ, анасонъ, фъстъци, бадеми, смокини и много други.

Въпрѣки тия възможности, ние ще видимъ, че по-голѣма частъ отъ обработваемата площъ се заема отъ зърнени храни съ срѣденъ добивъ 110 кгр.

Въ долната таблица се вижда съотношението на обработваемата площъ и необработваемата земя за годинитѣ 1903, 1915 и 1935/6 г.

Таблица XI.

Години	Обработваема площъ		Необработваема площъ		О б щ о	
	Декари	% на обраб. площъ	Декари	% на необр. площъ	Декари	%
1903. . .	15,644.7	26.11	44,255.3	73.89	59,900	100
1915. . .	21,817.8	36.42	38,082.2	65.58	59,900	100
1935/6 . .	34,629.0	57.81	25,271.0	42.19	59,900	100

Отъ таблицата се вижда, че площта на обработваемата земя се е непрестанно увеличавала. За периодъ отъ 32 години пространството на обработваемата площъ се удвоява. Можеше да се очаква още по-голѣмо увеличение на обработваемата площъ, но неспокойниятъ политически животъ презъ този периодъ е оказалъ доста голѣмо влияние. Необработваемата площъ заема 25,275 дек. или 42.19% и се разпредѣля така: гори — 17,890 дек. или 29.87%; мери — 4,939 дек. или 8.23% и пустѣщи, полупустѣщи земи, рѣки, дерета, пжтища и др. 2,442 дек. или 4.09%.

Следващата таблица ни показва разпредѣлението на обработваемата площ по видове култури¹⁾

Таблица XII.

Видове	1903 г.		1915 г.		1935/6 г.	
	Декари	% отъ обраб. площъ	Декари	% отъ обраб. площъ	Декари	% отъ обраб. площъ
1. Зърнени храни .	10,783·1	68·02	13,679·1	63·69	13,760·0	60·70
2. Варива	419·1	2·67	599·9	2·75	71·4	0·20
3. Бостани			302·7	1·53	319·0	1·37
4. Масл. и инд. раст.	1,682·6	10·75	1,032·0	5·81	3,400·0	15·21
5. Зеленчуци	116·8	0·64	19·2	0·09	51·1	0·10
6. Чернич. градини	357·3	2·21	1,828·3	10·31	1,112·0	6·00
7. Овощни градини			14·0	—	75·0	0·20
8. Лозя	2,285·0	14·81	3,159·0	15·85	3,926·0	16·22

Отъ нея се вижда, че зърненитѣ храни заематъ най-голѣма площъ отъ обработваемата земя. Но съ появата на редица нужди отъ други продукти и тѣхната по-голѣма доходностъ, площта имъ постепенно намалява отъ 10,783·1 дек. или 68·92%, за 1903 г. на 13,679·1 или 63·69% за 1915 г., за да спадне на 13,760 дек. или 60·70% за 1935 — 1936 г. Все пакъ зърненитѣ храни доминиратъ въ производството. За тѣхна смѣтка, следъ войнитѣ започна засаждането на маслено-индустриални растения, обаче площта, която заематъ тѣ днесъ, е много малка въ сравнение съ онова, което може да се засади, за да се подобри поминѣкътъ на населението. Значителна частъ отъ обработваемата земя заематъ лозята — 3,926 дек. или 16·22%, обаче тѣ иматъ малко увеличение на засадената площъ съ 1·77%. Гроздето се характеризира съ голѣмо съдържание на захаръ, ето защо населението го използва за приготвяване на сладка, мармелади, пестили и др.

Десертното грозде е засадено много малко, поради което отъ тукъ не става износъ за чужди пазари. Вино сѣщо не се изнася, защото не е типизирано. Приготвяватъ, но по-малко и отъ разни видове грозде.

Засѣтата площъ съ зърнени растения по видове се разпредѣля както се вижда отъ таблица XIII.

Пшеницата се сѣе най-много. За периода 1903—1936 г. тя е увеличила площта си. Увеличение показватъ сѣщо така ечемикътъ и царевицата. Последната е много подобрена въ качествено отношение. Засѣватъ се и около 450 дек. оризъ.

¹⁾ При опредѣлянето на % на разнитѣ видове култури изхождаме отъ онова пространство за 1935/36 г., което е засѣто — 22,715 дек. Угаритѣ (11,910·5 дек.) сж въ цифрата на обработваемата площъ, обаче сж незасѣти презъ тази година пространства. Това го правимъ, за да дадемъ по-вѣрна представа за засѣтото пространство на видовете посѣви.

Таблица XIII.

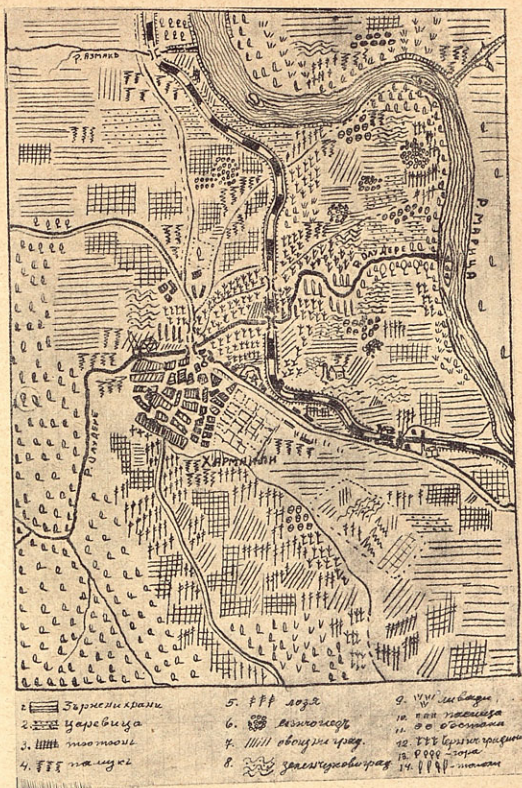
Видове посѣви	1903 г.		1915 г.		1935/6 г.	
	декари	⁰ / ₀ отъ зърн. храни	декари	⁰ / ₀ отъ зърн. храни	декари	⁰ / ₀ отъ зърн. храни
1. Пшеница . . .	5,108·3	47·73	6,489·0	47·44	6,888·0	50·08
2. Ръжъ . . .	1,669·8	15·37	1,279·8	9·36	1,006·0	8·45
3. Ечемикъ . . .	602·6	5·48	940·5	6·87	925·0	8·37
4. Овесъ . . .	318·6	2·75	—	—	308·0	3·23
5. Просо . . .	726·6	5·52	271·0	1·98	350·0	1·81
6. Царевица . . .	2,614·2	23·14	4,698·0	34·35	3,862·0	28·06
7. Смѣсь (пш. и ръжъ)	43·0	0·01	—	—	1·0	—
Всичко . . .	10,783·1	100·00	13,679·1	100·00	13,310·0	100·00

Не е безинтересно да разгледаме и засѣтитѣ площи съ маслодаини и индустриални растения.

Таблица XIV.

Видове	1915 г.		1935/36 г.	
	декари	⁰ / ₀ отъ инд. раст.	декари	⁰ / ₀ отъ инд. раст.
1. Тютюнъ . . .	50·5	4·79	1,290·0	37·94
2. Памукъ . . .	421·7	40·86	1,388·0	40·92
3. Сусамъ . . .	559·8	54·35	610·0	17·94
4. Слънчогледъ . . .	—	—	16·0	0·57
5. Фъстъци и други .	—	—	95·0	2·63
6. Разни . . .	—	—	1·0	
Всичко . . .	1,032·0	100·00	3,400·0	100·00

Като се говори за земеделското производство на градъ Харманли, не може да не се спремъ и върху тютюна, каквото се добива въ всѣко земеделско стопанство. Отглеждали се разни видове тютюни, обаче въ последно време най-много е застъпенъ видътъ „яка“, като нѣженъ, лекогоряемъ, ароматиченъ, изобщо цененъ тютюнъ. Въ 1915 г. тютюнътъ е заемалъ само 50·5 дек. или 4·79% отъ площта, заета съ маслодаини и индустриални растения. Презъ 1935/36 г. той достига до 1290 дек. или 37·94%, като заема второ мѣсто между тоя видъ растения. Имало е години, когато производството е било малко, а ценитѣ високи. Това нѣщо е поощрявало тютюнопроизводителя и за смѣтка на качеството сж увеличавали количеството му, което е докарвало спадането на цената. Сега тютюнътъ се продава най-много по 30 лв. килограмъ.

Обр. 8. Стопанска скица на Харманлийската котловина за 1938 г.

Esquisse économique du bassin d'Harmanli pour le 1938.

1. Céréales, 2. Maïs, 3. Tabacs, 4. Coton, 5. Vignobles, 6. Tournesol, 7. Vergers, 8. Potagers, 9. Prairies, 10. Pré, 11. Melons, 12. Muriers, 13. Forêt, 14. Pupliers.

Първо място между масленоиндустриалните растения заема памукът. От 421.7 дек. или 40.86% за 1905 г. засятата площ се увеличава на 1388 дек. или 40.92%. Площта на памука може и би трябвало да се увеличи, защото условията напълно благоприятствуват за неговото съене и производство. На трето място е сусамът, който процентно чувствително е намалил площта си. От 559.8 дек. или 54.35% за 1915 г. на 610 дек. или 17.94% за 1935/36 г.

Обр. 9. Тютюновъ складъ въ Харманли.
Dépôt des tabacs en Harmanli.

Въ таблица дадохме за същото пространство съ овощни дръвчета. Площта им е много малка — 76 дек. или 0.20% за 1935/36 г., въпреки добрите условия за отглеждането им. От значение за местното стопанство ще бжде, ако площта на бадемовите засадения се увеличи.

По плодородието си тия места по нищо не отстъпват на коя и да е друга област въ България. Въ хълмистата част на запад и югозапад, обработваемата площ се заема от лозя, тютюни, черничеви градини и малко овощни, а въ понизките части на котловината, сж размесени ниви съ тютюни, царевици, сусамъ, жита, черничеви и овощни градини, лозя, памукъ, счънчогледъ, бостани и т. н. По отношение районирането на обработваемата площ за дадени земеделски култури на дадено място, не може да се говори, защото собствеността е дребна и обработваемата площ малка.

Горите въ градъ Харманли и близката му околност не представят голъма ценност, защото се състоят от широколистни низкостъблени дървета: джбъ, бръза, елша, ясенъ, търнаци и др.

Въ миналото горите сж заемали два пжти по-голъма площ. За голъми гори между Харманли и Свиленградъ говорят и нъкои пжтешественици, както видяхме това. Площта, която се заема днес от лозя, е била покрита съ гори. Презъ 1921 г. 14,225 дек. или 23.91% отъ землището на Харманли е било заето отъ гори; презъ 1938 г. тж покриватъ 17,890 дек. или 29.87%. Въ този кжсъ периодъ площта имъ

се е увеличила съ 5·9⁰/₀. Презъ 1921 г. 11,900 дек. или 83·58⁰/₀ отъ пространството на горитѣ е било заето съ дървесна растителностъ, а 2,325 дек. или 16·42⁰/₀ незалесена и сж я използвали за паша. Въ 1938 г. отъ 17,900 дек. 14,426 дек. или 80·63⁰/₀ е заето съ дървесна растителностъ, а останалата частъ отъ 3,394 дек. или 19·37⁰/₀ — ниви, не влизащи въ площъта на обработваемата земя, и ги използватъ за паша. Следователно, общата площъ на горитѣ отъ 1921 г. до 1938 г. е увеличена съ 5·96⁰/₀, но самата дървесна растителностъ е намалила площъта си съ 2·95⁰/₀, а за нейна смѣтка се е увеличила площъта на незалесената частъ. По притежание почти всички гори сж общински.

2. Животновѣдство

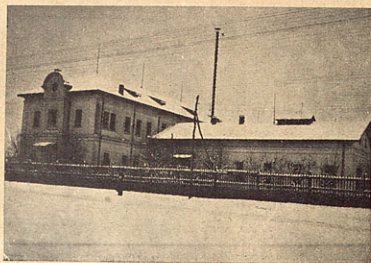
Условията за развитието на животновѣдството въ Харманлийско не сж много благоприятни. Фуражнитѣ растения заематъ много малко пространство — 687 декара или 1·14⁰/₀ отъ общото пространство. За паша се използватъ и около 13,600 дек. (22·67⁰/₀) площъ отъ горитѣ, сжщо около 4939 (8·23⁰/₀) мери, угарь 11,910·5 дек. (19·85⁰/₀) и т. н. Но климатичнитѣ особености сж сжщо една голѣма прѣчка за растежа на животнитѣ. Поради слабитѣ валежи и високи температури, растителността е суха, постна и не може да бжде здрава храна за едѣръ добитѣкъ. Освенъ това този климатъ оказва влияние и върху физиката на животнитѣ: тѣ сж здрави, изпечени, жилави, но сухи, низки, мършави. Вследствие на това и работоспособността имъ е малка и продуктитѣ неудобни за индустриални цели. Кожитѣ напримѣръ сж тънки и не еднакво дебели навсѣкжде. Една отъ причинитѣ за лошото състояние на добитѣка сж нехигиеничнитѣ и нечисти обори.

Таблица XV.

Наименование	1910 год.		1926 год.		1936 год.	
	Абсолют- тенъ брой	на 100 души се пада	Абсолют- тенъ брой	на 100 души се пада	Абсолют- тенъ брой	на 100 души се пада
1. Конѣ . .	460	9·76	588	8·24	619	7·62
2. Магарета	333	7·06	371	5·20	318	3·93
3. Мулета .	2	0·04	22	0·30	21	0·25
4. Говеда .	740	15·70	681	9·55	590	7·27
5. Биволи .	244	5·17	168	2·35	65	0·80
6. Овци . .	3937	83·57	3722	52·20	4059	50·02
7. Кози . .	949	20·14	906	12·70	36	0·44
8. Свине . .	195	4·11	650	9·11	407	5·01
9. Дом. птици	6088	129·22	6997	98·13	7155	88·11
10. Кошери	182	3·86	69 ст. 134 н. 203	2·48	107 ст. 249 н. 356	4·38

Отъ таблица XV се вижда броятъ на отдѣлнитѣ животни презъ годинитѣ 1910, 1926 и 1934 г. и тѣхното процентно увеличение или намаление. Нито единъ видъ домашни животни не показва процентно увеличение презъ тоя периодъ.

Една отъ причинитѣ е, че населението на градъ Харманли постепенно се нагажда къмъ по-градски поминъци. Конетѣ се използватъ главно за впрѣгане въ каруци и файтони. Магарета сж нуждни най-много презъ сезона на бубохраненето (мартъ — юний), тъй като съ тѣхъ става пренасянето на черничевитѣ листа. Следъ това мнозина ги продаватъ, за да купятъ наново презъ следващия сезонъ. Отъ всички домашни животни най-големъ е броятъ на овцитѣ 3937 или по 83'57 на сто души за 1910 г ; 4059 или по 50'02% за 1934 г.

Обр. 10. Сушилня за пашкули въ Харманли.
Entrepôt des cocons à Harmanli.

Единъ много важенъ клонъ отъ животновъдството, съ голѣмо стопанско значение за населението на градъ Харманли, е бубарството. Едва ли ще има мѣстенъ жителъ, който презъ пролѣтния сезонъ отъ месецъ априлъ до края на месецъ юний да не отглежда буби. Пашкулитѣ сж стопанско благо, което допълва поминъка на населението и по значение е равностойно съ тютюнопроизводството. Цената на килограмъ пашкули възлиза днесъ срѣдно на 47 — 48 лв. Наредъ съ благоприятнитѣ условия за буборазвъждането, въ Харманли, благодарение на държавата, има и добри технически и стопански условия за опазване и използване на пашкулитѣ. Въ държавния антрепозитъ (вижъ обр. 10), пашкулитѣ се закупватъ на опредѣлена цена, пекатъ се и се сортиратъ. Въ копринотъкаческото училище се подготвятъ пъкъ лица, опитни не само въ отглеждането на копринената буба, но и въ изработване на копринени тъкани. Следната сравнителна таб-

лица ни дава представа за числото на бубохранителитѣ, произведеното семе въ унции и производството на пашкули за Харманли и околията.

Таблица XVI.

	1933 г.			1934 г.			1938 г.			1939 г.		
	Семе въ унции	Бубо- храни- тели	произв. кг.	Семе въ унции	Бубо- храни- тели	произв. кг.	Семе въ унции	Бубо- храни- тели	произв. кг.	Семе въ унции	Бубо- храни- тели	произв. кг.
Харманли	821	1,341	49,260	496	796	24,201	875	1,200	53,515	931	975	57,500
Харм.околия	3,942	6,024	214,860	2,797	4,371	163,933	4,239	6,992	271,861	4,749	6,701	284,199
‰ на града къмъ селото	27·8	22·2	22·7	17·6	18·2	14·7	20·6	17·1	19·3	19·6	14·4	20·2

Производството на града въ килограми почти презъ разнитѣ години представлява около една пета отъ това на околията. Сжщото нѣщо се забелязва и съ броя на бубопроизводителитѣ. Срѣдно на производителъ въ града се падатъ около 2882 лв. приходъ отъ пашкули. Почти всѣко семейство на бубохранителъ си тъче копринени платна за лична употреба.

Отъ това, което изложихме, ако и на кратко, за стопанскитѣ отношения и възможности, става ясно, че Харманли въ миналото е било типично земеделско селище, което благодарение на преходното му географско положение. Като срѣдище на околия следъ Освобождението въ него се съсрѣдоточаватъ много учреждения, съ което гражданскитѣ елементи се много засилва. Честото прииждане на селяни по свои и общи работи става причина да се оживятъ търговията, занаятитѣ, та да се създаде и индустрия, съ което Харманли започва да се освобождава отъ физиономията на земеделско селище. Възникватъ занаятчийско-индустриални заведения и предприятия, които заангажирватъ доста много свободна работна ржка. Напримѣръ въ града има 4 склада за манипулация на тютюни: на кооперация „Тракия“, на „Балканъ“ (вижъ обр. № 9) и други. Освенъ тѣхъ има още 2 даракийни, 3 фабрики—мелници, 2 маслобойни, 2 содолимонадени, 2 копринотъкачни фабрики, 1 керемиднотухларна, 1 сушилна за пашкули (антрепозитѣ), 1 заведение за мелничарски камъни и циментови издѣлия, 1 лѣярна за желѣзни издѣлия, желѣзарници, тенекеджийници, дърводѣлници, шивачници, обуварници, колониални и манифактурни магазини, складове на брашна, дървенъ строителенъ материалъ, петролъ и т. н.

изтокъ отъ Марициния проломъ. Споредъ Разбойниковъ, той е вървѣлъ отъ градъ Одринъ на северъ, край лѣвия брѣгъ на рѣка Марица, край сегашния градъ Свиленградъ, а отъ тамъ вече се отбивалъ малко въ дѣсно (на изтокъ), за да избѣгне долината и опасноститѣ отъ развиващата се рѣка Марица (17, стр. 115—116). Следитѣ му се намиратъ сега при селата Момково, Кирилово, Иерусалимово (Свиленградска

Обр. 12. Какъ изглежда днесъ мостътъ, построенъ отъ Сиавюшъ паша — въ 1585 г.

Vue d'aujourd'hui du pont d'Harmanli construit par Siavuş paşa en 1585

околия), Доситеево и Набожново (Харманлийска околия) Последното село е отдалечено отъ градъ Харманли на около 20 клм. Иречекъ съобщава, че пѣтътъ е достигалъ Марица при крепостъта Subzuraga, наречена по-късно *Castra Zagba*, която трѣбва да се търси при Харманли. По-нататкъ пѣтътъ е следвалъ покрай долината на Марица, по височинитѣ, които се издигатъ надъ сегашното шосе и желѣзница (13, стр. 37). Той не посочва по кой брѣгъ се намира пѣтътъ тукъ, но вѣроятно говори за дѣсния. Съ това Иречекъ изпада въ противоречие съ другитѣ автори като Шкорпилъ (23), Разбойниковъ и пр. Презъ срѣднитѣ вѣкове трасето на този толкова важенъ пѣтъ се измѣства по-близу до долината на Марица, като държи дѣсния ѝ брѣгъ. Въ турско време царскитѣ друмъ е вървѣлъ презъ Одринъ — Чарменъ (Чирменъ) — Мезекъ — Малко Градище — Князь Борисово (Харманлийска околия) — 22 клм. югозападно отъ града — Чамурли — Хасково и т. н. Но презъ втората половина на 16 вѣкъ съ направата на мостове отъ страна на турцитѣ при Свиленградъ (Мустафа паша 1510 г. (?)), при Любимецъ на Бисерската рѣка, при Харманли, на рѣката Олу-дере въ 1585 г., царскитѣ друмъ трѣгналъ презъ Одринъ — Свиленградъ —

Любимецъ — Харманли — Хасково и т. н. Въ 1868 г. Цариградското шосе е прокарано по последния друмъ, а въ 1873 год. по тая посока минала и ж. п. линия. Съ това градъ Харманли въ съобщително отношение се издигналъ още по-много и заживѣлъ общъ културно-стопански животъ съ всички селища, свързани чрезъ съобщения съ него. Следъ Освобождението, както въ цѣла България, така и тукъ се построяватъ редица пѣтища. Отъ скицата на съобщения се виждатъ всички пѣтища изхождащи отъ градъ Харманлии.

По-важни отъ тѣхъ, освенъ споменатиятъ международенъ пѣтъ, отбелязанъ като първостепененъ, сж: Харманли — Динево (Хасковска ок.) — Силенъ (долината на р. Арда); Харманли — Кн. Борисово — Силенъ —; Харманли — Доситеево; Харманли — Българинъ — Набожново и Тополовградъ; Харманли — Симеоновградъ — Ст.-Загора и Нова-Загора и др. За улеснение на съобщенията спомага много добре уредената рейсова служба: Харманли—Хасково; Харманли — Свиленградъ; Харманли — Българинъ — Тополовградъ; Харманли — Князь Борисово и Харманли — Ст.-Загора.

Това устройство на съобщенията и на превознитѣ средства въ градъ Харманли спомага за бързата обмѣна на стопански блага и културенъ напредѣкъ, които способствуватъ и за създаването на по-носенъ икономиченъ животъ въ цѣлата тази областъ. Градъ Харманли е търговскиятъ центъръ на по-голяма частъ отъ селищата, влизащи въ околията му, а сжщо и на частъ отъ селищата на съседни околии. Тукъ се извършватъ търговскитѣ размѣни на продукти между хората на хълмисто-планинската частъ и тия въ полето. Пазарътъ е въ сжбота и се посещава доста и отъ търговци и потребители. Освенъ него въ Харманли има и панаири; особено важенъ е есенниятъ панаиръ за всѣкакъвъ видъ стоки. Той става обикновено между 15. и 20. октомврий.

При наличността на толкова природни и културни условия и предимства, при повече трудъ и воля, градъ Харманлии ще може да направи голѣмъ културно-стопански напредѣкъ въ бждеще.

La ville d'Harmanli

Par Dim. St. Nikolov

La ville d'Harmanli est située dans un petit bassin au pied des Rhodopes de nord-ouest de la rivière Marica. Elle est station sur le trajet international Belgrad—Sofia—Istanbul.

Harmanli est centre de l'arrondissement qui embrasse encore une ville (Svilendrad) et 82 villages. L'arrondissement occupe 1,788 kilomètres carrés avec 75,145 d'habitants — en 1934.

Le bassin d'Harmanli, au point de vue morphogénétique, appartient à la plaine de la Haute-Thrace. Ses parties environnantes au nord et au sud font part des Rhodopes de nord-est.

D'après son climat, Harmanli appartient à la région transitoire méditerranéenne, autant par ses pluies d'hiver relativement plus grandes, autant par certaines espèces végétales méditerranéennes. Cette ville a une température moyenne annuelle de 13.6°, une température moyenne de janvier 1.6° et de juillet 25.1°.

La quantité moyenne annuelle des pluies est 561 mm., étant en vue que le premier maximum est en juin (82 mm.) et le second, en décembre (80 mm.).

La Marica reçoit deux plus grands affluents du bassin d'Harmanli. Ce sont les rivières Olu déré et Azmak. A présent à Harmanli on fait une canalisation générale qui s'alimentera des eaux abondantes souterraines, découvertes près de la station de chemin de fer de la ville.

Des restes de divers établissements humains parlent de la vie passée du bassin. Pour la première fois en 1530 le voyageur Kuripešić mentionne Harmanli comme village. En 1578 Gerlach annonce que dans le village il y avait un grand karavanséraï, construit par Mustapha paša, le même qui avait fait le pont sur la Marica près de Svilengrad. En 1585, tout près de Harmanli, sur la rivière Olu-déré, Siavuš-paša élève un pont à l'aide duquel le passage de la rivière devient très facile. Ensuite, on bâtit à Harmanli une mosquée, un établissement de bains etc. et avec cela le village est pourvu de quelques édifices monumentaux.

Le nom d'Harmanli est en rapport avec le mot turc „harman“ = aire parce que ici on avait battu le blé, rassemblé, comme entrepôt de la population d'alentour. Le travail autour de ce harman devient probablement la cause de l'installation des premiers Bulgares dans ce village, fondé par des Turcs. Dans la première moitié du XIXe s. la population bulgare predomine déjà à Harmanli, élevé déjà au niveau d'une ville. En 1835 les Bulgares inaugurent la cathédrale St. Athanasius.

Harmanli commence vite à se développer après la libération de la Bulgarie (1878). En 1880 la ville a 2,995 d'habitants dont le nombre en 1934 atteint celui de 8,114. Elle se développe principalement dans la direction de la station de chemin de fer. Malgré que la plupart de la population gagne son pain grâce à l'agriculture, Harmanli a déjà une physionomie urbaine. Ses rues sont réglées et même un grand nombre en est pavé. Dans la ville il y a plusieurs belles édifices publics et privées, des banques, des casernes, des fabriques, des cinémas, un gymnase, une bibliothèque, un hôpital etc.

La population d'Harmanli a augmenté beaucoup après la Grande Guerre (1919). Lorsque y commencent à s'installer de Bulgares

réfugiés, chassés de la Thrace d'est (maintenant sous l'empire turc) et de la Thrace Egéenne (maintenant sous l'empire grec).

En 1934 à Harmanli il y avait 7,276 Bulgares, 583 Turcs, 153 Tziganes et 101 habitants des différentes nationalités (Arméniens, Russes, Juifs etc.).

D'après sa structure économique, Harmanli est une petite ville agricole, avec des produits caractéristiques: du tabac, des cocons, du coton, du sésame.

De tout le terrain d'Harmanli (59,900 décares en 1936/1936) la terre cultivée avait constitué 57.81% (34,629 déc.). De cette terre, 13,760 déc. avaient été occupés par les céréales. Elles servent uniquement à la satisfaction des besoins locaux. On cultive principalement le froment (6,888 déc.) et le maïs (3,862). Des autres céréales un produit un peu particulier est le riz (450 déc.). Un revenu plus grand donnent le tabac (1,290 déc.), le coton (1,338 déc.) et le sésame (610 déc.). Les vignes occupent 3,926 déc. On en reçoit du vin seulement pour la consommation local.

Les forêts dans le terrain d'Harmanli (17,900 déc. en 1938) appartiennent à la commune. On les exploitent principalement pour obtenir du bois à brûler et à bâtir.

Le bétail dont les habitants d'Harmanli disposent est peu. Le plus grand nombre, à part les volailles, en ont les brebis (4,059 en 1934).

Il est d'importance la culture du vers de soie dont 975 familles se sont occupées en 1939. Chacune d'elles avait eu un revenu moyen de 2,882 leva.

Comme centre d'arrondissement, à Harmanli il y a nombre d'institutions administratives et culturelles. Le commerce, les métiers et l'industrie se renforcent. Maintenant dans la ville on compte 4 entrepôts pour la manipulation du tabac, 3 moulins, 2 fabriques du tissage, de la soie, 2 fabriques d'huile végétale, 1 de briques et de tuiles, 1 entrepôt de cocons, 1 fonderie d'ouvrages de fer etc.

Harmanli est lié par de bons voies avec les villes et les villages d'alentour.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Батаклиевъ Ив. Източно-Родопската област, Сборникъ Източно Родопска област, издание на Дружеството на зап. офицери 1935 г. гр. Кърджали.
2. Батаклиевъ Ив. Зеленчукопроизводството въ България. Изв. Б. Г. Д. кн. V. 1937 г. Стр. 101 — 121. 1938 г. София.
3. Батаклиевъ Ив. Къмъ въпроса за антропогеографскитъ изучавания въ България. Училищенъ прегледъ, год. XXVIII, 1929.
4. Батаклиевъ Ив. Родопитъ като политическа граница. Тракийски сборникъ, кн. 3, Стр. 15 — 24, 1932. София.
5. Бешковъ А. Стопанско-географско. подѣление на България. Стр. 115 — 140. 1934. София.

6. Бешковъ А. Климатътъ на Горнотракийската низина и памучната култура. Изв. Б. Г. Д. кн. 1, 1933. София. Стр. 108—115. (Сборникъ въ честь на Ан. Иширковъ).
 7. Гунчевъ Г. Поселищно-географски проучвания въ България. Сп. Архивъ за поселищни проучвания, год. I. кн. 1. Стр. 3—32. 1938. София.
 8. Златарски Н. В. Геология на България (посмъртно издание подъ редакцията на проф. П. Бакаловъ). Университетска библиотека. 1927. София.
 9. Захариевъ Йорд. Градъ Кюстендилъ. Сп. Архивъ за поселищни проучвания, год. I. кн. 1. Стр. 48 — 105. 1938. София.
 10. Захариевъ Йорд. Упжвания за антропогеографски изучвания въ България. Приложение къмъ Училищенъ прегледъ, кн. 6. 1928. София.
 11. Земеѣлско-метеорологиченъ бюлетинъ 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937 и 1938 г. Централенъ метеорологиченъ институтъ. София.
 12. Иширковъ Ан. Упжване за изучаване селищата въ българскитъ земи. Сп. Училищенъ прегледъ, год. IX. (1906), кн. 2, София.
 13. Иречекъ К. Военниятъ пжтъ отъ Бѣлградъ за Цариградъ и Балканскитъ проходи. Преводъ на Ст. Велковъ. Б. Истор. Библ., год. IV, т. IV. 1932 год.
 - 13-а Иречекъ К. Стари пжтешествия по България, Пер. сп., год. II кн. IV, София, 1883, кн. VII, 1884.
 14. Кировъ К. Граници на климатичнитъ влияния въ Балканския полуостровъ. Изв. Б. Г. Д. кн. IV—1936 г. Стр. 37—47. 1937. София.
 15. Митевъ П. История на селищата отъ Харманлии до Булаиръ. Пловдивъ. 1924 г.
 16. Пенковъ Игн. Село Казичане. Архивъ за поселищни проучвания, год. I, кн. IV. Стр. 16—50. 1938 София.
 17. Разбойниковъ Ан. Свиленградъ. Приносъ къмъ човѣшката география на българскитъ земи. Тракийски сборникъ, кн. 3. Стр. 115 — 163. 1932. София.
 18. Сакарски М. Стогодишнина на църквата Св. Атанасий. Харманли 1935.
 19. Стояновъ Н. и Стефановъ Б. Флора на България. Министертво на земеѣлнето и държ. имоти, часть I. Архивъ на М. на земеѣлнето и държ. имоти, т. IV. 1923, часть II, 1925 г. София.
 20. Хаджи Калфа. Румелия и Босна. Архивъ за поселищни проучвания, год. I, кн. 2. Стр. 61—110, 1938 г. София.
 21. * * * Статистически годишникъ на царство България. 1938 г. София.
 22. Чанковъ Ж. Населението на България София 1935.
 23. Шишмановъ Ив. Д. Стари пжтувания презъ България въ посока на римския воененъ пжтъ отъ Бѣлградъ за Цариградъ. Сб. Н. Ум. кн. IV (1891) стр. 320 — 483.
 24. Шкорпилъ Вл. и Кар. Археологически и исторически изследвания въ Тракия. Пловдивъ, 1885 г.
 25. Янковъ К. Сеизмични прояви въ България. Изв. Б. Г. Д. кн. V 1937 г. стр. 27—84. София.
-

Описанието на България отъ 1640 г. на архиепископа Петъръ Богданъ

(По случай 300-годишнината)

Ἡ μὲν χεῖρ ἡ γράψασα τὴν τῆδε βιβλίον σαπῆσεται φεῦ
καὶ γενήσεται κόνις. γραφὴ δὲ αὕτη εἰς τοὺς αἰῶνας μένει
(Ржката, която е написала тази книга, уви, ще из-
гние и ще стане на прахъ, но това писание ще
остане навѣки).

Приписка отъ 1495 г.

Чипровчанинътъ Петъръ Богданъ Бекшевъ (1601 — 1674),
още като номиналенъ галиполски католишки епископъ и по-
мощникъ и наследникъ на софийския католишки епископъ
Илия Мариновъ, обиколилъ българскитѣ и влашки земи. Той
наченалъ своята обиколка презъ втората половина на м. май
1640 год. и я завършилъ въ началото на м. октомврий с. г.
Наскоро следъ завръщането си въ Чипровецъ—преди срѣдата
на м. декемврий — Петъръ Богданъ изпратилъ на Конгрега-
цията за разпространение на вѣрата въ Римъ своя обширенъ
докладъ за направената обиколка¹. Този докладъ на като-
лишкия мисионеръ е, безъ всѣко съмнение, най-важниятъ ис-
торически изворъ за състоянието на българския народъ въ
много отъ българскитѣ селища презъ първата половина на
XVII вѣкъ. Това е първото географско и историческо изуч-
ване на българскитѣ земи, направено отъ българинъ. Наистина,
Петъръ Богданъ при своята обиколка е ималъ точно опре-
дѣлена цель: да се запознае съ броя и състоянието на като-

¹ Докладътъ на Петъръ Богдана е издаденъ отъ Eus. Ferment-
džin, Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799 (Zagrabiae
1887), pp. 68—106; частъта за България — pp. 68—95; за датата на из-
пращането вж. ibidem, p. 107, гр. LVII. Частъ отъ този докладъ намѣрихъ
и въ Cod. Barb. lat. 5305, ff. 1—7 (Ватиканска библиотека); съдържа
нѣкои различия спрямо познатия текстъ. Повече сведения за самия Пе-
търъ Богдана и за този и другитѣ му доклади могатъ да се намѣрятъ
у Iv. Dujčev, Il cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII secondo i processi
informativi sulla nomina dei vescovi cattolici (Roma 1937: Orientalia christiana
analecta 111); сж щиятъ, Софийската католичка архиепископия презъ
XVII вѣкъ. Изучване и документи (София 1939: Материали за историята
на София, X); тамъ сж дадени библиографски указания. Къмъ настоя-
щия преводъ сж добавени само най-необходимитѣ бележки; обща харак-
теристика и анализъ на този докладъ на П. Богдана сж дадени отъ менъ
въ статията България и западния свѣтъ презъ XVII в. (= Родина, I. 1.
1938, сс 113—133).

лицитѣ въ българскитѣ земи. Въ своя докладъ, обаче, той е проявилъ по-голѣма широта, като е далъ сведения сжщо и за останалото население, па и дори за селища, въ които въобще не е имало по това време католици. Той е описалъ границитѣ на българския народъ въ най-голѣмата имъ широта. За всѣко селище сж дадени сведения за неговото положение, за броя и народностния съставъ на населението, за природнитѣ богатства и стопански занятия, па дори и за намиращитѣ се тамъ старини и природни красоти. Въ неговото описание могатъ да се намѣрятъ почти всички необходими черти за всестранното опредѣление на едно селище. Тукъ и тамъ сж дадени сжщо проницателни опредѣления на православното и иновѣрско население. Къмъ православнитѣ Петъръ Богданъ е проявилъ известна, ако и слаба, неприязнь. Нѣкъде се долавятъ сжщо и политически тежнения: омраза противъ поробителитѣ и смѣтни мечтания за собствено свободно царство. Въ основата на цѣлото описание се долавя силното народностно съзнание на съставителя, обичъ и възхищение предъ своя народъ и родната страна.

Навършватъ триста години отъ времето, когато е било съставено описанието на Петъръ Богдана. Преводътъ на това описание — поне само въ онази частъ, която засѣга българскитѣ земи—може да бжде единъ поменъ за името и дѣлото на този виденъ синъ на нашия народъ — католишкия архиепископъ на София, монаха францисканецъ отъ заглѣхналия днесъ Чипровецъ. Българскитѣ географи и историци ще съзратъ въ образа на Петъръ Богдана първия свой далеченъ предшественикъ, а всички онѣзи, които проучватъ миналото на нашата страна и народъ, ще намѣрятъ въ неговото описание обилно градиво за своята работа.

Посещение на България през 1640 година

И най-напредъ ще опиша накратко онова, което сега се разбира (подъ името) България. Зная добре, че има цѣли книги за царство България, но на менъ ми се струва добре

Напредъкъ на схизмата на гръцкитѣ патриарси въ Цариградъ¹

да засегна първо накратко, докжде се простира днесъ България, за да дамъ на четцитѣ да разбератъ голѣмината на царството и малобройността на католицитѣ, които се намиратъ въ него, бидейки цѣлата страна потънала въ схизмата, и никой да не се учудва на това, че такава вреда е нанесла близостъта на гърцитѣ и на цариградския патриархъ, — отъ която схизма е овладѣнъ цѣлиятъ Изтокъ, особено Гърция, България, Сърбия, частъ отъ Албания, цѣла Херцеговина, частъ отъ Босна и отъ Сръмъ; Влашко, Молдава, Русия, Московия и частитѣ отъ (Мала-) Азия оставямъ, както и много други земи и царства. И затова не е чудно, че въ България католицитѣ сж малобройни, а сж били по-рано още по-малобройни, но сега сж се малко увеличили съ покатоличването на еретицитѣ павликяни. Дори е твърде чудно, че и тѣзи всрѣдъ толкова врагове сж запа зили католишката вѣра и римския обредъ.

България сега се нарича всичко онова, което по-рано се наричало Горна Мизия, и частъ отъ Долна Мизия, цѣла Тракия, въпрѣки че сега около Галиполското море България и нейнитѣ граници. се говори гръцки езикъ, и по-голѣмата частъ отъ Македония и цѣла Морава до Охрида и до границитѣ на Албания и на Гърция и на Сърбия, а къмъ изтокъ се простира до Черно море; отъ северъ пъкъ Дунавъ я дѣли отъ Влашко и Молдава, нѣкога наричани „стара Дакія отататъкъ Дунава“ и прочее.

Схизматицитѣ разказватъ, че царското седалище първо е било въ Охридъ, и потвърждаватъ съ това, че сега има охридска патриаршия, а древнитѣ люде не сж поставяли патриаршия тамъ, гдето не е било царско седалище. По-късно, като билъ изгоненъ българскиятъ царъ отъ Охридъ, той се

¹ Бележитѣ на полето сж направени отъ съвременникъ, може би онзи, който е докладвалъ въ Конгрегацията за разпространението на вѣрата за съдържанието на описанието.

установилъ въ Търново, и въ този градъ за Търново последно
вършило неговото царство по времето на ^{седалище на бъл-}
турцитъ. Това царство има много архиепис- ^{гарскитъ царъ.}
копства и епископства, както сега държатъ схизматицитъ. Тъ
дори твърдятъ: „Нашиятъ патриархъ никога не поставя епис-
копъ на едно мѣсто, гдето не е имало (такъвъ) отъ старо
време“. Казватъ, че самѡ българското ^{България по-голѣма,}
царство е по-голѣмо, отколкото цѣла ^{отколкото съседни-}
Сърбия, Босна, Далмация, Хърватско и ^{тъ царства.}
Унгария, и има толкова градове, области, паланки и села,
че не могатъ да се преброятъ. Въ тѣхъ има милиони души
и всички сж въ властѣта на дявола, бидейки обвързани въ
схизмата, а сжщо и въ разни ереси. Турци обитаватъ само
въ градоветъ и голѣмитъ села; кѣмъ Черно море турци
има сжщо и по селата; обаче изъ онѣзи ^{Населявана отъ}
мѣста, които сж по планинитъ, и въ онѣзи, ^{схизматици, ере-}
които се наричатъ Загорие, по селата не ^{тици и турци.}
живѣятъ турци. (Българитъ) сж преупорити въ тѣхния за-
конъ, и азъ вѣрвамъ, че ако бѣха католици и разбираха
нѣщо отъ истинския католишки законъ, биха били превъз-
ходни християни, но се намиратъ въ слѣпота и не е въз-
можно да (имъ) се проповѣдва, бидейки вече потънали въ
тази тѣхна схизма, поради което иматъ такова лошо мнение
за Римската църква, та нѣкои не могатъ да слушатъ, когато
имъ се говори за латини (католици).

Това царство България е прекрасно ^{Качество на страната и}
и е украсено съ ширни поля, високи ^{съкакво изобилствува.}
планини, хълмове, приятни гори и джбрави, напоено отъ раз-
лични рѣки и води. Въ това царство има обилие отъ всѣ-
какъвъ видъ житни храни, вина, овце, биволи, крави и во-
лове, добри коне, злато, сребро, медъ, стомана, желѣзо и олово;
има риба, която се лови отъ Дунава и отъ другитъ рѣки; произ-
вежда различни плодове, освенъ „морскитъ плодове“, трев
за добитѣка, всѣкакви цвѣтя; изобщо, мога да кажа, че ако
това царство би имало единъ господаръ, християнинъ и до-
бъръ, то не би отстѣпило на много царства въ Европа. Но
всичко това е заето отъ врагове на християнското и католишко
име. Затова Богъ сега е скриль минитъ и другитъ нѣща, които
не се намиратъ както по-рано; дано ги ^{Минитъ съ всѣкакви}
запази за нѣкой католикъ владѣтель. ^{метали сж изчезнали}

На светата църква е позната схизмата както на гърцитъ,
така и на българитъ и на другитъ народи; но българитъ
иматъ не зная що повече (въ сравнение съ другитъ), защото
тѣ, бидейки люде прости и невежи, вѣрватъ на всичко онова,
което намѣрятъ писано. Даже намѣрихъ ^{Заблуждения на бъл-}
една тѣхна книга и извлѣкохъ много ^{гаритъ и за една книга,}
безумства, които тѣ поддържатъ — ^{гдето се съдържатъ.}
и които сж чисти ереси. И ако ги запи-
тате, не могатъ да отговорятъ разумно,

а съ известна надменностъ и високомѣрие и се основаватъ на онова, което е писано, и казватъ: „Така казва Писанието“, и всичко приписватъ на светитѣ отци, па даже и да бжде писано отъ нѣкакъвъ евреинъ. Вѣрвамъ, че въ цѣла България не се намира Светото Писание, освенъ онова, което четатъ въ църква, но даже и него (не четатъ) съ разбиране. На стотѣ не ще намѣрите единъ, който да разбира онова, което чете, защото не се учатъ, нѣматъ училища. (Нѣкой) като знае само малко да чете, плаща известна сума на владиката и се оженва, и веднага става свещеникъ. Видѣхъ у единъ тѣхенъ монахъ една Библия, печатана въ Московия, и го попитахъ, дали (я) чете, а той каза: „За насъ не е позволено да четемъ еврейския законъ“. Отъ това се познава, че сж много слѣпи, беднитѣ. Азъ имамъ една печатана въ Московия славянска Библия, която купихъ за 16 1/2 реали отъ единъ калугеръ, който идваше отъ Московия. Тѣ не по-нѣматъ обичай да проповѣдватъ. сещаватъ църквитѣ и, ако отиватъ по-нѣкога въ църква, не разбиратъ нищо. Нѣматъ проповѣди. Само когато носятъ въ църква да ядатъ и пиятъ, тогава отиватъ всички и се напиватъ като животни. Въ това се състои цѣлата тѣхна набожностъ. Монасите и свещеницитѣ сж дори най-голѣми пияници отъ всички. И така „слѣпъ слѣпеца води и прочее“. Когато се говори съ тѣхъ за нѣща относно вѣрата или църквата, казватъ: „Папата ималъ златна брада и я обръсналъ поради обичъ къмъ една римлянка. И отъ срамъ не могълъ да дойде на седмия съборъ, но, като останалъ въ Римъ, раздѣлилъ вѣрата“ — безсмислици, които сж невѣроятни. И затова азъ извлѣкохъ отъ една тѣхна книга нѣкои нѣща и ги изпращамъ съ този докладъ така, както съмъ ги намѣрилъ: искахъ да ги преведа на италиански, но нарочно ги оставихъ така, и отецъ Рафаилъ (Леваковичъ) (1) ако е тамъ, ще ги преведе на италиански, само за да види светата Църква колко заблуди се намиратъ по свѣта и колко безумия произлизатъ отъ невежеството и завистъта, която хранятъ тѣзи схизматици противъ Римъ, (Църквата), която, когато тѣ дойдатъ въ Римъ, имъ прави хиляди ласки и като истинска майка желае тѣхното спасение.

Нашитѣ учители свв. Амброзия, Августина, Йеронима смѣтатъ за еретици. Четохъ и видѣхъ съ соб-
 Сметатъ погрѣшни ученията на латинскитѣ светци отци. ственитѣ си очи една книга въ нашия манастиръ, (когато) веднажъ минаваше единъ тѣхенъ епископъ. Азъ бѣхъ въ Копиловци. Той дойде въ манастиря, ние го приехме любезно. Когато обѣдвахме, начена да говори, и малко по малко азъ се противопоставихъ, и той извади една книга, гдето имаше много нѣща

противъ римската Църква. Между другото опредѣляше казанитѣ учители (на църквата) за еретици и то съ свръзка съ излизането на св. Духъ. Когато после азъ му посочихъ свидетелствата на Писанието съ нѣколко думи, той каза само: „Така сж правили нашитѣ предци, така трѣбва да вѣрваме“. И тѣ почитатъ нѣкакъ повече грѣцкитѣ отци, които сж разпространили тази ересь, отколкото самото Свето Писание. Намиратъ се, все пакъ, измежду тѣхъ, нѣкои, които се вразумяватъ, но сж малобройни — на хилядата единъ.

Църковнитѣ работи, като светитѣ служби, молитвитѣ и другитѣ служения, казватъ рѣдко или съвсемъ не казватъ. Само когато искатъ да служатъ, тогава казватъ утринна и часовѣтъ. Винаги се молятъ на крака и дажа се подиграватъ съ насъ, когато ни виждатъ, че колѣнничимъ. Казватъ, че Св. Духъ идва въ видъ на бѣлъ гълъбъ и покрива жертвата, когато свещеникътъ извършва възвисяването; затова тогава тѣ не гледатъ, но всички падатъ ничкомъ на земята.

Има старци по на 80 години, които никога не сж се изповѣдвали. На Великденъ се причестяватъ, безъ да се изповѣдватъ. По селата дори се намиратъ мнозина, които много години не сж били въ църква. Много съблюдаватъ поститѣ — отъ Четиридесетница, на свв. апостоли Петра и Павла, на Богородицата, за Рождество. Но какъ? Само (съ това), че не ядатъ месо, а иначе ядатъ три—четири пѣти дневно като животни. Постятъ сжщо срѣда и петѣкъ. Евхаристията, която освещаватъ въ светия четвъртъкъ, я запазватъ презъ цѣлата година, за да причестяватъ съ нея болнитѣ. Свещеницитѣ по селата я поставятъ, когато е суха, въ платнена торбичка и я даватъ на жена си да я запази; когато има нужда, тя я изважда, цѣла въ прахъ; и така безъ никаква набожностъ я взима, сякашъ е кжсъ обикновенъ хлѣбъ, носи я и взима една лъжица, слага малко вино и като разбърква, казва молитва, и, безъ да изповѣдва болния, го причестява. Това е много скръбно и плачевно, да се видятъ светитѣ таинства така злоупотрѣбавани отъ лоши свещеници. И въпрѣки това ги тѣрпятъ, цѣлуватъ имъ ржце, назоваватъ ги духовни отци, и ги почитатъ, като имъ даватъ всичко, което имъ се пада — хлѣбъ и други милостини.

Тѣхнитѣ епископи почти всички сж гърци и когато правятъ посещения, водятъ съ себе си яничери, и правятъ хиляди несъобразности. Биятъ тия бедняци, взиматъ имъ онова, което намиратъ въ кжщи, когато нѣматъ да имъ платятъ що имъ се пада. Сжщо и свещеницитѣ плащатъ

Никога не казватъ установенитѣ часове, освенъ въ дни, когато ще извършватъ служба.

Не се изповѣдватъ никога, дори на Великденъ.

Презъ пости не ядатъ месо, но ядатъ три—четири пѣти дневно.

Злоупотрѣби съ св. таинство на евхаристията.

Злоупотрѣби на епископитѣ схизматици при посещенията.

годишно известна част на владиката, а за бракосъчетанията, извън онова, което се плаща на свещеника, плаща се също нѣщо и на владиката. Между тѣзи тѣхни епископи има голѣмо озлобение, защото единъ отнима другиму епископ-

Епископитъ се прогонватъ единъ другигу отъ епископствата, като плащатъ пари на патриарха. ството. Когато вече има единъ назначенъ епископъ, идва другъ и плаща нѣщо повече на патриарха, и този веднага изпжжда първия и дава епископството на втория. И този, който е билъ по-

напредъ, трѣбва да си отиде насила. И после, ако той намѣри пари, отива и прогонва другигу, и така нататъкъ. . .

Нѣщата отъ ризницитѣ (на църквитѣ) ще намѣрите на Чаши отъ калай и отъ малко мѣста — само въ манастиритѣ дърво. и по градоветѣ. Служатъ си съ чаши

отъ дърво и свещеницитѣ по селата правятъ чаши отъ дърво. Иматъ съвсемъ малко книги за църковна служба. Ржкописи — евангелия и други книги за църковна служба — се продаватъ по 40 скуди. Има мнозина монаси, които се наричатъ „даскали“ и не се занимаватъ съ друго, освенъ съ (пре)писване на книги, безъ провѣрка, безъ издирване. Задоволяватъ се да ги направятъ такива, каквито ги намѣрятъ, и затова се пораждатъ много ереси, защото всѣки пише по своему и както намѣри, и ако намѣри хиляди грѣшки, не знае, какъ да ги оправи. Когато владиката иска да лиши нѣ-

Какъ се лишаватъ свещеницитѣ отъ (правото) да извършватъ таинствата. кого отъ правото да извършва таинства, не прави друго, а само му взима отъ главата шапката, и отъ това се разбира, че е лишенъ, и не може да прави нищо,

докато не му се върне шапката. Българитѣ схизматици въ другитѣ нѣща на обряда и въ ереситѣ и другитѣ вироглавства следватъ гърцитѣ въ всичко. Тѣхнитѣ епископи сж гърци и всичко, което правятъ гърцитѣ, правятъ и тѣ, и каквото вѣрватъ гърцитѣ, това вѣрватъ и българитѣ, извънъ малцината онѣзи, които сж останали въ истинската вѣра и живѣятъ между толкова схизматици и невѣрни, както между морскитѣ вълни — за които азъ трѣбва да докладвамъ на св. Конгрегация за разпространение на вѣрата.

Администрацията на софийската църква се про-Софийската епархия и стира надълго отъ Дунава и Галиполнейнитѣ граници. ското море, и на изтокъ свършва съ Черно море, а на западъ свършва до Сърбия, което (про-странство) ако бѣше населено всичкото отъ католици, не биха стигнали толкова епископи, колкото сж тѣзи на схизматичитѣ. Затова азъ изложихъ догде се простира България, за да покажа, че цѣлото това царство се намира подъ властта на Обгръща цѣлото цар-софийския епископъ, тѣй като католицитѣ сж твърде малобройни въ срав-

нение съ страната и съ схизматичитѣ, които се нуждаятъ премного да бждатъ подпомагани въ много нѣща, както ще се

види по-долу въ доклада, и които азъ препоръчамъ препорочно на възвишенитъ Господа отъ св. Колежъ за разпространение на вѣрата. А азъ ще кажа истината, както съмъ намѣрилъ, по моята съвѣсть.

Посещение на софийската църква въ България 1640 г.

20 май 1640 г. Посетихъ града София (Soffia) ⁽³⁾, (който е) безъ стени, разположенъ е въ едно поле много дълго и широко между две планини: отъ северъ София и нейното положение. Родопе; тази планина Хемусъ или както я наричатъ италианцитъ „Верига на свѣта“ ⁽⁴⁾, раздѣля Мизия отъ Тракия, сега всичко назовавано България. Областъта е премного плодородна, обилствува съ жита, вино, добитѣкъ и плодове, които идватъ отъ различни части. Градътъ е разположенъ подъ известни малки хълмове, дори между хълмове, и презъ него минава неголѣма рѣка. Но на изтокъ, на четири мили далече тече една голѣма рѣка, назовавана Искъръ, която идва отъ изворитъ на Орфея, минава планината Хемусъ и се влива въ Дунава. Тази областъ около София отглежда добри и пѣргави коне. Рибѣ не винаги се намира, бидейки все пакъ далече отъ Дунава, но въпрѣки това солена рибѣ се намира всѣкога. Намиратъ се сѣщо южни плодове, като маслини, сухи смокини, стафиди и други нѣща. Има всѣкакъвъ видъ месо, и съ това обилствува навсѣкжде турското царство.

София е разположена на главния пѣтъ и всрѣдъ страната, та затова е търговски градъ, където се стича много народъ отъ всѣкжде, сиречь отъ Унгария, отъ Влашко, отъ Молдавия, дори отъ Полша и отъ други страни. Намиратъ се всѣкакви нѣща и стоки, както италиански, така и други. Седалище е на пашата или визира, и въ този градъ пребивава великиятъ кадия — назоваванъ Турски чиновници пребула — като архиепископъ, и единъ биваващи въ София. другъ, назоваванъ муфти, сиречь „тълкувателъ на закона“. Когато другитъ сѣдии не могатъ да решатъ нѣкое сѣдебно дѣло, отива се при него и той веднага дава, съобразно съ тѣхния законъ и наредби, едно писмо, което се нарича фетва, и сѣдията не може да постѣпи иначе, освенъ по закона. А муфтията не се мѣси въ други нѣща, освенъ въ дѣлата на закона и правосѣдието.

Въ този градъ нашитъ католици иматъ една църква или църквица (carpella), дълга 10 крачки и Църквата на католицѣ въ София сѣ стая широка 6, посветена на Богородица на Очищението, неосветена. Свещенодействиува се на посветения камѣкъ на голѣмия алтаръ. Има други два малки алтари, но върху тѣхъ не се свещенодействиува. Тази църквица е построена нѣкога отъ господата за свещеника.

търговци отъ Дубровникъ и тѣ досега сж я запазили въ тѣхно имение, бидейки всрѣдъ тѣхнитѣ кжши. Подъ сжщия покривъ се намира стая за свещеника. Притежаватъ необходимитѣ нѣща за извършване на богослужбата. Не намѣрихъ писмо отъ кога е построена тази църквица. Гробищата се намиратъ извънъ града, както (на жителитѣ отъ) други народности.

Люде за причастие има 50 и 8 деца, по народностъ дубровничани или славяни. Миропомазахъ 25, тѣй като тукъ не е бивалъ епископъ отъ много време. Понѣкога сж още повече, защото като търговци идватъ и отиватъ. Понеже (тука) е главниятъ пжтъ за Цариградъ, никога не липсватъ пжтници католици, а минаватъ сжщо и мнозина пратеници. Тѣзи господа издържатъ свещеника на свои разноски, като му плащатъ известна сума годишно. Имаше нѣкои свещеници,

които не желяеха да се подчиняватъ въ нѣщата относно раздаването на таинствата на софийския епископъ, като посочваха за основание декрета, издаденъ отъ светата Конгрегация въ полза на архиепископа на Дубровникъ, и че свещеницитѣ не сж подчинени въ нищо на епископа. Но после декретътъ биде изясненъ въ едно писмо на св. Конгрегация, което получихъ тази година. По-рано е имало въ този градъ много католици, но сега, поради намалението на стокитѣ, сж отишли по други мѣста.

Кжши на схизматици има повече отъ 6 хиляди, които въ София има схизматици 25 хиляди и тѣ иматъ архиепископъ. ще сторятъ повече отъ 25 хиляди души. Иматъ петъ църкви, две (отъ които) бѣха разрушени отъ турцитѣ презъ миналитѣ години. Тукъ е седалище на тѣхния архиепископъ схизматикъ. Архиепископитѣ сж винаги гърци, а народътъ е отъ българска народностъ. Въ митрополията има едни мощи, които наричатъ „свети краль“. Но менъ ми се струва, че този царъ е билъ балсамиранъ. Не позволяватъ да се види, освенъ една ржка, а всичко останало е покрито. Този архиепископъ има подъ своя власть въ своята епархия 1500 свещеници, извънъ манастиритѣ и църквитѣ, които нѣматъ свещеници. Голѣмата църква, която е била катедрала, била посветена на Св. София, но сега е джамия. Тя е доста голѣма и висока, та се вижда отъ половинъ день далече и повече. Тя е била много красива, а и сега изглежда, че е съградена отъ ново. Между българитѣ има Църквитѣ на схизматичитѣ подъ архиепископа сж 1500. и (жители) отъ гръцка народностъ, понеже градътъ е търговски и обитаватъ мнозина гърци съ своитѣ семейства; тѣхнитѣ тържища сж отдѣлно. Има много кжши арменци, които сжщо иматъ свои църкви; тѣ Арменцитѣ въ София сж около 1600. дори сж раздѣлени помежду си, и едни

други смѣтатъ за еретици. Ще да има около 200 кѣщи, които ще иматъ повече или по-малко отъ 160 души. Кѣщи на турци има повече отъ 8 хиляди, което ще направи повече отъ 30 хиляди души, а можеби ще сѣ и повече; но не се осмѣлихме да питае турцитѣ, а само направихме смѣтка така Турци въ София има на око. Джамиитѣ сѣ повече отъ 150, около 30 хиляди и 150 изработени премного чисто и сѣ голѣмо джамии.

умение. Има толкова други хубави постройкы, като ханове за пѣтници, и други мѣста за странници търговци, и много други хубави кѣщи. Кѣщитѣ сѣ по турски образецъ. Извори има по цѣлия градъ, доведени отъ планинитѣ. Въ града има естествено топли води, и отъ тѣхъ сѣ направени прекрасни бани и на много мѣста на сѣщата вода ператъ. Площадитѣ сѣ хубави, намиратъ се всѣкакви нѣща, както казахъ по-горе. Въ цѣла Турция нѣма по-хубави конски принадлежности, като седла, юзди, зингии и други подобни. Кѣщи на евреи ще да има повече отъ 4000 семейства, обитаватъ заедно, както въ Италия, и ще има повече отъ 15 хиляди души; иматъ много синагоги и училища и сѣ богати, защото всички стоки се намиратъ въ ржцетѣ на евреитѣ. Тѣ сѣ преголѣми лихвари. Не имъ се забранява нищо, защото плащатъ на султана много, и сами не се мешатъ сѣ другитѣ народности. За да плащатъ данѣка си помагатъ взаимно.

Въ София има надъ 15 хиляди евреи.

Близко до града се вижда една църква на едно високо и хубаво мѣсто; тамъ, казватъ, се е състоялъ Сардикийскитъ съборъ⁽⁵⁾. На български езикъ това мѣсто се нарича Триадица.

Где се е състоялъ Сардикийскитъ съборъ.

За да се отиде за Цариградъ, по пѣтя е градътъ Пловдивъ, на едно хубаво мѣсто, подъ единъ хълмъ, на който е имало старъ градъ, — до рѣка Марица, която идва отъ сѣщитѣ извори на Орфея. Градътъ е голѣмъ, безъ стени. Ще да има

Градъ Пловдивъ и неговото положение.

около 6000 кѣщи на турци и гърци. Отъ нашитѣ католици дубровничани има само единъ или двама; нѣматъ църква, но близо до този градъ има едно павликянско село наречено Дауджево (Daunscevo)⁽⁶⁾ и друго Калъчево (Kolacevo)⁽⁷⁾, и отъ тѣхъ има нѣкои покрѣстени, но нѣматъ свещеникъ, нито църква; сега не можахъ да отида, но съмъ бивалъ другъ пѣтъ, когато бѣхъ въ Цариградъ, и, ако иска

Две села павликянски; безъ църква и нѣматъ сѣ що да издържатъ свещеникъ.

Богъ, ще отида, когато имамъ време и когато ще иматъ свещеникъ, защото да се отиде, безъ да се остави свещеникъ, това е да се работи напраздно. А свещеницитѣ нѣматъ сѣ що да живѣятъ, и затова нѣма никой, който би желалъ да отиде, защото покрѣстениитѣ сѣ малцина и бедни, не даватъ никаква милостиня. Понѣкога е имало свещеници, но после сѣ

напустнали, защото нѣматъ съ що да живѣятъ. Като посетихъ София и чакахъ писма отъ Конгрегацията, и като получихъ отговоръ, заминахъ първомъ за Влашко, а после за други области на България, и би трѣбвало да поставя тукъ по редъ посещението на Влашко, но за да не разкъсвамъ България, ще поставя Влашко следъ България и за това сега следвамъ реда на мѣстата въ България. На 8 септемврий 1640 година посетихъ града Русчукъ (Ruhcich), разположенъ на брѣга на Дунава, безъ стени освенъ кулата,

Градътъ Русчукъ и неговото положение.

която е останала цѣла съ стени и е снабдена съ не много голѣма артилерия; наоколо има петъ кули и една по срѣдата голѣма, и по-висока отъ другитѣ; тя се пази отъ стража день и нощъ, защото е на границата съ Влашко. Градътъ е разположенъ всрѣдъ хълмове, а наоколо има и равнини; областъ премного плодородна съ жита, обилна съ вино, всѣкакъвъ добитѣкъ. Дунавътъ я обогатява съ всичко. Има много плодове, освенъ южни, множество риба, защото се лови отъ Дунава. Тукъ нѣма църква на католици, но се извършва богослужба въ кжшитѣ, съ преголѣмъ страхъ отъ турцитѣ. Католици за причастие има 20, съ две деца, отъ които помазахъ 9 лица, тъй като тукъ не е

Нѣма католическа църква; католици 22.

минавалъ епископъ отъ много време. По народностъ сж дубровничани, но мнозина отъ българитѣ, които сж служили при дубровничани търговци, сж станали католици. Иматъ една одежда и чаша (въ църквата); понѣкога идва господинъ донъ Филипъ, за да имъ извърши богослужение. Кжщи на схизматици има повече отъ 200, което прави 1000 души. Иматъ две църкви, направени отъ дърво; по народностъ сж българи. Кжщи на турци има 3000, което прави около 15,000 души. Има около 10 джамии, направени отъ бѣлъ камѣкъ.

Турци 15 хиляди души. Има мощни господа, (но) тѣхнитѣ кжщи относно градивото не сж много ценни, както и по цѣла Турция, защото турцитѣ не обичатъ да строятъ голѣми кжщи. Кжщи на (люде) отъ арменска народностъ има 200, съ повече отъ 1000 души. Тѣ нѣматъ църкви; иматъ нѣкакви кжщи, направени подъ земята, и всички сж търговци. Срещу острова на Дунава има друга крепостъ, назовавана Гюргево (Giurgevo), добре укрепена като предишната; на сушата оттатѣкъ Дунава, около крепостъта има едно голѣмо селище, съ 3000 кжщи, — хиляда кжщи на турци и 2000 на власи.

Крепостъта Гюргево. Турцитѣ оттатѣкъ Дунава нѣматъ нищо, освенъ това Гюргево. Тази крепостъ заедно съ селището нѣкога е била подарена на султана отъ единъ влашки князь. Има други острови по Дунава, и взиматъ налогъ споредъ стокитѣ, но на цър-

ковниците, било католици, било схизматици взиматъ десетъ пжти повече отъ онова, което биха взели на миряни. Скрихме църковнитъ нѣща тукъ и тамъ, подъ Църковнитъ плащатъ по-голѣмо мито се виждатъ, защото не стигатъ 10 скуди, отколкото мирянитъ. за да се мине веднажъ (Дунава), а това става по всички приста- нища на Дунава. И съ турцитъ по-лесно се минава, отколкото съ еврейтъ, а повечето отъ митничари по Дунава сж повече евреи. ритъ по дунавскитъ пристанища сж евреи. Между тѣзи две селища или крепости въ време на война се построява мостъ на Дунава, и дори сега стоятъ корабитъ, назовавани отъ тѣхъ „тумбази“, върху които се построява мостътъ; тѣ се виждатъ подъ крепостта на открито мѣсто, до брѣга на Дунава.

11 септемврий 1640 година. Посетихъ града Аранградъ (Arangrad⁽⁸⁾), разположенъ въ една Градъ Аранградъ и неговото мѣстоположение. равнина между хълмове, безъ стена, мѣсто изобилно съ житни храни и лозя; около града нѣма толкова, но по селата е изобилно съ добитъкъ, лукъ и чесънъ. Нѣма църква на католици, но свещенослужението се извършва по кжщитъ съ страхъ. Католици за причастие 10 души, по народность дубровничани; нѣма никакъвъ католикъ отъ страната. (Иматъ) одежда и чаша; понѣкога идва донъ Филипъ да извърши богослужба и да ги причасти. Кжщи на схизматици има 150, съ около 800 души; иматъ две дървени църкви; по народность сж българи. Схизматици 800 души. Близко една миля до града има едно село, наречено Добра вода⁽¹⁰⁾, и въ него има 1700 кжщи схизматици българи. Около този градъ има голѣми български села, както по цѣлото царство, но Добра вода, село населявано отъ схизматици. сж указватъ. Кжщи на турци има 1600, Въ казания градъ има които правятъ около 7000 души. 7000 души турци. Въ този градъ има три прекрасни джамии, тази, която е най-голѣма, е построена съ преголѣмо умение и добре разположена. Има сжщо и други, но по-незначителни. Кжщи отъ арменска народность има около 70, които правятъ повече отъ 460 души; тѣ сжщо Арменци 460 души. нѣматъ църква; всички сж занаятчи и дърводѣлци, сиречь строители на кжщи.

14 септемврий 1640 година. Посетихъ градъ Провадия, разположенъ въ долина, безъ стени, освенъ това, че на върха къмъ планината има крепость или кула, построена на природна скала, и може да се влѣзе Градъ Провадия и неговото мѣстоположение. само по една опасна пжтека надъ единъ

подвиженъ мостъ, а наоколо има пропасть; както е разпре-
дѣлена тази скала, така сѣщо сѣ разположени наоколо ку-
литъ; но това е нѣщо малко. Когато се мине по-долу извънъ
града и горе къмъ югъ, откриватъ се обширни поля, и къмъ
Цариградъ, въ дѣсно, сѣ близо планинитъ; областъ много хубава
и приятна. Тукъ е имало дървена църква на господа търгов-

Църквата на католи-
цитъ е била разрушена
отъ турцитъ; причи-
ната.

Като я построили
съ стена, турцитъ я разрушили отъ
основа на 22 юлий 1639 г. съ голѣма
вреда на казанитъ търговци. И сега на
това мѣсто сѣ направили градинка. Като влѣзе човѣкъ и
види това мѣсто, гдето се извършваха божествени служби
и жертви, че е така разнебитено и разрушено, вѣрвамъ, че
това би развълнувало (дори) единъ камѣкъ да заплаче и зарони
сълзи. Църквата е била посветена на Пресвета Богородица.
Сега извършватъ богослужба по кжшитъ съ преголѣмъ страхъ.
Има 50 души за причастие, съ 19 деца, по народностъ дуб-
ровничани; нѣкои отъ онѣзи българи, обаче, които сѣ слу-
жили при дубровнишкитъ търговци,
Католици има всичко сѣ станали християни, сиречь католици.
69 души; иматъ све-
щени утвари. Иматъ четири одежди и четири чаши
и другитъ необходими за богослужението нѣща. Помазахъ
четири дечица, другитъ сѣ помазани презъ миналитъ години,
когато бѣ епископъ братъ Илия. Има католици, които ходятъ

на различни мѣста по Черно море и
чакъ до Татария съ стоки и идватъ
споредъ нуждата си, за да получатъ светитъ тайнства въ този
градъ. Има въ Силистра, въ Браила, въ Хедие, въ Баба, въ
Варна — где единъ, где двама или трима, разпрѣснати по цѣ-
лата областъ, и нѣматъ нито свещеници, нито църкви по-близо
отъ тази въ Провадия. Донъ Филипъ понѣкога отиваше по
тѣзи мѣста, но тѣзи търговци отъ Провадия не желаятъ, за-
щото се раздѣля колонията, или общността, която иматъ
пomeжду си, защото въ тѣзи страни всички дубровничани жи-
вѣятъ обединени. Когато правятъ нѣкакъвъ подарѣкъ на па-
шата и на голѣмитъ господари, всички даватъ колкото имъ
се пада, и въ другитъ разноски, които се правятъ, постѣп-
ватъ като братство, и затова не искатъ да отиватъ другаде,
освенъ въ този градъ. Кжши на схизматици има 50, което
Схизматици 300 души. прави 300 души, по народностъ бъл-
гари; тѣ сѣщо сѣ имали църква на това
мѣсто, но е била разрушена отъ турцитъ въ сѣщата година,
когато и тази на нашитъ. Кжши на турци има 2,000, което

Турци 10.000 души. прави 10,000 души; иматъ шестъ голѣ-
ми джамии, всички отъ бѣлъ камѣкъ,
покрити съ олово. Областъта, както казахъ по-горе, е съ доли-
ни и хълмове, а къмъ Дунава има поля, плодородни съ житни
храни и вино и други плодове. Много и всѣкакъвъ добитѣкъ.

Обилие на риба, тъй като наблизко има две преголѣми езера, които идватъ отъ планината и образуватъ една голѣма рѣка, която се нарича Девина. На тази рѣка има 25 воденици; всѣка воденица струва петъ или шестъ хиляди скуди, защото даватъ голѣми доходи. Но всички принадлежатъ на турци. Тази рѣка се влива въ Черно море. Варна е близо на около 20 мили и е голѣмо пристанище на Черно море за тѣзи земи. Често по Черно море идватъ казацитѣ.

8 септемврий 1640 година. Посетихъ града Шуменъ (Sciuman), безъ стени разположенъ подъ

планината, и на изтокъ има обширни поля и неголѣми хълмове. Тази областъ

обилствува съ свежи води, жита, лозя — съ каквито сж пълни всички тѣзи хълмове; плодове, всѣкакви животни, би-

воли и пр.; лукъ, чесънъ и много други зеленчуци. Сжщо и тукъ нѣма като-

лишка църква; извършва се богослужба по кжситѣ съ страхъ, както сега изпитахме. Има 20 души за при-

частие, съ 7 деца, по народность дубровничани и покатоли-

чени българи, но които минаватъ подъ името дубровничани, и не плащатъ данъкъ на турцитѣ, защото Републиката плаща

годишно за всички. Иматъ свещѣна одежда и чаша, когато понѣкога идва свещеникъ отъ Провадия; защото тѣ

нѣматъ свещеникъ. Помазахъ седемъ деца. Къмъ северъ надъ града въ планината се намира от-

шелнишка обитель, издѣлбана въ скалата, и добре се виждатъ славянски или сръбски писмена и образитѣ, но всичко е разрушено отъ турцитѣ.

На югъ, на около петъ мили, има единъ преголѣмъ градъ, който се нарича на турски Ески-Стамбулъ, сиречь

Стари Цариградъ, (който) е билъ построенъ цѣлъ отъ бѣли квадратни камъни, но сега е разрушенъ. Нарича се (на славянски) Приславанъ (Prislavan), сиречь преславенъ градъ. Тур-

цитѣ го разрушаватъ всѣкидневно и взиматъ тѣзи квадратни камъни, за да строятъ други тѣхни кжши. Сега наблизко има

одно село. Тукъ е било епископство, и дори днесъ въ единъ манастиръ до селото пребивава владиката. На много мѣста

се виждатъ издѣлбани кирилски букви, но понеже всичко е разрушено, не може да се схване смисълътъ. Кжши на схизматици ще има

около 300, които правятъ повече отъ 1500 души, по народность българи; иматъ своя църква отъ дърво. Кжши на турци повече отъ

хиляда, които правятъ около 6000 души; иматъ седемъ голѣми и хубави джамии, освенъ малкитѣ. Има около 19 кжши

Градъ Шуменъ и неговото положение.

Нѣматъ църква; служи се по кжситѣ. Иматъ одежды и чаша, но нѣматъ свещеникъ.

Стара отшелнишка обитель извънъ казанія градъ.

Стари Цариградъ разрушенъ; билъ е епископски градъ

1500 души схизматици
6000 души турци, 40 души арменци.

на арменци, съ около 40 души, и тѣ сжщо поддържатъ една църква, или кжща, гдето се молятъ Богу.

На 20 септемврий 1640 година по-
Градъ Търново и него- сетихъ града Търново, разположенъ
вото положение. между планинитѣ, близо до планината

Хемусъ, съ стени, но сж разрушени; почти всички кули сж паднали. Не е възможно да се опише неговото положение, бидейки направено непревземаемо отъ самата природа — първомъ обграденъ отъ една рѣка, назована Йетаръ (Янтра, която) прави обиколка и образува като три острова, но не сж острови, а полуострови. И върху тѣзи острови сж съградени три града, но отдалече изглежда единъ градъ, понеже сж на високи мѣста, и затова се наричалъ „Тринова“, което ще

рече три нови града; сега сж изврати-
Нарича се днесъ Тър- тили името и го наричатъ Търново
ново. (Тарново) (12). Двата града сж вече

действително разрушени, но най-голѣмиятъ — срѣдниятъ — е запазенъ, ако и разрушенъ. Населенъ е само до първитѣ врати, а всичко останало е пусто. Има единъ пжтъ на естествена скала, за влизане, а отъ дветѣ страни има пропасть, и пжтътъ е толкова широкъ, че едва могатъ да минатъ две коли. Когато се пристигне близо до първата врата, скалата се раздѣля и образува долу пропасть, а отгоре има подвиженъ мостъ. Когато се влиза въ първата врата, има отгоре голѣма кула, така отгоре втора, и трета врата, но почти всички сж разрушени. Вжтре се вижда джамия, съградена отъ турцитѣ, и стенитъ на царския дворецъ, и крепостъта, която е била много яка, но наполовинъ е паднала; на най-високото мѣсто, гдето е била катедралната църква, стои половината отъ превисоката камбанария, и на около се виждатъ образитѣ, но сега не може нищо да се различи. Въ стенитъ се намиратъ мрамори и голѣми камъни, на които сж начертани на разни мѣста (образи на) римски императори и латински писмена, но онѣзи, които сж ги поставили въ стенитъ, сж ги обърнали наопаки; азъ мисля, че тѣ не сж разбирали латинскитѣ писмена, или пъкъ не сж се грижели за древнитѣ нѣща. Сега, както казахъ горе, малцина турци обитаватъ вжтре, а вънъ около града и по брѣговетѣ на рѣката, по хълмоветѣ и долинитѣ сж прѣснати колкото турци, толкова други народности. Тази областъ изобилствува съ вино, понеже всички хълмове наоколо сж пълни съ лозя. Като се премине една планина на изтокъ и на западъ единъ хълмъ, разкриватъ се поля и равнини, които изобилствуватъ съ жита и добитѣкъ, както другитѣ близки области. По лозята има сжщо и плодове. Отъ Дунава, който е далече единъ день, носятъ риба, а по тукашнитѣ рѣки се въди дребна риба. Въ този градъ се получава коприна и отглеждатъ копринена буба. Въ града има църква на католицитѣ,

назована на Възнесение Богородично, дълга 13 стѣпки и широка 7, направена отъ дърво, но отвѣтре добре обзаведена. Има единъ много хубавъ алтаръ, подаренъ отъ превъзвишения кардиналъ Бандини, презъ свѣтата година 1615 — Възнесението на Богородица съ апостолитѣ, и хорове отъ ангели, а отдолу образътъ на сѣщия кардиналъ съ неговия гербъ долу. Този алтаръ е освѣтенъ; има други два малки алтари, но върху тѣхъ не се служи, а сѣ направени само за красота. Около църквата сѣ гробищата, гдето се погребватъ вѣрнитѣ. Настрани има кѣща съ две стаи, гдето обитава свещеникътъ. Тази църква се намира на високо мѣсто, и подъ себе си гледа половината отъ града. Наоколо е обградено съ стени. Католицитѣ за причастие сѣ 24 души и 3 деца, по народностъ дубровничани; иматъ необходимитѣ за църквата нѣща. Кѣшитѣ на схизматицитѣ сѣ 2000, които ще правятъ повече отъ 10000 души, не зная да кажа отъ каква народностъ, защото говорятъ толкова грѣцки, колкото български; тѣ запазватъ всрѣдъ България този грѣцки езикъ, а пѣкъ Гърция е далече отъ Търново. Азъ вѣрвамъ, че тѣй като този градъ е билъ царски градъ, този езикъ е запазенъ като по-граждански.

Има църква на католицитѣ, добре снабдена, и кѣща за свещеника.

Католици 27 души, а схизматици 10 хиляди.

Надъ града, горе на планината, има едно село (12), отгдето се вижда цѣло Търново; тамъ има около 1000 кѣщи; сѣщо и тѣ говорятъ грѣцки, а другитѣ околни села не знаятъ нито една дума. Но (тамъ) и турцитѣ и нашитѣ знаятъ грѣцки. Въ града грѣцитѣ иматъ осемъ църкви и единъ манастиръ, който наричатъ митрополия, гдето е седалището на архиепископа тетрархъ. Другитѣ църкви, които сѣ притежавали, сѣ превърнати въ джамии. Този архиепископъ има въ своята епархия 2000 църкви, освенъ манастиритѣ и другитѣ села, които нѣматъ свещеници, и други епископства, които се намиратъ подъ неговата властъ. Сега бѣ дошелъ единъ, който е изгонилъ по-раншния, а после този (първиятъ) бѣ отишелъ въ Цариградъ, за да издействува повели да изгони отново тогова. Тѣ сѣ по народностъ грѣци. Кѣщи на турци има 2000, които ще направятъ повече отъ 10000 души. Голѣми джамии има повече отъ седемъ. Въ този градъ турцитѣ на сѣ така безчинни, както по другитѣ мѣста; напротивъ, тѣ сѣ по-човѣчни отъ самитѣ схизматици.

Употрѣбаватъ грѣцки езикъ.

Пребивава архиепископъ тетрархъ, грѣкъ.

Църкви на схизматици въ тази епархия 2000.

10000 души турци.

За павликянитѣ. Като съмъ дошелъ вече между павликянитѣ, желая първомъ да засегна накратко тукъ тѣхната народностъ и ересъта, въ която сѣ живѣли по-рано, и другитѣ

Павликянитѣ, отгдето произлизатъ тѣхнитѣ ереси.

нѣща, които сж необходими, за да се разбере тѣхниятъ слѣпъ животъ, който водѣха, и тѣхната безумна ересь, която сами тѣ не разбиратъ.

Мнозина гърци и други сж казали, че тази ересь е останала отъ Павелъ Самосатски, но Мавро (Орбини) ⁽¹⁴⁾, абатъ дубровничанинъ, въ историята на славянитѣ не е съгласенъ, но казва, че сж по произходъ отъ Патерно Романо ⁽¹³⁾ и посочва Ливия Веронезе, че тѣзи еретици сж били изгонени отъ цѣла Италия, и, като не сж намѣрили мѣсто, сж преминали презъ Фриволи въ тѣзи части на Босна, гдето нѣкои отъ тѣхъ се спрѣли, а други проникнали по-нататъкъ въ Тракия, около Никополъ. Това на менъ не ми звучи добре, защото Тракия се назовава онова, което е отататъкъ планинитѣ къмъ Галиполи, а тази областъ около Никополъ се наричала Мизия. Достатъчно, нека бжде както и да е, азъ вѣрвамъ само това, че сж дошли отъ Босна, защото всички тѣхни книги сж писани въ Босна на пергаментъ. А сжщо и това, което казва посочениятъ авторъ, че по времето на войнитѣ въ Трансилвания сж станали поради страхъ християни, не е вѣрно, защото тѣ не сж станали католици поради страхъ, но (бѣха покатоличени) съ голѣмо усилие отъ блаженопочившия братъ Петъръ Солинатъ, епископъ на София, и отъ другитѣ отци въ България. Дори и днесъ не всички сж станали католици, както ще кажа по-долу. Може да свидетел-

Братъ Петъръ Солинатъ, епископъ на София, изпратенъ да обърне павликянитѣ.

стнуватъ одждитѣ и другитѣ нѣща, които изпрати папа Павелъ V за покръстването на павликянитѣ и (които) носятъ неговия гербъ. И може да свиде-

телствуватъ всички, че казанитѣ епископъ съ голѣмата помощ на светата църква е наченалъ това добро дѣло, а не е страхътъ отъ войнитѣ въ Трансилвания, както той казва.

Тѣзи павликяни сж по народностъ славяни, и това се познава по книгитѣ, които иматъ и които всички сж писани съ буквитѣ на свети Кирила ⁽¹⁵⁾, а тѣ не знаятъ другъ езикъ, освенъ славянски. Намѣрихъ нѣкои книги, писани въ Босна,

Павликянитѣ сж по народностъ славяни и сж минали отъ Босна.

подъ царъ Твърдко, (преди) повече отъ 400 години. По това се познава, че сж дошли отъ Босна, и сж донесли съ себе си тази своя ересь, та винаги сж казвали: „Нашата вѣра е отъ Римъ“.

Забележително е, че малобройни люде всрѣдъ толкова схизматици сж се запазили презъ толкова години въ своята ересь и когато чуа името на римскитѣ свещеници, решиха се да приематъ кръщение, както (вече) сж направили повече отъ тѣхъ.

Тѣхното кръщение се прави само съ докосване на главата съ свѣщъ.

Тѣзи павликяни не се кръщаваха, само въ дена на Богоявление идваха на църква и тѣхниятъ свещеникъ взимаше една свѣщъ и докосваше съ нея

на четири части отъ главата, и това се наричало кръщение съ пламъка на св. Ивана Кръстителя. Нѣмаха никакво друго таинство. Онзи, който знаеше нѣщо да чете, му даваха въ ржка патерица, и го правѣха свещеникъ, и той не правѣше друго, освенъ да осве-щава бракове, като свързва ржцетъ на женихитъ, и да каже нѣкои думи така на паметъ, да пие съ тѣхъ и да благославя съ нѣкакви молитви чашитъ. А за онзи, който не знаеше тѣзи

Нѣматъ таинства.

обреди, казваха, че е голѣмъ невежа. Тѣхнитъ свещеници Други книги отъ Св. Писание не се намиратъ между тѣхъ, но само Евангелието, Посланията на св. Павла, Дея-

се поставятъ като имъ се даде патерица въ ржката.

нията на апостолитъ и книгата на Откровението. Сега при посещението взехъ едно Евангелие и Посланията на св. Павла и ги донесохъ въ Чипровецъ. Онѣзи, които сж упорити, когато слушатъ проповѣди, казватъ: „Що разправя този?

Липсватъ имъ много книги отъ Св. Писание.

Кой е дошелъ отъ другия свѣтъ съ счупена глава, та да му върваме?“ и подобни думи на безумство. Съблюдаваха поститъ, сиречь Четиридесетница, петъкъ и 15 дни за

Съблюдаватъ много пости.

Богородица. Отхвърляха кръста, съблюдаваха недѣлитъ и другитъ подвижни праздници и нѣкакви особени тѣхни праздници които още и днесъ се спазватъ, като праздника на св. Варвара, на св. Сава игуменъ и др.

Не почитатъ кръста и не се покланятъ на иконитъ на светиитъ.

Въ църквитъ не държеха нищо друго, освенъ маси, на които ядѣха и пиеха. Отхвърляха образитъ, сиречь иконитъ на светиитъ. Такива не се намираха въ тѣхнитъ църкви. Ако и да сж били, както казва абатътъ Мавро, четиринадесетъ села, но сега сж разрушени, не ще да сж 14; почти всички сж вече покръстени, освенъ две села, които ще назова тукъ поредъ, както покръстенитъ, гдето съмъ билъ, така и тѣзи, които още не сж покръстени, но съ помощта на Бога и на светата църква всичко ще се направи съ течение на времето.

Въ църквитъ не държатъ друго, освенъ маси, на които ядатъ и пиятъ.

били, както казва абатътъ

Отъ 14 села, колкото бѣха, оставатъ да се покръстятъ две.

День 22 септември 1640 година. Посетихъ село Маринополци, разположено въ равнината близо до хълмъ и недалече отъ Търново, мѣсто преплодородно съ жита, вино и добитъкъ. Има една църква, посветена на Пресвета Троица, почти цѣлата открита и безъ врати, направена отъ дърво, дълга 13 стѣпки и широко 6. Въ нея нѣма нито Халтаръ, нито образъ или нѣкаква икона на светиини, само една маса, на която ядѣха павликянитъ. Има 860 души, а съ децата ще бждатъ още повече, по народностъ

Село Маринополци и неговото положение.

Има църква почти цѣла открита, безъ врати. нито олтари.

павликяни или славяни, и мнозина отъ тѣхъ не сж още покрѣстени, защото това село отъ малко години насамъ начена да се обрѣща (къмъ

Павликяни покрѣстени
и непокрѣстени 860
души.

павликянитѣ, както и отъ своитѣ схизматици. Той взе съ турци този свещеникъ и трима или четирма отъ тѣхъ и ги отведоха въ Търново и бѣха затворени. После онѣзи господа дубровничани и други католици съ голѣма мжка дадоха на

Единъ мѣстенъ свеще-
никъ билъ затворенъ
отъ турцитѣ.

кадията и на другитѣ турци 30 скуди и бѣха освободени. Но (тамъ) веднага изгониха казания свещеникъ, като ка-

Освободенъ съ 30 ску-
ди, но изгоненъ като
причинителъ на покрѣ-
стването на павликя-
нитѣ.

защото сме станали католици, а по-рано не искаше нищо отъ

насъ“. Сжщиятъ владика взе отъ братъ
Илия презъ сжщата година повече отъ
100 скуди. И отъ страхъ този се разболѣ
прекара повече отъ година на легло и
още не може да си съвземе предиш-
сега азъ бѣхъ при тѣхъ, говорихъ съ
тѣхъ, и дори тѣзи, които сж покрѣ-
стени, дойдоха при менъ и ми оказаха
много учтивости, и ми казаха: Ще
приемемъ отново свещеникъ“, но дру-
гитѣ желаятъ всѣчески да получатъ онѣзи 30 скуди, които
сж изразходвали; тѣзи (павликяни) не сж покрѣстени. Тѣх-
ниятъ свещеникъ дойде и му дадохъ образи, и му дадохъ
скришомъ помощъ, споредъ бедността ми, защото тѣзи люде
сж бедни откъмъ пари, а сж жадни и дори свикнали да
иматъ подарѣци отъ епископитѣ. И така не можахъ да сторя
другояче и подарихъ нѣщо, защото иначе би казалъ много ло-
шотии на тѣзи бедняци, които вѣрватъ повече нему, откол-
кото на всички насъ. Помоли ме после да дойда други пжтъ
и (ми каза), че ще се постарае да станатъ католици; самъ
той е покрѣстенъ отъ много години, но интересътъ да бжде
свещеникъ го възпира. Азъ обещахъ да му помогна, само
да почака. Когато тръгнахъ, той дойде съ менъ една миля
далечъ отъ селото, и се закле, че ще стори всичко, но при
условие да бжде подпомогнатъ; защото тѣ сж заинтересо-
вани сжщо поради данъка, понеже като свещеникъ той не
плаща нищо и, ако напустне да бжде свещеникъ, трѣбва да
плаща толкова на година — това е, което то тегли малко
назадъ. Въ това село нѣма нищо за
извършване на богослужбата, нито
чаша, нито друго. На онѣзи, които сж
вече християни, казахъ, че когато иматъ нужда отъ свеще-

Липсват свещени-
чески одежди.

никъ, да отидатъ при онзи, който е въ Търново, и така ми обещаха. На свещеника дадохъ сжщата повеля, докато и тѣ бждатъ снабдени (съ свещеникъ). Кжщи на турци има 20, около 100 души; тѣ иматъ своя джамия. Турци 100 души. Отъ това село не знаехме пжтя, дадохъ на единъ отъ тѣзи турци една монета, та да дойде съ насъ до едно друго село на павликянитѣ, за да ни покаже пжтя. Той дойде на конь и по пжтя разговаряхме за много нѣща, и азъ му разказахъ, че тѣ (сиречь павликянитѣ) нѣкога сж били отъ нашата вѣра, и той бѣше отъ сжщата народность, синъ на единъ яничеръ. И той начена да ни говори: „Чакайте, ние ще ви помогнемъ, защото сжщо и ние сме подигравани отъ другитѣ турци, понеже сме отъ тѣхния родъ“.

24 септемврий 1640 година. Посетихъ селото Горно Лжжани (Luxani regione), разположено близо до рѣка Осъмъ, подъ една планина, село не много плодородно, изобилствуващо съ добитѣкъ. При това село има една пещера въ планината, естествено направена, толкова дълга и широка, че биха влѣзли много хиляди люде. Вжтре има изворъ съ вода, студена като ледъ и образува потокъ като кристалъ. Надъ тази пещера има известни пролѣтни цвѣтя, най-хубави въ свѣта, отъ всѣкакъвъ цвѣтъ, които, като се пренесатъ другаде, не сж хубави, както на това мѣсто. Въ това село нѣма църква; свещенодействува се въ една кжща; иматъ одежда отъ блаженопочившия папа Павелъ V, вече разпокжсана, една чаша и единъ месалъ, цѣлъ разкжсанъ. Католици за причастие 400, деца 83, по народность павликяни или славяни. Освенъ тѣзи католици има още три кжщи, около 12 души, които живѣятъ още въ тази ересь; но съ помощъта на

Горно Лжжани и него-
вото положение.

Нѣма църква, нито
утвари, нито друго за
богослужбата.

Павликянитѣ—католи-
ци сж 483 души.

Непокатоличени 12. Бога, като е покръстено цѣлото село, сжщо и тѣзи три кжщи не ще могатъ да останатъ много. По-рано това село бѣше на брѣга на казаната рѣка, но понеже тамъ е голѣмъ пжтъ, имаха много щети отъ пжтницитѣ, затова сж отишли да се поселятъ подъ планината, далече отъ пжтя. Кжщи на турци има две, но тѣ стоятъ повече въ града Ловечъ, който е близо 5 или 6 мили, а тука държатъ добитѣкъ и слуги, които сж нуждни за работата около добитѣка и пр. Тѣзи села на павликянитѣ сж много близки едно до друго, освенъ онѣзи, които сж близо до Пловдивъ, както казахъ следъ посещението въ София.

28 септемврий 1640 година. Посетихъ селото Долно Лжжани (Luxani infere regione), разположено въ равнина на брѣга на сжщата рѣка Осъмъ, мѣсто богато съ жита и добитѣкъ; вино нѣматъ, тѣй като не сж сажали лозя, понеже това село е бѣгало и много години

Село Долно Лжжани.

е стояло пусто, и отъ малко време сж дошли, сиречь сж се върнали на своето мѣсто. Тукъ нѣма църква, но има мѣсто за църквата, гдето е била по-рано. Понеже селото е било толкова години пусто, постройката, която била отъ дърво, се разрушила, но може да се направи на сжщото мѣсто, обаче съ голѣми разноси, което значи да се получи позволение отъ турцитѣ. Познава се мѣстото и следитѣ, гдето е била старата постройка на църквата. Католици за причастие 180

Павликянитѣ — католици сж 226 души.

то е билъ ученикъ на Клементинския колежъ, а сега е ослѣпѣлъ; бедниятъ, не

Има нужда отъ свещеникъ; нужна е одежда, чаша и месалъ.

онзи, който не знае нѣщо наизустъ, не знамъ какъ би я казалъ. Кжши на турци въ казаното село има 25, които ще

Турци 130 души.

едната частъ на селото, но заедно или близки съ нашитѣ; не сж хора съ значение, освенъ двама или трима яничери. Наоколо има други близки турски села.

Село Барнофово съ католици за причастие 74 души и деца 23.

заното село. Католици за причастие 74 души, деца 23, по народностъ павликяни. Нѣматъ църква, нѣматъ свещеникъ,

Нѣматъ църква, нито свещенически утвари, нито свещеникъ.

близо около една миля — (трѣбва) само да се мине рѣката.

Село Петкладенци и неговото мѣстоположение.

мѣста; липсватъ само неже е разположено

Има църква съ два алтаря.

Съ подаяния на Павелъ V се издига църква.

Петъръ Солинатъ построилъ църквата.

души, деца 46, по народностъ павликяни. Иматъ единъ старъ свещеникъ, наричанъ отецъ братъ Станиславъ, който може да извършва богослужбата. Въ това село иматъ нужда отъ свещеникъ; има одежда и чаша, която бѣ дадена на казания отецъ отъ блаженопочившия Павелъ V, и единъ месалъ, съ който едва се казва богослужбата, и

дадатъ повече отъ 130 души; иматъ джамия, построена отъ дърво; обитаватъ въ

29 септемврий 1640 година. Посетихъ селото Барнофово (Barnofovo), (¹⁷) разположено подъ хълма на другата страна на рѣка Осъмъ срещу горека-

заното село. Католици за причастие 74 души, деца 23, по народностъ павликяни. Нѣматъ църква, нѣматъ свещеникъ, нѣматъ одежда, нито други необходими за богослужбата нѣща. Отъ гореказаното село идва понѣкога свещеникъ, когато иматъ нужда, защото е

1 октомврий 1640 година. Посетихъ селото Петкладенци (Peticladenzi), разположено въ долинитѣ, хубаво и плодородно мѣсто, както другитѣ близки дърва; за дърва отиватъ далече, понеже е разположено всрѣдъ полята. Иматъ лозя, добитѣкъ и овци и много други говеда. Има църква, посветена въ честъ на свв. апостоли Петъръ и Павелъ, съградена презъ 1609 год. отъ блаженопочившия братъ Петъръ (Солинатъ), нѣкога епископъ на София, съ различни подаяния,

които получилъ както отъ блаженопочившия Павелъ V, така сжщо и отъ католицитѣ въ тѣзи страни — като дубровничани, каквито имаше тогава богати търговци въ тѣзи земи — и отъ католицитѣ въ Чипровецъ, а сжщо изразходвалъ онова, което ималъ отъ Църквата за своя издръжка. (Църквата) е дълга 13 стѣпки и широка шестъ, съградена отъ камѣкъ, като пещъ, и украсена цѣла съ различни образи на светци. Има два олтари, единъ на апостолитѣ и другиятъ на св. Марко Евангелистъ; осветена е. Въ това село има 569 души за причастие, 136 деца, по народностъ павликяни. Това село бѣ първото, което се покрѣсти, и сега сж по-добри християни отъ другитѣ. Има само една одежда и една чаша и други нѣща вече остарѣли, както по другитѣ села. Има две кѣщи на турци, които обитаватъ и въ Никополъ. Това село е разположено на главенъ пѣтъ и по тая причина страдатъ много отъ турцитѣ, които почти никога не липсватъ; тѣ и конетѣ имъ ядатъ и пиятъ, безъ да плащатъ стотинка. Но най-много страда нещастниятъ отецъ, който е свещеникъ, защото за турцитѣ винаги се грижатъ свещеницитѣ, и той трѣбва да ходи по селото, за да намѣри необходимитѣ нѣща.

Павликянитѣ католици сж 705 души.

Свещени утвари малко и стари.

Има за свещеникъ единъ отъ неговитѣ братя (францискани) и е много използванъ отъ турцитѣ.

Село Търничевица и неговото положение.

Има църква отъ дърво, безъ покривъ.

отгоре. Имаше единъ за да дадатъ позволение, искатъ 50

Позволения да се покрие струва 50 скуди.

Богородица, другиятъ на св. Францискъ, които сега поради дѣжда цѣли сж се разкжсали. Когато има най-слабъ дѣждъ, вжтре не може да се извършва богослужба, което е нѣщо много жалко и плачевно — да се видятъ църкви, изпаднали въ такава нищета, и които не могатъ дори да се покрятъ, безъ да се плати на (турцитѣ) и пр. Има 170 души за причастие, деца 30. Има само една чаша и една одежда; ризата бѣше разкжсана; не говоря за месала и премѣлчавамъ другитѣ нѣща. Държатъ единъ свещеникъ, но живѣе въ нище-

Католици 200 души.

Църквата се нуждае отъ месалъ и утвари.

та, тъй като нѣма нищо; той е единъ отъ ученицитѣ на ко-
 Свещеникътъ е уче- лежавъ Лорето, и само той стои всрѣдъ
 никъ на Илирийския павликянитѣ отъ толкова (други), кои-
 колежъ; не може да то сж яли хлѣба на църквата и когато
 живѣе.

мѣрятъ добра прехрана, кой въ Сърбия, кой въ Унгария, кой тукъ,
 кой тамъ, а ние трѣбва да понасяме и пр.

Другитѣ ученици бъл- 6 октомврий 1640 година. Посетихъ
 гари служатъ вънъ отъ село Брѣстовецъ (Brestovaz), разполо-
 България.

Осѣмъ, подъ хълмове, мѣсто изобилствуващо съ нѣщата,
 Село Брѣстовица и мѣ- сжщо както другитѣ мѣста, тъй като
 стоположението му. всички сж близки едно до друго. Това

мѣсто нѣма църква; свещенодействи- вать само по кжщитѣ. Имали сж чаша и одежда, но чашата
 била открадната отъ единъ турчинъ, и никога не била намѣ-

Нѣма църква, нито ча- рена, та сега сж безъ чаша, дори ме
 ша и затова не може молиха за една чаша, да имъ бжде
 да се свещенодействи- заета отъ ризницата на Чипровецъ или
 ва, (освенъ) по кж- отъ нѣкое друго мѣсто, докато бждатъ
 щитѣ. снабдени съ чаша. Има 134 души за

причастие, деца 26, по народностъ павликяни или славяни.
 Кжщи на турци 30, които ще направятъ повече отъ 150 души.

Католици павликяни и тѣ държатъ всичко това, което има
 160 души, турци 150. добро, както притежания, така и други
 нѣща; тѣ ядатъ благата на земята, не

само тукъ, но навсѣкжде. Иматъ джамия и държатъ хри-
 стиянитѣ много на тѣсно, та не могатъ да вдигнатъ глава и
 ходятъ, беднитѣ, унижено като крави и се пазятъ да не да-
 вать нѣкакъвъ поводъ, поради който ще се породи нѣкоя
 тежба и пр.

9 октомврий 1640 година. Посетихъ града Никополъ (Ni-
 soroli)¹⁸), обграденъ съ стена, но онова, което е съ стенитъ,
 не е нѣщо голѣмо, обаче извънъ стенитъ, сиречь градътъ

Градъ Никополъ и не- (borgo) както казватъ италианцитѣ, е
 говото положение обширенъ и голѣмъ. Заградениятъ съ

стени градъ е разположенъ на единъ
 хълмъ, или по-скоро до планината при брѣга на Дунава. Ка-
 стелътъ или онази (частъ), която е обградена съ стени, не е
 дълъгъ, нито широкъ, но е нѣщо построено на планината
 като крепостъ, съ стени наоколо и малки кули, и долу въ
 равнината досѣга планината. Крепостъта има една друга стена,
 като друга крепостъ, но всичко образува нѣщо общо, всичко е
 развалини и почти разрушено. Когато Абасъ паша мина Ду-
 нава, заповѣда да я бѣлосатъ, та се вижда отъ далече, ся-
 кашъ е нова. Пази се нощемъ и денемъ и има артилерия.
 Цѣлата крепостъ вжтре е обитавана и има вжтре една джамия;
 тамъ нѣма други народности, освенъ турци. На тази частъ на
 Дунава има една голѣма скала и тамъ има стража; тамъ се

пазятъ припаси за войниците. Тя се намира въ Влашко, но я държатъ турцитѣ; около шесть мили земя вжтре въ Влашко, на дълго и на широко, всичко принадлежи на турцитѣ. Тамъ държатъ добитѣкъ, биволи, овце и др. Не отстъпва въ нищо на другитѣ области въ България по изобилия, дори ги надвишава въ всичко, бидейки на брѣга на Дунава. Надъ града се вливатъ две други голѣми рѣки въ Дунава — откъмъ България рѣка Осъмъ, а откъмъ Влашко рѣка Олтъ, която идва отъ Унгария и преминава презъ цѣло Влашко. Тѣзи планини, на които се намира това мѣсто, сж съставени отъ нѣкакъвъ бѣлъ камѣкъ, като варовикъ, и се цепи, сякашъ е дърво, дори по-меко. Изобилствува съ риба, вино, соль, понеже е голѣмо пристанище на Влашко, отъ кждето идва соль много плодове, особено праскови; има евино месо. На много мѣста по тѣзи планини извиратъ извори, по площадитѣ и улицитѣ има чешми. Градътъ е разположенъ въ долината близо до Дунава. Кжщитѣ не сж особено хубави, а сж споредъ мѣстния обичай, отъ греди, отъ дърво и после изписани съ обегрени стаи; а други (кжщи) сж покрити съ слама и други треви. Тукъ има една католишка църква, посветена въ честь на Св. Стефанъ Първомъченикъ, дълга 12 стѣпки, широка 7, издѣлбана въ планината въ естествена скала, безъ врата, низка, безъ прозорецъ; има единъ олтаръ. Презъ миналитѣ години е била въ ржцетѣ на турцитѣ и сж я осквернили, и е била превърната въ оборъ за добитѣкъ. Сега, отъ две или три години, единъ господинъ търговецъ отъ Дубровникъ, Павелъ Радишевичъ, я откупилъ отъ онзи турчинъ за 160 скуди броени пари, и изразходвалъ (както се кълнѣше) още толкова, за да приспособи мѣстото наоколо, и да го загради както го видѣхме, и да изгради наблизу кжща; дори не бѣше довършена; но той би искалъ да му възвърне изразходваното, поне отчасти, и да направи завещание, за да остави кжщата и всичко, което ще направи занаяпредъ, на църквата, та когато дойде или епископътъ или нѣкой другъ, да може да живѣе, защото по павликянскитѣ села не може да се живѣе мирно, както би живѣлъ въ града. Азъ не мога да кажа друго, само видѣхъ, че този християнинъ е направалъ много, при това бидейки беденъ, и семейството му е въ Дубровникъ, дори е длѣжникъ на други. Има една чаша и одежда; месалътъ е разкжсанъ. Получилъ е отъ Св. Конгрегация 30 скуди за тази цель отъ о. братъ Филипъ. Католици въ този градъ нѣма, дори нѣма никой съ се-

Има католишка църква.

Била осквернена отъ турцитѣ.

Единъ търговецъ дубровничанинъ я откупилъ и възстановилъ съ разноски 320 скуди. Би желалъ да му се заплатятъ разносикитѣ и да остави свободна църквата на епископа, който ще пребивава тамъ по-безпеченъ.

Получилъ 30 скуди отъ св. Конгрегация по смѣтка.

мейство, освенъ този дубровничанинъ съ двама слуги, въпрѣки че всѣка недѣля има пазаръ, и идватъ наши чипровчани и павликяни, и идва свещеникътъ отъ павликянскитѣ села, тъй като сж наблизко около 10 мили или малко по-малко. Кжши на схизматици има 4000, които ще сторятъ около 12000 души,

Схизматици 1200 души.

по народностъ българи; иматъ 12 църкви, но се свещенодействува въ малко (отъ тѣхъ); намиратъ се въ търновската епархия. Нѣкои жители сж богати, защото иматъ много лозя и други стоки.

Турци около 8 хиляди.

Кжшитѣ на турцитѣ сж повече отъ 3000, които ще сторятъ 7—8000 души, и вѣроятно ще да сж повече отъ схизматичитѣ, но не може да се положи старание, за да се узнае всичко подробно. Иматъ седемъ голѣми джамии отъ бѣлѣ камѣкъ. Кжши на

евреи 200; тѣ получаватъ съ пари позволение да строятъ нови синагоги, а католицитѣ не могатъ да строятъ нови църкви.

евреи 40, които ще сторятъ около 200 души, и си иматъ своя синагога. Особено нѣщо е, че турцитѣ отпускатъ на евреитѣ да иматъ свои синагоги на всички мѣста, гдето се намиратъ, дори срещу пари, а намъ по никакъвъ начинъ не

даватъ право да пострсимъ църква на ново мѣсто, даже да даде човѣкъ цѣло съкровище, това не е възможно; дори държатъ противъ прѣкия си законъ. Този градъ въ по-голѣмата си частъ бѣ опожаренъ презъ тази година и сега се построява. Въ него обитаватъ мнозина власи, понеже сж на границата.

Село Бѣляне.

12 октомврий 1640 година. Посетихъ село Бѣляне (Biegljani), разположено на брѣга на Дунава, по-долу отъ Нико-

полъ на около 30 мили. Мѣсто по-изобилно отъ всички други мѣста и села на павликяни, защото около това село има езера и обширни поля и голѣмо изобилие на риба, която се продава по много мѣста. Тѣзи тѣхни поля даватъ много жита и сѣно. Срещу селото въ Дунава има единъ островъ, който ще да е дълъгъ 15 мили, и на този островъ има езера и ливади, и тамъ държатъ добитѣкъ, пчели, биволи, коне, овце; животнитѣ стоятъ обградени отъ Дунава и горитѣ, та нѣма опасностъ да се загуби нѣщо. Нѣкога на това мѣсто имало градъ; познаватъ се стени и когато копаятъ въ селото, за да строятъ кжща или изба, намиратъ въ земята градежи и основи; дори разказватъ, че на много мѣста намиратъ имане. Тукъ има църква, направена отъ дърво, на брѣга на Дунава,

Има католишка църква.

дълга 11 стѣпки и широка 6, посветена въ честь на Възнесение Богородично, и бѣ подновена и покрита отъ покойния о. братъ Мартинъ, който обикалялъ разни градове и области за милостиня, за да поправи тази църква, както и направи, и е закопанъ предъ вратата на църквата съ други

О. Мартинъ отъ събранна милостиня построи църква.

двама отци. Има 760 души за причастие, 162 деца, по народност павликяни, сиречь славяни. Иматъ една чаша и една одежда. Месала, който имаха, когато почина казаниятъ отецъ, турцитѣ го взеха (заедно съ) всички нѣща; бѣха скрили само чашата; и после единъ другъ отецъ, който пребивава-ше тамъ, даде на турцитѣ не зная колко и му върнаха всичко, но турчинътъ не върналъ месала, като мислѣлъ, че ще му дадатъ много пари за него. Сега азъ намѣрихъ при о. братъ Филипъ два месала и взехъ едина, като стигнахъ на това мѣсто и не намѣрихъ месалъ въ църквата, дадохъ онзи, който взехъ отъ о. братъ Филипъ; ако и старъ, но ще си служатъ, докато бждатъ снабдени отново. Кжщи на турци има 10, около 50 души, но повечето отъ тѣхъ пребиваватъ въ Никополъ; повечето държатъ кжщи въ селото за-радъ добитъка, и за оранъ и сѣитба. Посадили сж лозя наново; по-рано не сж имали много лозя, но сега почти всички сж наченали да саятъ лозя, и тази почва дава превъзходни вина.

760 души католици за причастие и 162 души.

Засега не се нуждае отъ свещени утвари.

Турци 50 души.

15 октомврий 1640 година. Посетихъ село Орѣшъ (Ore-sce)¹⁹⁾, разположено малко по-долу на брѣга на Дунава, подъ хълмоветѣ. Това мѣсто изобилствува,

Село Орѣшъ.

както казаното село Бѣляне, както съ риба, така и съ добитъкъ, жита и вина, но това село произвежда повече вина, понеже наоколо има много хълмове и мѣста, удобни за лозя. На това мѣсто има единъ изворъ, който изтича изподъ единъ хълмъ, по-точно малко възвишение, и въ водата се намиратъ риби, и разказватъ людетѣ, че ако нѣкой хване една отъ тѣзи риби, водата веднага изчезва и пресъхва, Казватъ още, че тази вода изнася навънъ листа отъ букъ, а листа на това дърво не се намиратъ наблизу, освенъ далече на единъ день пжтъ и повече. Водата е много добра и свежа. Извира близо до езерото край Дунава и образува една малка рѣка, колко на единъ хвърлякъ мѣсто, влива се въ езерото и тамъ свършва нейниятъ потокъ. Има 400 души за причастие, 80 деца, по народност павликяни. Иматъ дървена църква, посветена на св. Георги мжченикъ, дълга 10 стжпки и широка 5, цѣла открита и разрушена; нуждае се много отъ поправка. Заобиколена е отъ турски кжщи. Ако не се намѣри начинъ да бжде поправена, турцитѣ ще я взематъ, защото онзи отецъ ми каза, че турцитѣ много пжти говорѣли за това, сиречь да я превърнатъ въ своя джамия, понеже иматъ въ селото джамия, покрита съ слама, а сж тѣ мнозина и властни, както казахъ по-горе. Еднажъ

За причастие 400 души и 80 деца, покрѣсти павликяни.

Има католишка църква, открита, която ако не се покрие, ще я превърнатъ въ джамия.

това село бѣ привлѣчено отъ владиката въ Търново въ схизмата, като имѣ далѣ подаръци, защото и сега тѣзи схизматици много ни завиждатъ заради павликянитѣ, и гдето могатъ да попрѣчатъ, не щадятъ нищо. Но братъ Петъръ (Солинатъ), нѣкога епископъ на София, мой отецъ и учителъ, когото мога да нарека блаженъ (beato), отиде и изразходва при турцитѣ отъ това село 200 скуди, само да минатъ (павликянитѣ) подъ негова властъ и да изгони схизматицитѣ, които вече се бѣха установили, и така съ божия милостъ, като съзрѣха грѣшката си, тѣ се възвърнаха къмъ католишката вѣра: това стана презъ 1618 година. Кжщи на турци има 30, които ще сторятъ 150 души; иматъ джамия, както казахъ по-горе, и почти всички сж яничери и люде съ значение. Тѣзи християни казватъ, че преди 20 години не е имало нито една турска кжща въ това село, а сега има 30 кжщи, и всѣки-

Турци 150 души, всички яничери, заселени отъ 20 години насамъ.

дневно се увеличаватъ, защото мѣстото е удобно, почвата добра. А сжщо и отъ тѣзи павликяни има отстѣпници, и като гледатъ единъ другото, отиватъ главоломно въ тъмата и прочее, което самъ Богъ да предварди.

Има още две павликянски села, още непокрѣстени, едното назовавано Бахчево (Bahzevo), което има повече отъ 120 кжщи, и ще да има повече отъ 800 души; другото се нарича Калугерица (Kalugeriza) което ще да има около 40

Две павликянски села, които упорствуватъ; общо хиляда души.

кжщи, което ще стори повече отъ 200 души. Тѣ премного упорствуватъ въ своята проклета ересь. Тѣзи две села сж близо до планината и населението имъ е упорито. Въ Бахчево нѣкога имало двама отци, но ги изгонили съ бой. Въ това село има единъ знатенъ турчинъ, който казалъ на нашитѣ: „Кажете на вашия епископъ да ми даде подарѣкъ и да се настани въ моята кжща; азъ ще го покровителствувамъ и той ще може да говори свободно“. Монсиньоръ Илия (Мариновъ) дори му обещалъ веднажъ да му подари не зная що, обаче не му далъ нищо, и поради това винаги е недоволенъ. Преди нѣколко време намѣрилъ единъ отъ нашитѣ отци по пѣтя и му казалъ: „Вашиятъ владика не си стои на думата, но вие не ще влѣзете въ Бахчево, докато не ми дадете онова, което ми се пада и което сте ми обещали“. Павликянитѣ отъ тѣзи две села се показватъ помѣдри и по-учени отъ другитѣ, но тѣхното учение не се състои въ друго, освенъ въ тѣхната проклетия, и въ помощта на казания (турчинъ) господарь. Азъ вѣрвамъ, че ако нѣкой завърже общение и приятелство съ казания турчинъ, тѣхното учение ще изчезне като димъ, защото би било лека работа да бждатъ убедени съ тѣхнитѣ писания, които признаватъ, че сж задѣлжени да се кръщаватъ и че безъ това не могатъ

да се спасятъ; понеже тѣ не могатъ по никакъвъ начинъ да отрекатъ своитѣ книги, които сж Св. Писание. Нека стори Богъ, та и тѣ да познаятъ истинския пѣтъ на спасението.

С Като свършихъ посещението на мѣстата около Черно море и на павликанскитѣ села, минахъ още веднажъ Дунава подъ селото Орѣшъ на пристанището на Свищовъ, и отидохъ въ Букурещъ²⁰⁾ ... Върнахъ се по пѣтя си къмъ България, а съ менъ дойде отецъ Франческо отъ Кастро, миноритъ конвентуалецъ, за да отиде въ Цариградъ. И когато бѣхъ на Дунава, намѣрихме единъ отъ митничаритѣ, който ни обра добре, въпрѣки че не позна, че сме духовници, понеже бѣхме поставили одеждитѣ и митрата подъ седлата и гънкитѣ на конетѣ, и друго тукъ и тамъ. Казаниятъ отецъ, като видѣ тѣзи нѣща, каза: „Никога не ще дойда на такива пристанища“ — защото не бѣ идвалъ въ Турция, а пристигналъ отъ Италия презъ Германия и Полша въ Молдова, а отъ Молдова въ Влашко. Като се завърнахъ отъ Влашко, азъ съ божия помощъ посетихъ тѣзи наши мѣста въ Кипровацъ, които следватъ тукъ долу.

30 октомврий 1640 година. Посетихъ селището Кипровацъ (Chirovaz) (не искамъ да кажа градъ²¹⁾, за да не каже нѣкой, че го наричамъ градъ, понеже съмъ роденъ тамъ; но все пакъ е градъ, защото до сега надъ селището на планинско възвишение стоятъ стенигъ, гдето е билъ стариятъ градъ), разположенъ подъ планината Хемусъ, въ долините. Тѣзи планини сж високи и голѣми, покрити съ гори и джбрави, украсени съ треви и цвѣта, напоени съ води и бистри потоци; богати съ всѣкакви рудници: златни, сребърни, медни, оловни, стоманени и желѣзни. Всички тѣзи планини сж изкопани и издѣлбани, но сега не се вади нищо друго, освенъ желѣзо и стомана. Сребро и други нѣща не се намиратъ толкова както по-рано, и затова турцитѣ не искатъ да се вади; (тѣ) взиматъ само десета часть и затова не излизаха разносцитѣ на турцитѣ, които купуваха тѣзи мѣста. Това селище Кипровацъ плаща годишно на султана около шестъ товара пари данѣкъ, и други нѣща, които се даватъ на година. Тази планина Хемусъ отгоре е покрита съ трева и равна, и по върховетѣ нѣма гори, но пасбища за овци, гдето презъ лѣтото пасатъ толкова стада овци, че управителтъ може да взима всѣка година около 500 скуди само за пасенето на овцитѣ, които идватъ отъ Загора. Азъ не бихъ искалъ да имамъ други доходи, би ми била достатѣчна тази планина, ако би била въ властѣта на католицитѣ. По мое време на това мѣсто имаше 12 голѣми кѣщи съ колела и други уреди надъ водата, гдето се обработваше сребро. Но сега нѣма никаква, само онѣзи, въ които се обработва желѣзо и стомана. Има воденици, но малки, защото водата не се увеличава, и иматъ малкъ доходъ, защото не идватъ други

Кипровацъ, нѣкога градъ, а сега открито селище.

(люде) освенъ отъ това мѣсто; а има 60 воденици само отъ едно селище. Има много лозя и виното се продава евтино, понеже всички тѣзи хълмове и планини сж пълни съ лозя. Нашитѣ не сѣятъ жито, понеже всички сж търговци и занаятчи, но всички го купуватъ. Намиратъ се всѣкакви плодове. Отъ Дунава, който е близо около 30 мили, (носятъ) риба. Това мѣсто отъ всички страни е обградено съ планини, и може да се дойде съ кола само отъ една страна. Житото идва съ коли на пазаря отъ селата, а нашитѣ всички си служатъ съ коне, и не държатъ другъ добитѣкъ, освенъ крави. Има много поля, гдето се коси сѣно, и съ него изобилствува нашата област. Горитѣ сж пълни съ диви животни, но малцина сж онѣзи, които се занимаватъ съ ловъ, понеже всички сж подтиснати отъ тегобитѣ на подтисника и не мислятъ за ловъ и подобни нѣща. По рѣката има риба, назовавана отъ италианцитѣ „пастърва“, и отъ други видове. Има църква и манастиръ, посветенъ въ честъ на Богородица; изградена е въ видъ на пещъ извита, дълга 25 стѣпки и широка 7 стѣпки, украсена цѣла съ разни образи и изображения на светци; има три олтари, най-голѣмиятъ на Богородица, единъ на св. Кръстъ, а третиятъ на св. Георги мъченикъ. Вънъ има единъ приставенъ къмъ стѣната на църквата, гдето се извършва службата презъ празнични дни, защото църквата не побира цѣлия народъ, освенъ съ голѣма мъжа. Св. Тайнство се пази въ пазилището или въ кутията, направена отъ дърво, позлатена, съ ключъ; винаги гори кандило, и това никога не е било по нашитѣ мѣста, но азъ съ божия милость го направихъ миналата година, и поставихъ пресветото Тайнство на 10 юлий 1639 година. И сега, когато искатъ, причастяватъ болнитѣ, както денемъ, така и нощемъ, защото при насъ е позволено да се носи пресветото Тайнство съ всички изисквания, както прави Римската църква, извънъ балдахина. Има единъ другъ олтаръ, опредѣленъ за мъртвитѣ, и столъ за епископа. Хорѣтъ, снабденъ съ хорови книги за пѣене, стои задъ олтаря. Въ църквата се свещенодействува, както всрѣдъ Италия, всѣка служба на своето време. Когато се отива на църква за службитѣ се удря една дъска, защото турцитѣ не позволяватъ камбани въ тѣхната страна. Не се знае дали църквата е осветена и никжде не се намира нѣщо писано. Поради тая причина, веднажъ писахъ на св. Конгрегация, но не получихъ отговоръ, какво би трѣбвало да се прави съ нея. А нѣма никой, който да знае дали е посветена. Олтаритѣ сж осветени, но това стана преди не много време. Не се извършва служба на посвещението на църквата, защото не се знае. Около църквата има гробища, заградени съ стена, гдето се закопаватъ вѣрнитѣ. Гробоветѣ се правятъ малко издигнати и на всѣки гробъ се поставя кръстъ отъ камѣкъ. Покривѣтъ на църк-

Има църква, много добре украсена, и манастиръ на минорити обсерванти. Св. Тайнство се пази съ постоянно запалено кандило.

вата е вече старъ и е необходимо да бжде покрита отново. Църквата е стара: нѣма писано кога е била съградена. Има една добра ризница, построена по-късно, когато монаситѣ изградиха манастиря и спада къмъ манастиря, защото до църквата нѣма ризница, а църковнитѣ утвари, които били стари, били заграбени отъ маджаритѣ, когато бѣ опустошено това мѣсто, по времето на влашкия князь Михаилъ²²), когато се бѣше разбунтувалъ противъ султана. Светитѣ масла се пазятъ въ ризницата, вътре въ манастиря. Кръщелна купель нѣма, а само светилище въ единъ жгълъ на църквата. Църквата е била влажна и сж направили подъ отъ дъски и отдолу се погребватъ духовнитѣ лица и други, които иматъ гробници. Тази църква е епархийска и седалище на епископа по много причини: едно, защото нѣма по-удобно мѣсто въ цѣла България да се извършватъ църковнитѣ служби; друго, защото живѣе въ манастиря, гдето сж му дали две стаи — една, въ която се пали огънь, и друга, въ която пази своитѣ вещи и живѣе съ монаситѣ, като простъ братъ и има другаръ съ единъ прислужникъ. Когато епископътъ служи понтификална служба, трима или четирма монаси му служатъ като каноничи, и когато извършва нѣкаква друга служба, винаги му помагатъ отцитѣ отъ манастиря. Манастирътъ не е долепенъ до църквата, но между църквата и манастиря, посрѣдата, има една стена. Въ него обитаватъ винаги общо около 30 лица: 10 свещеници, 4 клирици, 2 миряни, епископътъ, а сжщо и азъ въ една стая, и ония младежи, които желаятъ да станатъ духовници, защото нѣматъ друго училище да се учатъ, и прислужници, които носятъ дърва и пр., извънъ странницитѣ, които идватъ всѣкидневно — както християни, така и турци. Държатъ нарочна кжша, построена за турцитѣ, гдето по нѣкой пжтъ идатъ съ 20—30 коне, а трѣбва да се задоволятъ всички. Около манастира има градина съ рѣка по срѣдата и ако не бѣше тази градина, не би могло да се запази манастирътъ, защото отъ градината се живѣе и се обслужва манастирътъ съ всички необходими нѣща, като лукъ, празъ, зеле, салата и пр. Азъ зная и бѣхъ въ манастиря, когато въ тая градина нѣмаше нищо, освенъ едно пусто мѣсто и ние, полека-лека, вадѣхме камъни, дървета — защото бѣше като гора — и сега, съ божия милость, стана една хубава градина, удобна да обслужва манастиря. Този манастирь притежава лозя и поля и две воденици, защото отъ подаяния не би могълъ да сжществува; само това липсва, та би трѣбвало да се предвиди за съвѣстѣта на отцитѣ, или нашиятъ господаръ (папата) да отпусне нѣкоя правдина, та да могатъ съ спокойна съвѣстъ да

Покривътъ на църквата се нуждае да бжде направенъ отново.

(Църквата) е епархийска и е седалище на епископа. Братята помагатъ на епископа въ понтификалнитѣ служби.

владѣятъ тия имоти или да се погрижи по нѣкакъвъ другъ начинъ, защото би било нѣщо свето и добротворно, и тѣзи отци биха живѣли безъ угризение на съвѣстѣта, защото, въпроче-
мъ, се живѣе добре и църквата е посещавана; проповѣдва се, тайнствата се раздаватъ споредъ изискванията и пр., дори,

ако искамъ да ми дадатъ да ямъ, трѣ-
ба да участвувамъ въ хора. Монасти-
рътъ съ църквата е разположенъ на
единъ хълмъ, между две рѣки, а на-
около се вижда разположението на се-
лището или кжшитѣ. Въ стената на
гробницата има единъ камѣкъ, на който

се вижда издълбанъ образътъ на богинята Диана, а отдолу латински букви, които казватъ: *Dianae invictae Apollo Diomedis volum solvit LL*, а отдолу — две LL.²³). Въ земята, по гради-
ната, и тамъ, гдето е манастирътъ, се намиратъ стари зидове, но не се знае какво е било. Тукъ, въ Кипровацъ, има като-
лици за причастие 1660 души, деца 480, по народностъ сла-
вяни, сиречь бѣлгари, добри и предани католици; посеща-
ватъ църквата и тайнствата, търпятъ много (злини) отъ тур-
цитѣ, но все пакъ не оставятъ за това своята преданостъ:
идватъ на проповѣдитѣ, съблюдаватъ празниците съ голѣма
преданостъ. Погребенията се извършватъ като се носятъ свещи,
както въ Италия, което не се прави на други мѣста въ Тур-
ция; обичатъ много Римската църква и много пжти спорятъ
съ схизматицитѣ за това, че схизматицитѣ начеватъ да каз-
ватъ нѣщо за папата, а тѣ не могатъ да понесатъ и така се
захващатъ, та почватъ да се биятъ едни други. По божия ми-
лостъ, нашитѣ сж все първи въ всички нѣща както предъ
турцитѣ, така и между тѣхъ и тамъ, кждето има единъ
отъ нашитѣ католици, да бждатъ дори сто схизматици, не
дрѣзватъ да сторятъ нѣщо безъ него; и тѣзи сж много мра-
зени отъ схизматицитѣ и гдето могатъ, не пропускатъ да вре-
дятъ тайно на нашитѣ, дори много пжти казватъ и викатъ
на нашитѣ: „Вие не сте поданици на султана, но на римския
папа“ и казватъ на турцитѣ: „Тия латинци даватъ данѣци на
папата и подобни налози“, и беднитѣ католици понесатъ
всичко това, заради светата вѣра католишка. Братъ Петъръ,
по-рано епископъ на София, бѣ виканъ множество пжти отъ
пашитѣ въ София и щѣше да загуби живота си, и тѣзи католици
сж изразходвали много за подобни нѣща, които сж ги постигна-
ли отъ схизматицитѣ. Това азъ знаа, което се случи, когато
бѣхъ клирикъ, презъ 1619 година, при преголѣмъ студъ. Дойдо-
ха отъ страна на пашата и взеха епископа, Богъ да му даде
покой, и отидоха всички католици съ него, и по пжти единъ
отъ тѣзи турци, пианъ, искаше единъ отецъ, който вървѣше
пеша предъ епископа, да пѣе, а епископътъ каза: „Той не
може да пѣе, защото върви пеша, а снѣгътъ е голѣмъ; ще пѣя

азъ вмѣсто него“. Той начена да пѣе „Аве Мария“, и този турчинъ въ сщия мигъ мушна коня, за да го накара да скочи, а конътъ падна и хвърли турчина подъ себе си, което бѣ нѣщо чудно, и ако да не бѣха нашитѣ католици да го измѣкнатъ отъ долу, веднага щѣше да погине. И толкова други пжти сж се карали помежду си, но Богъ ще бжде Онзи, Който ще даде на добритѣ и на лошитѣ, каквото заслужаватъ. А нашитѣ не се грижатъ много, защото сж вече свикнали да страдатъ. Кжци на схизматици въ Кипровацъ има 400, които ще сторятъ повече отъ 2000 души. Иматъ две църкви и единъ манастиръ въ планината, гдето винаги прекарва викариятъ на софийския архиепископъ. Има мнозина схизматици, които сж станали католици и биха станали, но не имъ позволяватъ тѣхнитѣ свещеници, дори ги заплашватъ. Като говорихъ вчера съ единъ монахъ за много нѣща, го попитахъ: „Какъ вашитѣ не вѣрватъ, че Духъ свети не произлиза отъ Сина, а само отъ Отца?“ И той отговори: „Азъ вѣрвамъ“, а азъ казахъ: „Какъ Вие вѣрвате, а другитѣ гърци не?“ Той каза: „Дори ако дойдатъ сто отци гърци да ми кажатъ това, че Духъ свети не произлиза отъ Сина, както отъ Отца, азъ не вѣрвамъ, защото ми е достатъчно (казано отъ апостола въ Посланието къмъ Галатянитѣ, 4.²⁴), и каза изречението на нашъ езикъ: „Изпрати Богъ духа на Своя Синъ въ вашитѣ сърдца и пр.“. „Ако апостолътъ казва, — каза той, какво искамъ отъ другитѣ отци“. Азъ отговорихъ: „Вѣрвайте въ чистилището и въ първенството на папата, ще бждете спасенъ“. Намѣрихъ тоя човѣкъ измежду толкова други, съ които съмъ разговарялъ въ тия страни — да каже тази истина. На това мѣсто нѣма турци съ кжци, има само една обща кжца, гдето пребивава управителътъ на областта и държи подъ своята грижа 12 голѣми села и се смѣня всѣка година. Има две турски кжци, но премного жалки. Особена милость е това, че има толкова години, откакто турчинътъ владѣе тѣзи мѣста и турцитѣ не могатъ да се увеличаватъ въ Кипровацъ. Имало е мнозина съ кжци, но полека-лека сж изчезнали, та не е останалъ нито единъ, и тия католици отдаватъ това на пресвета Богородица, която е покровителка на тоя народъ.

Случай съ единъ турчинъ, който искалъ да принуди единъ братъ да пѣе насила.

Турцитѣ не могатъ никога да се увеличаватъ въ Кипровацъ, смѣта се поради особена милость, която има блажената Дева къмъ тия католици.

Село Копиловацъ

Първи ноемврий, 1640 година. Посетихъ селото Копиловацъ (Copolovaz), разположено подъ сщата планина Хемусъ, далече две или три мили отъ Кипровацъ. Разположено е между сщитѣ планини и съ всичко, съ което изобилствува казаното селище, изобилствува сжщо и Копиловацъ. (Жителитѣ му) почти всички сж търговци. Въ Ко-

пиловацъ има църква и манастиръ на св. апостолъ Петъръ, разположенъ всрѣдъ селото, не заедно, но църквата е отдѣлена съ стена отъ манастиря, но въ единъ кръгъ на стената. Църквата е дълга 20 стѣпки и широка 9, направена по старъ образецъ като пещъ, цѣла украсена съ разни образи на светии. Има три олтари: най голѣмиятъ на св. Петра, единъ на св. Михаила и другъ на св. Никола. Църквата е посветена отъ блаженопочившия братъ Петра, епископъ на София, на 10 май 1610 година. Сжщо и тукъ сж въ добро състояние нѣщата на ризницата и ги държатъ въ манастиря; пресветото тайнство не се пази; светитѣ масла сж заедно съ църковнитѣ утвари; нѣма кръщелна купель. Католици за причастие има 1200 души, деца 360, по народностъ, мога да кажа, албанци, защото сж дошли въ старо време отъ Албания и сжщо и сега запазватъ този езикъ, но знаятъ всички сжщо и славянски езикъ; Евангелието и Посланията се четатъ на славянски и се проповѣдва на сжщия славянски езикъ. Това е добро при тѣхъ, че нѣма никакъвъ схизматикъ между тѣхъ

Нѣма кжщи на схизматици.

и схизматичитѣ нѣматъ църква, и понеже сж свободни отъ това зло, тѣзи схизматици, които отиватъ да служатъ, мнозина отъ тѣхъ ставатъ католици, оставатъ тамъ като взематъ жени и ставатъ добри католици, защото нѣма свещеници схизматици, които биха могли да ги отклонятъ отъ доброто намѣрение. А после, когато вече сж утвърдени въ католишката вѣра, нѣма повече опасностъ. И сега има мнозина въ това мѣсто, които сж били схизматици и сега сж католици. Сжщо и тѣзи католици сж предани и посещаватъ светитѣ жертвоприношения, причастяватъ се често и живѣятъ

добре. Въ манастиря обитаваатъ винаги трима или четирма свещеника, клирици, миряни и други люде; притежаватъ поля и лозя.

Въ манастиря пребиваватъ винаги трима или четирма свещеника, клирици, миряни и други люде; притежаватъ поля и лозя. Сжщо и въ този манастиръ има кжща за турцитѣ, гдето престояватъ, когато идватъ. Сжщо и въ това село нѣма турци, извънъ три кжщи на отстѣпници, и тѣ не сж нито добри християни, нито добри турци. По-долу отъ това село, на една миля, е селото наречено Главановацъ (Glavanovaz)²⁶⁾ на схизматици, и между тѣхъ

Село Главановацъ.

има три кжщи на католици, които ще

сторятъ повече отъ 12 души. Идватъ на богослужба въ Копиловацъ, и когато нѣкой е боленъ, отиватъ свещеници отъ Копиловацъ, да ги изповѣдватъ и причастяватъ, и да правятъ това, отъ което иматъ нужда, за спасението на тѣхнитѣ души, понеже е близко, както казахъ горе.

4 ноемврий 1640 година. Посетихъ селото Желѣзна (Хелесна), разположено между сжшитѣ планини, малко по-долу на около една миля

Село Желѣзна.

и половина отъ Кипровацъ, на сжщата рѣка. Достатъчно казахъ за изобилието на страната въ донесението за Кипровацъ, и понеже е сжщото за тѣзи мѣста, не е необходимо да споменувамъ отново сжшитѣ нѣща. Зная, че се добиваше желѣзо и сребро и на това мѣсто, но сега не се добива нищо, нито желѣзо, ни сребро; сжщо и тѣ не плащатъ както въ Кипровацъ

Има църква и манастиръ.

и всички тѣзи мѣста сж подъ властѣта на сжщия управителъ. Има църква и манастиръ, посветенъ въ честь на свети Антоний игуменъ; църквата е дълга 17 стѣпки и широка 6 стѣпки, построена по старъ образецъ като пещъ. Има два алтаря, единъ на св. Антоний игуменъ, а другиятъ на св. Спасъ (S. Salvatore). Тази църква бѣ осветена отъ блаженпочившия братъ Петра, нѣкога епископъ на София, на 10 юний 1618 година. Образътъ, който е надъ голѣмия алтарь, е нарисувана отъ единъ братъ дубровничанинъ, на име братъ Марко въ 1497 година, и е една прекрасна картина, нарисувана на дъски. Около църквата има гробища, обградени съ стена. Тази църква щѣше да падне презъ миналитѣ години, но общината на селото я поправи преди две години, и я покриха съ едни тънки камъни, обаче като получиха отъ турцитѣ позволение съ преголѣми разноски. Католици за причастие има 360 души, деца 80, и сж добри и предани католици, посещаватъ тайствата винаги, идватъ на богослужба и живѣятъ като истински католици, както и онѣзи отъ гореказанитѣ мѣста. Почти всички сж търговци и търгуватъ повечето въ Влашко. По народностъ сж славяни, сиречь българи, като тѣзи отъ Кипровацъ. Манастирътъ и църквата се намиратъ на едно хубаво мѣсто, на единъ хълмъ. Има една градина за нуждитѣ на манастиря, и около този хълмъ се намира селото и кжшитѣ на вѣрнитѣ. Иматъ утвари за извършване на богослужбата, сиречь ризница, но нѣматъ всичко онова, което би било нужно за единъ манастиръ, и държатъ вещи-тѣ въ манастиря, както въ другитѣ манастири, заедно съ светото миро. Не се пази пресветото тайнство, нѣма кръщелна купель. Старитѣ вещи на ризницата сж били взети отъ татаритѣ. Казватъ старитѣ, че имало едно платно, съ което се покривалъ алтарьтъ презъ

Иматъ свещени утвари, но не колкото е необходимо

светата седмица, на което било така благочестиво изобразено „Страданието“, че могла да разплаче единъ камъкъ, но било отнесено отъ татаритѣ. Тѣ разрушили алтаря, като смѣтали че тѣзи позлатени дъски сж отъ злато. И това стана по времето, когато турцитѣ отиваха противъ маджаритѣ, и татаритѣ преминаха презъ България. Кжци на схизматици въ това мѣсто има 50, което ще стори 200 души; тѣ сжщо иматъ църква. Кжци на турци има 4, и тѣ сж дошли отъ Албания; женитѣ и децата сж християни, а тѣ сж турци.

8 октомврий 1640 година. Посетихъ селото Клисуре

Село Клисуре

(Klisura), разположено между планинитѣ по-долу отъ казаното село Желѣзна. на сжщата рѣка. То не избилствува съ друго, освенъ съ гори и джбрави, и малко по-долу се откриватъ поля, гдето иматъ лозя, както тѣ, така и кипровчани и тѣзи отъ Желѣзна.

Има църква и тамъ
стои свещеникъ отъ
сжщото мѣсто

Тѣзи лозя даватъ прекрасни вина и обилни плодове. Въ това мѣсто има църква, посветена на св. Архангелъ Михаилъ, дълга 9 стѣпки и широка 6.

Не е запазена, защото бѣ съградена презъ 1613 година като кжца, и после полека полека я превърнаха на църква, и съ течение на времето остана църквата. И това стори единъ отецъ — братъ Михаилъ отъ Босна. После бѣ съградена до нея стая, въ която живѣе свещеникътъ, родомъ отъ това мѣсто. Католици за причастие има 160 души, деца 43. Бедни сж, не търгуватъ, но се занимаватъ съ грънчарство и отъ това живѣятъ. Църквата се нуждае да бжде покрита. Иматъ една одежда и една чаша; тази чаша направи единъ князь (un conte) отъ Кипровацъ, въ честъ на св. Архангелъ Михаилъ, а сжщо и одеждата бѣ подарена отъ другъ християнинъ. Кжци на схизматици има 20, които правятъ 100 души;

Схизматици

нѣматъ църква въ селото, но наблизу въ една гора има манастиръ, и отиватъ тамъ въ манастиря въ празнични дни и се обслужватъ отъ тамошнитѣ монаси. Този тѣхенъ манастиръ е богатъ, иматъ много лозя и овце и други животни, и отиватъ за милостиня по околнитѣ села; казватъ, че този тѣхенъ манастиръ е билъ съграденъ преди повече отъ 700 години. Кжци на турци нѣма, освенъ

Турци

единъ отстѣпникъ; самата му жена и другитѣ въ кжци сж християни, а той е станалъ турчинъ преди не много и пр. Тукъ въ това село има една тѣснина на планинитѣ, че нѣма другъ проходъ, освенъ колкото да мине една кола. Нѣкога по времето на татаритѣ, казватъ, бѣ заградено отъ татаритѣ и имало стражи на тази тѣснина и не пускаха татаритѣ да влѣзатъ вжтре между планинитѣ, гдето имаше толкова народъ съ овце и добитѣкъ, избѣгали отъ равнинитѣ, за да се спасятъ отъ бѣса на татаритѣ. Тѣзи, които обитаватъ по

равнинитѣ, при нужда, се спасяватъ по планинитѣ, гдето не могатъ да имъ сторятъ никакво зло татаритѣ.

Това сж градоветѣ, земи и села, които се намиратъ въ софийската като- Казанитѣ мѣста сж въ
лишка епархия. И онова, което на- софийската епархия.
мѣрихъ, написахъ го вѣрно, както
знае Богъ, и Него позовавамъ свидетелъ. Ако не съмъ засег-
налъ нѣщо необходимо, не е моя грѣшка, защото бихъ на-
правилъ всичко онова, което е за слава на Бога и за рев-
ностъ на вѣрата, но като човѣкъ мога да събера нѣщо,
или не съмъ видѣлъ или чулъ. И ако има нѣкое опущение,
не ще е по зложелание. Други нѣща, които би трѣбвало да
се пишатъ относно посещението, като напримѣръ, отнасящи
се до църквитѣ, бенефиции и подобни нѣща, нѣма и не
съмъ ги писалъ, защото ги държатъ враговетѣ и пр.

Братъ Петъръ Богданъ, епископъ на Галиполи и помощ-
никъ на (епископа на) София.

БЕЛЕЖКИ:

1) Рафаилъ Леваковичъ (1590—1649) е виденъ хърватски книжов-
никъ, съ когото Петъръ Богданъ е билъ въ връзки. Презъ м. мартъ
1647 г. билъ назначенъ за охридски католишки архиепископъ. Повече
сведения за него вж. у Dujčev, *Il cattolicesimo...*, pp. 47 sqq., 98 sqq.

2) Къмъ с. 178, редъ 8 отдолу. Споменати сж най-виднитѣ църков-
ни отци на Западната църква: св. Амброзий (ок. 340—397), св. Августинъ
(354—430) и св. Иеронимъ (ок. 340—420).

3) Изобищо за историята на града София презъ това време вж.
А. Иширковъ, Градъ София презъ XVII вѣкъ (София 1912).

4) Споредъ П. Богдана, Стара-планина била назовавана *Catena del*
Mondo; това напомня названието *Zeyûs*, което нѣкои византийски автори
даватъ на Стара-планина; вж., напр., *Anna Comnena*, ed. Reifferscheid,
II, p. 18, 18; p. 28, 5; p. 61, 19 sqq. (ср. за това В. Н. Златарски,
История на българската държава презъ срѣднитѣ вѣкове, II, София 1934,
с. 212 сл.), p. 70, 32; ср. p. 37, 13 sqq.

5) Сардийскиятъ съборъ се състоялъ презъ 343—344 гг.; нѣкои
други указания вж. у Дуйчевъ, *Софийската кат. архиеп.*, с. 33 сл.,
с. 34 бел. 2.

6) Въ изданието на Ферменджинъ това име е предадено погрѣшно
Daunscevo.

7) У Ферменджина: *Kolacevo*, дн. Калъчлий.

8) Името на града Разградъ е предадено *Arangrad*. За други форми
на това име вж. у А. И. Явашевъ, Разградъ, неговото археологическо
и историческо минало [София 1930], с. 81. сл. Въ турски доку-
ментъ градътъ е назованъ *Hezargrat* (вж. *Ahmet Refik, Türk idaresinde*
Bulgaristan (1973—1255), *Istanbul* 1933, pp. 7, 9, 16 (*Hazargrat*), 18, 32 (*He-*
sargirad), 73. За формата *Grasgrada* др. вж. у *Fr. Babinger, Rumelische*
Streifen (Berlin 1938), p. 47 п. 2.

9) Къмъ с. 185, редъ 25 отдолу. Споменатиятъ *Don Filippo* е, безъ
съмнение, донъ Филипъ Станиславовъ, по-късно никополски католишки
епископъ.

10) Селото Добра вода (*Dobra voda*) до Разградъ е дн. Добриня?

11) Къмъ с. 185 сл., редъ 5 отдолу. За този градъ вж. Н. Ганевъ,
Провадия въ своето минало и настояще (София 1929); ср. нѣкои бележ-
ки въ ИзвИД-во, XI—XII, 1932. сс. 395—397.

¹²⁾ Петър Богданъ назовава града Trinova, очевидно, за да може да обясни името. Любопитно е, че тази форма напомня формата Trivovos, която се среща у някои византийски автори, напр. у G. A. Scropolita, ed. H., pp. 19, 7; 33, 8 sqq.; 53, 15; 56, 19; 152, 5; 176, 1 sqq.; за тази форма вж. П. Мутафчиев, Търново и Стринова (= Уч. Пр., 1937, кн. 5, сс. 1154—1163).

¹³⁾ а) Към с. 189. Указва се, очевидно, селото Арбанаси.

¹³⁾ Това указание за произхода на павликяните е погрешно.

¹⁴⁾ Споменатият Mauro, abbate Raguseo, е известният дубровнишки абат Mauro Orбини, авторъ на прочутата книга *Il Regno degli Slavi, hoggi corrottamente detti Schiavoni. historia...* (Pesaro 1601), отъ чийто руски преводъ отъ 1722 г. се е ползвалъ Паисий. Петър Богданъ не само познава, но и критикува тази книга и то повече отъ едно столѣтие преди Паисия.

¹⁵⁾ Петър Богданъ пише буквално: *li libri, che tengono, che sono tutti scritti in carattere di S. Cirillo*. Указанието за св. Кирила е показателно въ свръзка съ култа къмъ славянския просвѣтителъ отстрана на католицитъ българи.

¹⁶⁾ Къмъ с. 190, редъ 13 отдолу. Петър Богданъ ще да е ималъ предвидъ прочутия босненски кралъ Твърдо I (1353—1391).

¹⁷⁾ У Ферменджина се чете: *Barnofovo*.

¹⁸⁾ Въ свръзка съ миналото на града, трѣбва да се посочи, че книгата на Ал. Иосифовъ-Бохачекъ, *Градъ Никополъ презъ вѣковетъ* (София 1937) нѣма научна стойностъ.

¹⁹⁾ Село Орѣшъ (Никополско) е родното мѣсто на никополския католишки епископъ Филипъ Станиславовъ. За селото сѣществува малка книжка на тамошния католишки свещеникъ о. Изидоръ А. Дѣлинъ, *С. Орѣшъ, Свищовско...* [с. I. 1931 ?].

²⁰⁾ На това мѣсто сж изпуснати нѣколко израза, които се отнасятъ до влашкитъ земи.

²¹⁾ Въ текста на доклада думата *città* е употребена веднажъ въ днешенъ смисълъ на „градъ“, а втори пжтъ въ срдновѣковния смисълъ — „градъ“. „заградено, укрепено мѣсто“.

²²⁾ Отнася се за влашкия князь Михаилъ Храбри (1593—1601) и войната противъ турцитъ.

²³⁾ За този релефъ ср. сжщо Б. Добруски, *СБНУК*, XX. 4 1904, с. 13.

²⁴⁾ Цитирано е посланието Къмъ Галатянитъ, IV. 6.

²⁵⁾ Днесъ селото се нарича Главановци.

Преводъ и обяснения
отъ Ив. Дуйчевъ

Произходъ на мѣстното име Копривѣица¹

отъ

Пш. Зволински

Правописътъ на името на града *Копривѣица* до сега не е напълно установенъ. Докато правописниятъ речникъ на Романски² дава на стр. 230 *Копрѣиѣица*, списъкътъ на населенитѣ мѣста въ Царство България, София 1935, и презъ тази година излъзлиятъ Географски речникъ на България отъ Ж. Чанковъ посочватъ споредъ традицията *Копривѣица* съ *в* въ срѣдата. Този въпросъ бѣше подигнатъ, но не и разрешенъ, въ 1930 г. въ III годишнина на „Родна речъ“³, гдето спорешитѣ се опитваха да подкрепятъ своето правописно становище съ етимологията на посоченото название. Тукъ не ще се занимавамъ съ правописната страна на тоя проблемъ. Ще се опитамъ да изясня само етимологията на *Копривѣица* отъ гледище на езикознанието изобщо и въ частностъ на българската топонимия.

Опититѣ за изтълкуване мѣстното име *Копривѣица* сж сравнително многобройни, ето защо, преди да пристѣпя къмъ излагането собствената си хипотеза и доказването ѝ, ще разгледамъ и подложа на критика досегашнитѣ мнения. Първа, доколкото знамъ, печатана етимология е тълкуванието на Хр. Пулековъ⁴, който допустна, че на пасищата по брѣговетѣ на рѣка Тополка „отъ торъ на овци и говеда порасла много коприва, та мѣстото нарекли Коприв-

¹ Статията е частъ отъ по-обширенъ трудъ върху българскитѣ географски имена съ суфикса *-иѣица*.

² Ст. Романски. Правописенъ речникъ на българския книжовенъ езикъ—София 1933.

³ „Родна речъ“ год. III. (1929-30):

Ст. М., „Копрѣиѣица“ или Копривѣица“, стр. 110—11.

Г. И. Кацаровъ, Пакъ за „Копрѣиѣица или Копривѣица“, стр. 100.

С. Качаровъ, Едно писмо, стр. 200—31.

Ст. Младеновъ, Окончателно и за всички приемливо разрешението на въпроситѣ относно произхода и правописа на името Копривѣица е извънредно мъчно, токуречи невъзможно. стр. 201.

⁴ Хр. В. Пулековъ, Копривѣица. Български книжици, год. II, (1860), кн. 16, стр. 262—65, и кн. 17, стр. 9—16.

щица" (стр. 264). На друго мнение е Ст. Пранчовъ¹, който пише следното: „Копривщица дължи своето име на обстоятелството, че тамъ се вливаше въ Тополка цѣлъ „купъ рѣчици“; купъ-рѣчици, Купричица, Коприщица, накрай Копривщица“. Той отбелязва обаче, че общото мнение извежда името на селището „отъ изобилие на копривата“. Пръвъ наученъ опитъ да се изясни това име направи К. Иречекъ², който, употребявайки въ цѣлата си книга формата Копривщица (Koprivštica), пише на стр. 256: „Името Коприщица (жители коприщенецъ, коприщенинъ, коприщенко, прил. коприщенски) споредъ окончанието (-ица) навѣрно е било първоначално рѣчно название; не произлиза непосредствено отъ дума *коприва*, а отъ „копривище“. Цитирамъ тука оригинала.

Въ 1926 г. се появи Юбилеенъ сборникъ по миналото на Копривщица, който съдържа четири статии³, чиито автори се опитватъ да етимологизуватъ названието на града.

Д. Дѣлиделвовъ, като взима подъ внимание, че въ най-старитѣ познати нему записки се срѣща само формата *Коприщица*, а *Копривщица* се явява чакъ въ 1860 г., допуска, че това име било дадено отъ пастири, власи-каракачани, отъ гръцката дума *κόπρος* — *торъ*, *торище*. За да подкрепи своето мнение, той посочва гръцки названия на околнитѣ градсве *Панагюрище*, *Пирдопъ*, *Клисура*, *Калоферъ* и др.

А. Иширковъ различава две имена: ново *Копривщица* и по-старо *Коприщица*. Названието съ в свързва съ коприва и като доказателство посочва редица мѣстни имена, които произхождатъ отъ думата коприва. Авторътъ твърди, че в се е вметнало по-късно, а първична била формата *Коприщица*. Той си служи при това съ аргумента, че отъ коприва трѣбвало да бжде не *Копривщица*, но *Копривецъ*. Първо, вижда му се приемлива връзката съ растението *копъръ* — *коприще* (мѣсто, дето расте копъръ) и отъ тамъ името *Коприщица* за селището. Обаче по-нататкъ приема за основа на името-както и Дѣлиделвовъ, гръцкото *κόπρος* (торъ-торище, оборъ.

¹ Ст. Пранчовъ, Копривщица отъ точка зрение историческа, социална и икономическа. Книжка V. Пловдивъ 1886, (стр. 10, заб. *)

² Konst. Jireček, Cesty po Bulharsku. Praha 1888. „Imeno Koprivštica (obyvatel Koprivštenec, Koprivštenin, Koprivštenlu, adj. KoprivštenSKI) dle koncovky (-ica) nejspíše lybo původně název říční; pochází ne bezprostředně od slova Kopriva, ale od Koprivšite.

³ Хр. Кесяковъ, Заселване на Коприщица, стр. 428.

⁴ Юбилеенъ сборникъ по миналото на Копривщица. София 1926. Д. Дѣлиделвовъ. Бележки за историята на Копривщица (стр. 187—212).

А. Иширковъ, Градъ Копривщица (Поселищно-географски чертици) (стр. 235—62).

Хр. Кесяковъ, Заселване на Копривщица (стр. 427—29).

Лука Н. Ослековъ, Копривщица (стр. 437—522).

оборище) и сжщо подкрепя това съ сжществуването на гръцки названия въ околността.

Хр. Кесяковъ бързо се справя съ етимологията отъ *коприва*, като несъгласна съ правилата на българския езикъ, споредъ които би трѣбвало нашето название да звучи *Копривница*, както напр. *Сливница* отъ *сливи* или *Липница* отъ *липи*. Като единствена добра смѣта той етимологията отъ гръцкото *κόπρος* — *торище-бунище*. Дава дори българския преводъ: *Буная-Буново*, внушавайки по този начинъ мнима връзка съ близкия връхъ *Буная*. Като добавъчно доказателство той посочва, че долината на р. Тополка била торна презъ времето на основаването на селището, т. е. презъ XVII в.

Л. Ослековъ оборва етимологията отъ *κόπρος*, като твърди между другото, че въ копривщенискитѣ мѣста никакъ не се срѣщатъ гръцки наименования, чести сж намѣсто това румънскитѣ, както мѣстни, така и лични. Ослековъ приема че *Копривница* произлиза отъ „*Копривището*“, т. е. пространно мѣсто, което е обраснало съ коприва, като е турено рѣчното окончание „-ица“ (стр. 472). Споредъ него названието „*копривище*“ е било създадено поради изобилието на коприва, която растѣла по-голѣмитѣ равнища край рѣка Тополка.

Проф. Младеновъ въ дветѣ си споменати статии заема много скептично становище. Въ първата, при все че клони къмъ цитираната етимология на Иречекъ, той прави уговорка, че тука не е изключена народна етимология. Въ втората статия Младеновъ смѣта въпроса за неразрешенъ и дори за неразрешимъ. Той забелязва, че изводътъ отъ *κόπρος* е възможенъ, въпрѣки че не е доказанъ, и повтаря етимологията отъ *коприва*, за да дойде до заключение, че еднакво сполучливо това може да е и *тракийско*, та дори и *прединдоевропейско рѣчно название*.

Проф. Романски¹ помѣства *Копривница* между думи производни отъ *κόπρς*, отъ дето може да се извлѣче, че авторътъ клони къмъ споменатото и отхвърлено отъ Иширкова свързване на разглежданото название съ *копривище*, т. е. мѣсто, дето расте копръ.

Всички тѣзи етимологии сж голословни или пъкъ даватъ невѣрни аргументи. Голословни сж преди всичко тѣзи, които извеждатъ името отъ гръцко *κόπρος*. Понеже не знаемъ нищо сигурно за времето на основаването на селището (което историцитѣ поставятъ отъ XIV до XVII в.) и за неговитѣ жители, то твърдението, че основатели сж говорещитѣ гръцки каракачани е само хипотеза, а остава само позоваването на сжществуването въ околността на имена отъ гръцки произходъ, като *Панагюрище*, *Клисура* и т. н. Тѣхната доказателна стойность е минимална първо, защото въ околността има сжщо сла-

¹ Вж. заб. 2, стр. 1.

вянски имена, напр. *Златица*, второ, не се знае до колко произходът на тѣзи имена се различава по време отъ *Коприщица*. Най-сетне, както забелязва Ослековъ, въ топонимичната номенклатура на най-близката околност на града никакъ нѣма названия отъ грѣцки произходъ. Понеже *Копри(в)ищица* отъ *κόπρος* би трѣбвало ди произлѣзе чрезъ посрѣдния стадий *коприще* (=торище), то тука се отнася и етимологията на Романски отъ *копъръ*, *коприще* (= мѣсто, дето расте копъръ). Ще докажа по-надолу, че суфиксътъ *-ица* не се прибавя къмъ думи съ суфикса *-ище*.

Оставатъ още етимологиитѣ на Пулековъ и Иречекъ отъ *коприва*, неподкрепени отъ никакво доказателство, но все пакъ единствени правилни. Срещу тѣхъ се противопоставятъ две възражения. Дѣлиделвовъ твърди, че въ най-старитѣ записи се срѣща само формата *Коприщица*, а *Копривищица* се явява чакъ въ 1860 г. Освенъ това Иширковъ смѣта, че отъ коприва названието би трѣбвало да звучи *Копривецъ*; сжщото твърди Кесяковъ, само намѣсто *Копривецъ* построява формата *Копривница*.

Фактътъ на по-ранно, дори съ нѣколко десетки години, записване на името безъ *в* може да е случаенъ и предизвиканъ отъ двойния изговоръ на жителитѣ, така както има случай отъ 1860 г. При разглеждане на пълния материалъ личи, че дветѣ форми безъ и съ *в* се срѣщатъ почти едновременно. Давамъ тукъ всичкитѣ примѣри до 1860 г. отъ Юбилеенъ сборникъ на Копривщица [Сб.] и Български старини отъ Македония на Йорданъ Ивановъ (II изд. София, 1931) [БСт.]:

- г. 1775 ѿ село Коприкѣица (Хилендаръ) БСт. 270.
- 1776 з Коприѣицѣ (Б. Цоневъ, Описъ на Пловд. Нар. библи., с. 567)
- 1779 ѿ село Коприкѣица (Хилендаръ) БСт. 269 (2 пжти).
- 1780-85 ѿ село Коприкѣица (Хилендаръ) БСт. 270.
- 1782 Копри'ѣица (Хиленд. писмовникъ) БСт. 488.
- 1788 село Коприѣицѣ (печать) Сб. 181.
- 17(97) [?] село Коприѣица [?] (печать) Сб. 556.
- 1817 ѿ Коприкѣица (Зографъ) БСт. 261.
- 1825 Копри'ѣица Сб. 628.
- 1834 оу' Копри'ѣица Сб. 197.
- 1834 въ Копри'шкото сѣлю Сб. 197.
- 1835 отъ Коприкѣицѣ (Бѣла Черква) Сб. 521.
- 1835 ѿ Копри'ѣица (Мирково) Сб. 499.
- 1836 Копри'ѣица Сб. 556.
- 1837 Коприкѣицеското ѣилище 1837 (печать) Сб. 182.
- 1838 Коприѣица Сб. 576.
- 1839 въ село' Копри'ѣица, Сб. 557.
- 1843-61 ѿ Копри'ѣица Сб. 634.
- 1859 въ селѣ' Коприкѣицѣ Сб. 580.
- 1860 въ Коприкѣицѣ Сб. 636.

Ясно става отъ досегашнитѣ изводи, че единствената възможна етимология на нашето название е да се свърже то съ думата *коприва*. Трѣбва само да се докаже, по какъвъ начинъ е произлѣзла отъ тази основа *Копривщица*. Въ тази последната може да се различи основата *коприв-* и суфиксътъ *-щица*. Това е типиченъ бѣлгарски суфиксъ, като се вземе предвидъ групата *-щ-*, която, както се знае, е специфична черта на старо и новобѣлгарската фонетика.

Суфиксътъ *-щица* е съставенъ отъ *-щ-* + *-ица* съ двоякъ произходъ на *-щ-*. Най-често той се състои отъ два суфикса *-ск(а)* и *-ица*, възъ основа на фонетичното правило, че праславянската група *sk, kg* предъ *i* (= *i, ei*), *e*, *ь*, *ѣ* (= *ѣ*), *g* минава въ старобѣлгарски и новобѣлгарски езикъ въ *št, žd*. Напр. рѣка *Злетовица*, лѣвъ притокъ на р. Брѣгалница (отъ с. *Злетово*), р. *Комица* (Комска) въ Берковска пл. (отъ вр. *Комъ*), р. *Рударица*, дѣсенъ притокъ на Струма (отъ *Рударско*, мах. на с. Кладница) и много други.

Покрай това *-ица* произлиза и чрезъ добавяне на *-ица* къмъ прилагателни, съответно деепричастия на *-ещ-*, произлѣзли отъ по-старитѣ срѣднобѣл. сегашни действителни причастия на *-ѡщ-*, напр. *Вонещица* (сега Слатина, Панагюрско) покрай *Вонеща-вода* (Търновско) и както потокъ *Върлещица* отъ с. Фердинандово (Дермендере), Пловдивско. Нѣма обаче ни единъ сигуренъ примѣръ, въ който суф. *-ица* да е произлѣзълъ чрезъ добавяне *-ица* къмъ суфикса *-ище*. Това е съвсемъ ясно, защото, както се знае, суфиксътъ *-ица* въ бѣлгарския езикъ има следнитѣ основни функции: а) образуване на женски родъ отъ мъжки (*царь-царица, пѣвецъ-пѣвица*); б) образуване умалителни отъ съществителни женски родъ (*звезда-звездица, рѣка-рѣчица*); в) субстантивизация на прилагателни и причастия отъ женски родъ (*слѣпа-слѣпница, лѣва-лѣвица*, както и всички по-горе изброени географски имена). Следователно никога отъ тѣзи функции не позволява прибавянето на *-ица* къмъ съществителни срѣденъ родъ, които завършватъ на *-ище*. Значи автоматично отпадатъ всички етимологии, които свързватъ *Копривщица* съ *коприще*, както отъ копръс, така и отъ *копъръ*.

Въ географскитѣ названия посочениятъ суфиксъ е типиченъ за образуване имена на рѣки, както се вижда отъ цитирания материалъ, което доказахъ въ статията си за името Бѣлащица¹, и както отбелязва и географътъ Г. Гунчевъ². Отъ рѣки съ този суфиксъ се наричатъ впоследствие селища, които се намиратъ при тѣхъ. Може да се допусне, следователно, че името *Копривщица* е рѣчно название, ако наистина,

¹ Пшемиславъ Зволински, За мѣстното име „Бѣлащица“.

„Родна речъ“ XII, (1938-39), стр. 230.

² Гунчо Ст. Гунчевъ. Год. Соф. Ун., кн. XXVII, 6 (1930), стр. 4.

суф. *-ицица* не е получилъ по-рано структурална функция и не се е прибавилъ непосредствено къмъ основата *коприв-* за да образува името на селището. Въ мѣстността около *Копривицица* се втичатъ въ главната рѣка *Тополка* (или *Тополница*) редъ притоци, като: *Крива-рѣка*, *Понска рѣка*, *Косово-дере*, *Бѣла-рѣка*, *Петришка*, *Бистра*, *Мръсно-дере*, *Младенъ-дере* и др. И така, много вѣроятно е, че нѣкой отъ тѣхъ, въ времето на основаването на селището, се е казвалъ *Копривицица* (р. *Копривска* + *-ица*), а по-късно, когато вече селището е получило сжщото име, това название било замѣстено отъ друго. Промѣни на името на рѣка, особено малка, или сжществуване на нѣколко имена при една рѣка, сж толкова често явление, че не трѣбва да се доказва. Ще спомена още, че въ България се намиратъ две рѣки отъ основа *коприв-*, това сж *Копривска рѣка*, лѣвъ притокъ на *Бистрица* (Кюстендилско), и *Копривска* или *Копривецъ*, дѣсенъ притокъ на *Струма*.

Иширковъ и Кесяковъ отричатъ възможността за сжществуване *Копривицица* отъ *коприва* и допускатъ само формата *Копривецъ* или *Копривница*. Обаче вънъ отъ България има сжщо селище *Копривитица*, именно въ Сърбия (о. Добри до; с. Нишавска; б. Моравска¹), а освенъ това въ самата България се срѣщатъ имена съ суф. *-ицица* отъ основа, която означава растение. Напр. отъ *грахъ*: м. *Грацица* (Дѣвинско), сега *Горна-Грацица*, *Недѣлкова Грацица* и *Рашка-Грацица* (Кюстендидско); отъ *сливи*: р. *Сливница* (И Сливница ѿ извора еѣ²; отъ *хмелъ*: *Хмелицица* (Хмелиница³), сега *Мелицица* (Брѣзничско) чрезъ посрѣдството на междинната форма *Мелицица* (* е⁴ *Мелицица*⁴).

Би трѣбвало още да се изясни въпросътъ за изчезването на *в* въ *Копривицица* и образуването по този начинъ *Копривицица*. Въ литературния български езикъ това не е общо явление. Не може обаче да се отрече неговото сжществуване, защото въ българската езикова областъ имаме названия, които показватъ изпадане на *в* предъ *-ицица*, напр. р. *Зелиниковицица* или *Зелиникоицица*, лѣвъ притокъ на р. Росица въ Калоферска пл. (сравни с. *Зелениково* и вр. *Зелениковецъ*), р. *Орлоицица*, притокъ на *Стара-рѣка*, лѣвъ притокъ на р. Огоста, въ Берковска пл. (сравни *Орлова-рѣка*, дѣсенъ притокъ на *Осоговска Бистрица*) и т. н.

Отъ досегашнитѣ изводи ясно личи, че падатъ всичкитѣ етимологии, които извличатъ *Копривицица* не отъ основата

¹ Г. Никетић, Административни речник места Краљевине Југославије. Београд 1931 стр. 344.

² Виргинска грамота отъ Константинъ Асена преди 1277 г., БСт. 582.

³ Бележка отъ 1717 г. въ недѣлното евангелие на църквата Св. Петка въ Баринци, градъ Трънъ, Иречекъ, Пжтувания, стр. 500.

⁴ Зографски поменикъ (1706—1728), БСт. 521.

коприв-, и оставатъ само дветѣ най-стари тълкувания на Пулековъ и Иречекъ. Поради тѣхната непълнота мжно е да се разреши, коя е по-права. На пръвъ погледъ това твърдение изглежда малко чудно, защото, както по-горе доказахъ, суфиксътъ *-ица* не се прибавя къмъ *-ище*, а дори, ако би се прибавялъ, тогава би трѣбвало да произлѣзе формата **Копривищица*. Но ако се вземе предвидъ, че отъ името на близкия градъ *Панагюрище* прилагателното звучи *панагюрски*, нищо не прѣчи да се приеме следниятъ редъ на форми: *Копривище* — *Копривска* (ръка) — *Копривщица*. Излишно е, мисля, да се подчертава специално, че *Копривщица* може да произлиза единствено отъ прилагателното *копривска* и едва при извеждането на тази форма трѣбва да се вземе подъ внимание както *коприва*, така и *копривище*.

Може следователно, да се твърди съ сигурностъ, че, споредъ даннитѣ на езиковия анализъ, името *Копривщица* е произлѣзло отъ основа *коприв-* чрезъ прил. *копривска*, въпрѣки че не може да се разреши, дали основната форма за прилагателното е била *коприва* или *копривище*.

МАЛКИ ПРИНОСИ

Крепостъта, некрополът и пещерният манастир при с. Молаали — Св. Петър, Видинско

отъ Василь Атанасовъ

На 16 км. з. отъ Видинъ, върху единъ хребетъ, е кацнала като морска чайка, една старинна крепостъ, сега въ разруха, отъ която съ погледъ може да се обхване цѣлата крайдунавска равнина, а въ ясно време дори въ силуетъ и нашата стара граница — Трансилванскитъ планини.

Тази крепостъ е служила въ миналитъ времена въ защита на римскитъ рудници въ Горна Мизия, а въ покъсна епоха — за резиденция на отдѣлнитъ малки господари на тѣзи родни краища. Тя е била връзката между старата Бонония и Тополовската крепостъ и следващитъ следъ нея къмъ сегашната сръбска граница: Фунденска, Рабровска, Периловска и др.

Крепостъта има трапецовидна форма въ размѣръ: 48/35/26/22 стъпки и заема жгъла на самото плато, което отъ дветъ страни е оградено отъ стръмни скални надолища — прорѣзи на два немирни потока, а отъ третата страна — отъ единъ изкуственъ ровъ, който я отдѣля отъ самото плато. По стилъ и градежъ тя принадлежи на късната римска епоха.

Входътъ на крепостъта се намира отъ изтокъ. Той е билъ охраняванъ отъ една шестостенна кула, изградена въ ю.-и. жгълъ. Презъ входа се е влизало най-напредъ въ едно малко четвъртито дворче по срѣдата съ единъ бунаръ, въ който преди години, при едни разкопки, се намѣриха обгорѣли греди, обаче до неговото дъно тогазъ не се стигна. То остана да бжде разкопано за по-щастливи времена, които за археоложката наука въ България почти никога не идватъ...

Непосрѣдствено задъ това дворче, на по-висока тераса, на която се излиза по едно стълбище изсѣчено въ камения пластъ, сж разположени развалинитъ на една малка черквичка отъ рано византийска епоха. Нейниятъ олтаръ лежи точно срещу входа на крепостъта. Тази черквичка презъ своето многовѣковно съществуване е претърпѣла две реставрации. По стенитъ ѝ, които сж разровени само на известна дълбочина, не личи да е имало фрески.

Покрай вътрешната страна отъ западъ е имало навѣсъ, на който каменитъ подложки отъ дървенитъ устои, преди години бѣха разкрити. Наблизо до този навѣсъ, отъ вътре до с. страна на кре-

постната стена, е имало долепена една четвъртита постройка, изградена от камък и редове тухли въ византийска стилна форма.

Първата крепостна стена е претърпѣла сжщо две поправки. Първата е направена когато ерозията е закръглила ю. и. жгълъ. Тогазъ той е билъ засиленъ съ изграждането върху него на горната шестостенна кула. А когато и си жгълъ постига сжщата участъ, тогава става втората поправка, при която този жгълъ се притяпява съ една нова стена, която свързва $\frac{3}{4}$ отъ северната стена и $\frac{1}{2}$ отъ източната. При тази реставрация биватъ поправени и наизидани и крепостнитѣ стени — разрушени при нѣкакво варваско нашествие — вѣроятно отъ пожаръ.

Дебелината на крепостнитѣ стени при основата е 2·40 м., обаче единъ пасажъ отъ 0·50 тѣ се стѣсняватъ на 2·10. Каква е била тѣхната височина, обаче, съ положителностъ не може да се каже, поради отсъствието на необходими данни за това.

Въ крепостния дворъ между развалинитѣ на разни постройки сж намѣрени, въ различни времена, единъ жертвенъ камъкъ, части отъ фриза, архитрави, колони, капители, вази отъ дорически стилъ съ примѣсъ отъ други стилни форми, както и разни римски, византийски, маджарски, та дори и турски монети, а въ развалинитѣ на черквичата — прѣстени кандила, малко кръстчета и единъ седмоярченъ свѣтильникъ — българска направа.¹⁾

Въ пѣсъчния пластъ подъ крепостъта отъ ю. страна, съ течение на вѣковетъ се е разрастло и едно малко селище, по срѣдата на което лжкатуши ескарпа, който извежда пѣтника предъ крепостнитѣ врати. То е било разположено отъ изтокъ въ трижгълна площадка предъ крепостъта съ връхъ забоденъ въ смѣситѣ на двата потока, които ограждатъ цѣлото плато.

Селището е унищожено сжщо отъ пожаръ. Въ него сж намѣрени разни битови материали отъ всички епохи, като се започне отъ късно римската, та се достигне до началото на 17 вѣкъ. Между тѣзи предмети се указаха и нѣколко токи отъ прабългарски произходъ.

Въ варовиковитѣ пластове подъ крепостъта и презъ долината на срещната страна, които сж служили за кариери презъ всички вѣкове и на всички племена, които като господари сж бродили по тѣзи мѣста, сж изрѣзвани колони отъ различна дебелина, архитрави, бази, капители и др. архитектурни материали. Една легенда разказва дори за мѣстата, отъ които сж били тѣ изваждани — разположени обикновено въ кръгъ, че сж служили за седалища при обѣди или съвѣщание на нѣкогашнитѣ наши прочути харамии²⁾, които сж бродѣли по Моравско и Нишко — два родни кѣта на българшината, останали и до сега почти за всички въ забрава.

Отъ с. страна на крепостъта, на съседното по-низко плато —

1) Той представлява Богъ въ 3 лица заедно съ четиримата евангелисти.

2) Попъ Мартинъ, Станко Бояджията, Джено, Чавка, Пуо, Хайдугъ Велко и др.

презъ дола, се намира некрополътъ, а въ самата долчина и една стублина, която отъ вѣкове, та и до днесъ е обслужвала съ своитѣ студени кристални води всички обитатели на селището и крепостта въ тѣхнитѣ катадневни нужди.

Тя е изградена отъ 4 плочи всадени подъ единъ вѣковень джбъ, въ самия скатъ. Върху челната плоча отпредъ има кржгълъ отворъ оградень съ единъ линеенъ орнаментъ. Сжщата украса вѣроятно е имало и на повърхната плоча, обаче сега тя е почти изличена.

Гробницитѣ отъ некропола сж издѣлбани въ единъ пластъ пѣсчаникъ. Тѣ сж дълбоки ями, покрити съ четвъртити плочи безъ всѣкаква украса. Въ всѣки гробъ има по единъ или нѣколко скелета, около които сж подредени: обрядни стомнички, ламби, монети и разни други украси отъ злато, сребро и желѣзо. Върху единъ скелетъ е намѣрено и бойно снаряжение, а въ другъ изящна сребърна огърлица съ красивъ пандативъ. Казватъ, че сж намѣрени и други украшения — дори стѣклени гривни отъ примитивно стѣкло. Отъ тѣзи гривни 3 сж запазени въ областния музей.

Този некрополъ, ако се сжди по находкитѣ, е служилъ презъ всички времена за нуждитѣ, както на селището, тъй и на гарнизона отъ крепостта.

Сега тѣзи мрачни дупки, съ своитѣ безразборно разхвърлени кости, навѣватъ само тъга. Мислили ли сж тѣзи всесилни властелини, че тѣхниятъ прахъ нѣкога ще бжде изложенъ на поругание и въ забрава. И действително, едва когато се застане посрѣдъ този хаосъ отъ човѣшки страдания и развалини, чакъ тогазъ се вижда колко голѣма е била неговата човѣшка самоизмама въ вѣчността на неговитѣ постижения и идеали, които дори само следващитѣ нѣколко вѣка не сж могли да преживѣятъ!

На края на това плато, на 3. отъ крепостта, се намира Музикалната пещера — едно чудо на природата, която всѣка пролѣтъ въ опредѣлени дни — русалскитѣ празници—съ своитѣ тайни и чудеса привлича любопитни дори отъ далечнитѣ краища на страната, за да послушатъ тѣжната подземна мелодия, изпълнявана като че ли отъ нѣкаква военна музика³⁾. За нея мълвата разказва да е била надгробень поменъ въ награда на погиналитѣ изъ тѣзи закжтани пушиници въ полето на чествъта римски легионери, далече отъ своитѣ близки и отколе забравень отъ тѣхъ родень кжтъ.

До тази пещера, входътъ на която е затуленъ отъ голѣми парчета камъни, сринаѣти отъ иманяри, се намира друга, въ която надалече отъ входа ѝ не може да се проникне поради 2 езера, които я запълватъ на почетна дълбочина. До входа пъкъ на тази пещера следва трета—единъ тунелъ достъпенъ за проучване и огледъ при близително на 800 метра. Той е прокопанъ отъ единъ подземень потокъ, който въ дола, подъ селището предъ крепостта се показва

³⁾ Дължима на падащи капки вода отъ различна височина въ нѣкаква пещера, ехото отъ които въ смѣсъ дава тази интересна музика.

на повърхността въ единъ буенъ изворъ. Въ дъното на тунела, далече нѣкъде подъ земята, се чува буботене отъ падаща вода—вѣроятно подземенъ водопадъ. Отъ сжщата посока понѣкога долита нѣкакъвъ газъ, който изгасва всички ламби, съ които се служи за освѣтление на това подземно чаровно кѣтче.

Въ стенитъ на тази пещера, когато за пръвъ пѣтъ се влѣзе, се показваха краищата на много кости отъ различни животни на студената епоха по нашитъ балкани, оголени отъ разрушението на подземния потокъ. Тѣ бѣха сжщо оставени, за да бждатъ прибрани въ подобри времена. Сега обаче отъ тѣхъ нѣма вече никакви следи, защото отъ просвѣтното любопитство на нѣкои туристи тѣ се разрушиха за да си набавятъ спомени отъ своя „наученъ“ излетъ. Коститѣ се намѣриха въ варовиковия пластъ подъ който следва черупчестъ такъвъ.

Подъ крепостъта отъ ю., дълбоко въ съседния долъ въ варовиковата скала има издълбанъ единъ пещеренъ манастиръ въ размѣръ 3/3'60 м., при една височина отъ 2'80—вѣроятно отъ II. Българско царство. Черквицата е съ кржгла абсида отъ 1'45 въ диаметръ съ единъ хоризонталенъ пластъ отъ сжщата скала.

Никакви следи отъ живопись или друга украса не се забелязватъ по нейнитѣ стени, обаче, върху последнитѣ личи да сж окадени отъ свѣщи и кандила. Една отъ вътрешнитѣ стени е подзидана на 2—3 мѣста инкрустирано съ четвъртити блокове — вѣроятно поради прекъсването ѝ отъ нѣкакъвъ подземенъ порой откъмъ дола. Никакви старинни материали отъ какъвто и да е характеръ не сж намѣрени въ нея, обаче нейнитѣ основи не сж разкопани още, защото още въ далечни минали времена е нахлула въ нея една доста голѣма водна струя, която я превърнала въ резервуаръ на една чешма построена не далече отъ нея. Сега предъ черквицата има построенъ и единъ навесъ за съхранение на плодове, поради това, че тя като резервуаръ държи хладъ.

До тази пещерна черквица е старата турска кула на чифликъ-сайбията на тази мѣстность отъ пространни гори, овощни градини, ниви, пасбища — сега собственост на Видинското училищно настоятелство.

Въ две отъ стаитѣ на тази кула е помѣстенъ параклисъ въ честь на Св. Петъръ — вѣроятно по традиция, като обнова името на Пещерния манастиръ или на черквицата на крепостъта. Въ този параклисъ нѣма никакви старини, освенъ горния седморжченъ свѣтильникъ.

На патронния празникъ — Св. Петъръ, тукъ се събиратъ много хора отъ околнитѣ села — та дори и отъ града, за поменъ и отмора отъ тежката по това време полска работа.

Най-новиятъ надгробенъ кръстъ въ манастирскитѣ гробища е отъ 1801 год. Следъ тази дата до нашето освобождение изглежда, че тукъ е била преустановена всѣка служба и въздеяния къмъ Всевишния.

Мѣстностьта е красива. Тя съ своитѣ развалини между тази китна природа ражда само сантиментални настроения и идеи, които навѣватъ скъпи спомени за нѣща отколе изчезнали въ забрава. И

действително, посрѣдъ тази дивна природа двама влюбени, за да се свържатъ навѣки поне въ своя гробъ, се прострелватъ единъ другъ, за да изчакатъ, посрѣдъ вълчи вой и укоръ на гълпата, справедливата присжда отъ Всевишния, за своето дѣло. Нека поне този споменъ тукъ за тѣхъ въ награда да пребжде въ вѣковетъ. . . .

Посрѣдъ тази чаровна обстановка и чистия въздухъ напоенъ съ мирисъ отъ розмаринъ и мащерика тукъ сж изградени отъ Видинското училищно настоятелство още и нѣколко „модерни“ сгради за лѣтна отмора на подрастващитѣ поколѣния — „надеждата на нашата родина“.

По натагъкъ изъ околността, задъ тѣзи антични развалини — въ съседнитѣ долища се намиратъ нѣколко пещери съ интересни легенди за съкровища незнайни, вирове бездѣлни, рудни залежи и какви ли още не загатки непонятни, които чакатъ отъ вѣкове, разгатка на своята сждба, обаче, за тѣхъ до пжти. . .

КНИЖОВНИ ОЦЕНКИ

Известия на Българското географско д-во, кн. VII, 1939 год.,
VIII + 304 стр. София 1940 г.

И тая година Българското географско д-во ни поднесе своите „Известия“ въ познатия на нашите четци спретнат видъ, въпреки неспокойното време, въ което живѣемъ.

Последната книга е въ разширенъ размѣръ отъ 19 печатни коли поради посвещаването ѝ на свѣтлата паметъ на покойния редовенъ доцентъ по география *Гунчо Ст. Гунчевъ*, основателъ на списанието „Архивъ за поселищни проучвания“. Книга VII започва съ бележки върху живота и научното дѣло на сѣкия за българската география покойникъ Гунчо Ст. Гунчевъ, (стр. V—VIII). Следва работата на *Д-ръ Любомиръ Кръстановъ*, „Върху поройните валежи“ (съ огледъ на поройните валежи въ България) (стр. 3—31) съ резюме на нѣмски (стр. 31—36). Авторътъ ни запознава съ особеностите на процесите които причиняватъ поройните валежи. *Инж. Б. Ангеловъ* разглежда въпроса за „Катастрофалното наводнение на р. Росица въ 1939 год.“ (стр. 37—68) съ резюме на френски (стр. 69—70), нѣколко скици, 2 изохетни карти и много таблици. Авторътъ отбелязва, че наводнението отъ 28. VI. 1939 г. на р. Росица е отъ най-рѣдките природни стихии, които България е изпитвала. То е продължило $1\frac{1}{2}$ часа, взело е 47 човѣшки жертви и е причинило загуби за 50 милиона лева. Въ работата си „Приносъ къмъ изучаване на застудяванията у насъ“ *Д. Бакаловъ* изтъква, че нашата страна, що се отнася до студените въздушни маси, е въ зависимостъ повече отъ западно европейските климатични фактори отколкото отъ централноазиатските такива.

К. Т. Кировъ въ проучванията си „Планинските температурни инверсии въ Югозападна България“ съ резюме на френски (стр. 99—136) възъ основа на 110 случаи на инверсии, които сж станали за времето XI. 1935 год. до III. 1940 год. дава изобилень материялъ по изясняването на тоя толкова важенъ въпросъ. За нашите четци много интересна е статията на *проф. Ив. Батаклиевъ* „Сравнителенъ прегледъ на политико-географското положение на България“, съ резюме на нѣмски (стр. 137—173). Следъ като авторътъ ни пояснява понятието „положение“ и значението му за всѣка една страна, той спира вниманието ни върху сѣдбоносното значение на географското положение за България. Политическата география познава положение: 1) астрономическо 2) географско-или природно и 3) политическо. Прокарва се сѣщо връзката между положението на една страна и движенията на насе-

лението. Положението на България въ връзка съ това на Балканския п-овъ, който проф. Ив. Батаклиевъ сочи като най-сръдиземна суша, а България е най-междината, най-преходната му областъ. Мѣстото тукъ не ни позволява да се спираме подробно, ноние посочваме на вниманието на нашитѣ четци горната работа. Следва статията на *В. Миковъ* — „Жилищата на предисторическия човѣкъ въ България“, съ резюме на френски (стр. 174—196) и съ 13 образи: планове, снимки и рисунки. *Д. Ярановъ* съ „Приноси къмъ морфологията на Западнитѣ Родопи“, съ резюме на нѣмски (стр. 197—240) и 5 приложения (снимки на стари денудационни форми, орографска подѣлба на Родопитѣ, геоложкотектонска скица на Западнитѣ Родопи, морфоложка карта на северния склонъ на Родопитѣ и морфоложка карта на западнитѣ Западни Родопи) е изучилъ една отъ най-малко познатитѣ области у насъ. Авторътъ различава осемъ орографски, а и толкова морфогенетични земи въ изучаваната отъ него областъ: 1) Пазарджишко-пловдивско поле, 2) Подродопска хълмиста областъ, 3) Северни части на Западнитѣ Родопи, 4) Чепино (включително Баташкото поле, 5) Сръденъ дѣлъ отъ Западнитѣ Родопи, 6) Доспатска котловина, 7) Беслетско било и 8) Орта-колу и Чечъ. Следва отъ сщия авторъ „Животъ и научното дѣло“ на първия български предисторикъ *Рафаилъ Поповъ*. *Д-ръ Л. Диневъ* прави приносъ къмъ антропогеографията на Западнитѣ Родопи съ „Покрайнината Доспатъ“ съ резюме на нѣмски (стр. 245—258) и приложения въ работата: 2 карти за миналото и днешно състояние на покрайнината, 3 фотогр. снимки и 5 таблици за населението и стопанството. Съ този приносъ той ни дава за првъ пжтъ ценни антропогеографски сведения изъ тоя отдалеченъ и непознатъ до сега край на страната. *Д-ръ Л. Диневъ* ни дава сжщо и следващитѣ бележки върху „Териториалнитѣ промѣни въ Европа презъ последнитѣ нѣколко години“ (259—264), които сж много интересни за всѣки учителъ по география, а и за всѣки общественикъ. На края на кн. VII сж дадени рецензии и книжовни вести (стр. 265—291), географски книгописъ за 1939 г. за българскитѣ земи (стр. 292—296), отчетъ за дейността на Българското географско д-во и списъкъ на новитѣ му членове.

Отъ съдържанието се вижда разнообразиятъ и много цененъ наученъ материалъ на кн. VII отъ „Известието“. Ние най-горещо я препоръчваме на всички наши читатели.

Игн. Пенковъ

П. Братковъ, Село Скutare (Пловдивска околия). Антропогеографско изучаване. 40 стр. Пловдивъ. 1940 г.

Поради широтата, културно-историческия характеръ и актуалността на поставенитѣ задачи, поселищно географскитѣ изучавания на роднитѣ селища винаги сж привличали вниманието на нашата интеллигенция. Още презъ епохата на нашето възраждане, когато всѣко културно начинание бѣше въ служба на народностната идея, въ Виена излѣзе (1870 г.) първата, въ нашата научна литература, антропогео-

графска работа отъ Ст. Захариевъ. Отъ тогава насамъ се появиха редица подобни изучвания — работи на скромни труженици, наистина, не специалисти въ областта на географията, но импулсирани отъ една голѣма любовъ къмъ родния кѣтъ и родното селище.

За поставянето на този интересъ къмъ географията на нашитѣ селища въ правилна насока на развитие, много спомогнаха уплътванията за антропогеографски проучвания на А. Иширковъ (1906 г.), Йорд. Захариевъ (1928 г.), областнитѣ антропогеографски монографии на Йорд. Захариевъ (1918 г., 1929 г.), К. Дрончиловъ (1923 г.), Ив. Батаклиевъ (1930 г.), Г. Гунчевъ (1933 г.), Д. Ярановъ (1933 г.), а напоследѣкъ, не малка заслуга въ това направление допринесе и така ценениятъ между географитѣ Архивъ за поселищни проучвания, основанъ и редактиранъ до сега отъ незабравимия Гунчо Гунчевъ. При наличността на тази методична литература и тѣзи образцови антропогеографски монографии, изискванията къмъ този родъ изучвания, по отношение на методология и съдържание, станаха по-голѣми, въ резултатъ на което, въ по-новитѣ работи, личи стремежъ къмъ една по-голѣма пълнота въ изложението на антропогеографскитѣ взаимозависимости.

Въ това направление малката книжка на П. Братковъ, върху антропогеографията на с. Скutare, прави добро впечатление. У автора личи желание, пѣкъ и усѣтъ, къмъ равномѣрно разпредѣление на материала и пълнота на изложението, което отчасти е постигналъ, въпрѣки голѣмитѣ спѣнки, които е срѣщналъ при разработване на физиогеографската частъ. Въ антропогеографскитѣ работи на неспециалиститѣ въ областта на географията, най-силно се чувствува липсата на специална подготовка именно тукъ, гдето проличава не само неопитността за събиране на нови данни, но и погрѣшното използване на литературнитѣ материали, а известно е, че една отъ онитѣ задачи на антропогеографскитѣ проучвания е правилно охарактеризиране на физиогеографската срѣда като първостепененъ факторъ при развитието на селищата.

Следъ единъ много краткъ прегледъ на топографското и хидрографско положение на селото, авторътъ се спира върху климата. Последниятъ е охарактеризиранъ въз основа на метеорологичнитѣ наблюдения на Пловдивската държавна опитна станция презъ 1939 година — единъ съвсемъ недостатъченъ периодъ на наблюдения за климатични изводи. По точна представа за климата на областта щѣхме да имаме, ако бѣше използвана общата климатична характеристика на пространството между гр. Пловдивъ и с. Садово, каквато характеристика може да се намѣри въ работитѣ на К. Кировъ. Пощенни сж, ако и накратко дадени, фенологичнитѣ данни. Преминавайки къмъ втората частъ на своята работа, авторътъ се е спрѣлъ умѣстно върху съобщителнитѣ линии като важенъ факторъ при поселищното развитие на с. Скutare. Обаче, съвсемъ не намѣсто е поставена главата за стопанската характеристика на селото, още повече, че къмъ края на книжката наново срѣщамъ заглавие „Стопанство и поминѣкъ“. За да дадемъ една правилна антропогеографска характе-

ристика на съвременното селище, трѣбва да имаме представа за развоя на поселищнитѣ отношения въ миналото, затова и главата, въ която се разглежда възникването и развоя на селото трѣбва да предхожда главата „Типъ на селото“, но по-важното е, че тукъ е направено едно друго важно опущение. Разглеждайки типа на селото, авторътъ говори за историята на училищното дѣло, културния животъ и стопанскитѣ начинания въ селото, а известно е, че подъ типъ на едно селище се разбира начина на групирането на постройкитѣ и тѣхното разположение въ зависимостъ отъ земеповърхнитѣ форми. Добре е изтъкната основната линия въ развитието на селищата въ полското равнище на Тракия — честа смѣна на селищното мѣсто презъ турско време, поради политически причини и значителни приселвания въ поново време. При антропогеографската интерпретация на мѣстната топонимия, имената на селища и мѣстности служатъ само като мощно сръдство за проследяване на поселищния развой, въ този смисълъ отдѣлна глава за името на селото е излишна въ една антропогеографска работа. Сжщо е схващането и за значението на старинитѣ при антропогеографскитѣ изучавания. Добре е обрисувана физиономията на селото въ главата „Дворъ и кжца“, чрезъ описание на тридѣлната кжца, двора и дворнитѣ постройки. Завършекътъ на всѣко антропогеографско изучаване е стопанскогеографската характеристика, въ която трѣбва да се изтъкне влиянието на човѣка, като културенъ и социаленъ факторъ, върху природния земеобликъ. За жалость, тази часть е разкжсана на две въ началото и края на работата.

Книжката съдържа 5 таблици, планъ и изгледъ на мѣстната тридѣлна кжца и 10 фотоснимки, а би спечелила много, ако къмъ нея бѣше приложена и една картена скица на селската околность.

Изброявамъ горнитѣ несъобразности, които сж предимно отъ методично естество и които срѣщаме почти въ всички работи отъ този родъ, съ цель да бжда полезенъ на автора. Трѣбва, обаче, да подчертая, че въ работата проличава, интересътъ и склонността на г. Братковъ къмъ антропогеографскитѣ занимания, и при една по-голъма теоритическа подготовка, и при тѣзи условия за научна работа, които сжществуватъ въ Пловдивската народна библиотека, той би могълъ да ни даде, за въ бждеще, още по-ценни антропогеографски проучвания върху тракийскитѣ селища.

Ж. Гължбовъ

СЪДЪРЖАНИЕ — TABLE DES MATIÈRES

1. Бележка стр. III
2. Димитъръ Ст. Николовъ, гимназиаленъ
учителъ по география при Харманлийската гимназия.
— Харманли. Поселищно-географски проучва-
ния „ 131—170
 - I. Физикогеографска часть. 1) Положение стр.
132; 2) Земноповърхни отношения въ
харманлийската околностъ стр. 133;
3) Климатически отношения стр. 137;
4) Водна мрежа стр. 141; 5) Растителенъ
свѣтъ стр. 143; 6) Животенъ свѣтъ
стр. 144;
 - II. Поселищно-географска часть. 1) Възникване
и име на селището стр. 144; 2) Развой,
типъ и физиономия стр. 149; 3) Насе-
ление стр. 152;
 - III. Стопански отношения и възможности стр.
158; 1) Земедѣлие стр. 160; 2) Жи-
вотновѣдство стр. 165; 3) Съобщения
стр. 168; Литература стр. 172—173.
- Dim. St. Nikolov — La ville d'Harmanli . . . „ 170—172
3. Описание на България отъ 1640 г. на
архиепископа Петъръ Богданъ (По
случай 300 годишнината). Преводъ и обяснения отъ
Д-ръ Ив. Дуйчевъ, редовенъ доцентъ по исто-
рия при Университета. „ 174—210
4. Пш. Зволински.
— Произходъ на мѣстното име Ко-
привщица „ 211—217

Малки приноси

5. Василь Атанасовъ, уредникъ на Музея въ
гр. Видинъ.

— Крепостъта, некрополътъ и
пещерниятъ манастиръ
при с. Молаали — Св. Пе-
теръ, Видинско „ 218—222

Книжовни оценки

7. Известия на Българското географско д-во, кн. VII,
1939 г. Отъ Игнатъ Пенковъ „ 223—224
8. П. Братковъ, Село Скуtare (пловдивска околия).
Антропогеографско изучване отъ Ж. Гължбовъ „ 224—226

СЪДЪРЖАНИЕ НА ПЪРВАТА ГОДИШНИНА НА СПИСАНИЕТО „АРХИВЪ ЗА ПОСЕЛИЩНИ ПРОУЧВАНИЯ“

1. Въ книга първа сж помѣстени следнитѣ статии:

Г. Гунчевъ — Поселищно-географскитѣ проучвания въ България. Постижения и задачи. Д-ръ Ив. Дуйчевъ — Проучване на миналото на нашитѣ селища. Йорд. Захариевъ — Кюстендилъ. Приносъ къмъ поселищно-географскитѣ проучвания на нашитѣ градове. В. Миковъ — Стари пжтешествия презъ балканскитѣ земи, преведени на български. Полк. Г. Енехолмъ — Бележки върху градоветѣ отатѣкъ Балкана. Д-ръ П. Миятевъ — Нѣколко турски документи отъ XVI в. по продоволствието на султанската войска съ овце отъ български селища. С. Поповъ — Проучване на Севлиево и Севлиевско. Книжовни оценки и др.

2. Въ книга втора сж помѣстени следнитѣ статии:

Д-ръ Хр. Гандевъ — Преселението на тракийски българи и гърци въ България презъ 1878—79 год. Ст. Станимировъ. — Въ София преди 54 години. Г. п. Аяновъ — Привилегировани области въ Североизточна Странджа. Г. Гунчевъ — Изчезналитѣ селища въ България. Приложение. Краткъ въпросникъ за изследване на изчезналитѣ селища въ България. В. Шановъ (преводъ) — Единъ турски ферманъ въ връзка съ Чипровското въстание и разрушението на Чипровци. Съ бележки отъ Йорд. Захариевъ. Мустафа Хаджи Калфа — Румелия и Босна. Географско описание. Превелъ и снабдилъ съ обяснителни бележки Стоянъ Аргировъ. Т. Д. Герасимовъ — Градове по Черноморското крайбрежие върху една антична карта. А. Разбойниковъ. — † Ст. Н. Шишковъ. Книжовни оценки и др.

3. Въ книга трета сж помѣстени следнитѣ статии:

Добри Поповъ — „Гърцитѣ“ въ Елховско. Петъръ Динековъ — Търговски сношения на софиянци съ Цариградъ презъ XIX вѣкъ. Мустафа Хаджи Калфа — Румелия и Босна. Часть II. Ив. Батаклиевъ — Преименуване на селища въ България. Неправилно преименувани селища. Вести. Книжовни оценки.

4. Въ книга четвърта сж помѣстени следнитѣ статии:

Хр. Ст. Хинковъ — Проучване на нашето стопанско минало. Игнатъ Пенковъ — Село Казичене. Приносъ къмъ поселищно географското изучаване на Софийската котловина. Кирилъ Младеновъ — Одринскитѣ гагаузи. Никола Ст. Койчевъ — Два изчезнали града въ Ново-загорско. Мустафа Хаджи Калфа — Румелия и Босна. Часть III. Малки приноси. Книжовни оценки.

Редакцията на списанието доставя цѣлата първа годишнина по 150 лв. На лица, които доставятъ 5 или повече течения, се прави 20% отстъпка. Цена на отдѣлна книжка — 40 лв.

Списанието **Архивъ за поселищни проучвания** има за задача географско, историческо и стопанско проучване на селищата въ българските земи и въ съседнитъ имъ области.

То излиза въ четири книги годишно, всѣка отъ по 8—9 печатни коли. Годишенъ абонаментъ 150 лв. Учители, студенти и ученици могатъ да го изплатятъ на два пѣти. На лица, които запишатъ 5 или повече абонати, се прави 20% отстъпка. Цена на отдѣлна книжка — 40 лв.

Суми да се изпращатъ чрезъ пощенска чекова смѣтка № 37-65 за „Архивъ за поселищни проучвания“.

Препечатване изцѣло или отчасти на статии, образи и карти безъ позволение е забранено. За непомѣстени работи обяснения не се даватъ.

Списанието е одобрено и препоръчано отъ Министерството на народното просвѣщение, отъ Министерството на вътрешнитъ работи и отъ Министерството на войната.

Редакторъ—основателъ: † Г. ГУНЧЕВЪ

Редакторъ: Д-ръ Здр. Ст. Гунчевъ

Редакционенъ комитетъ:

Д-ръ ДИМ. ЯРАНОВЪ, редовенъ доцентъ по география при Университета, Д-ръ ИВ. ДУЙЧЕВЪ, редовенъ доцентъ по история при Университета, В. МИКОВЪ, уредникъ при Народния археологически музей въ София и ИВ. САРАФОВЪ, учителъ въ София.

Адресъ на редакцията и администрацията:

АРХИВЪ ЗА ПОСЕЛИЩНИ ПРОУЧВАНИЯ

Улица Трапезица № 2, I ет., София

La revue „ARCHIVES DES ETABLISSEMENTS HUMAINS“ a pour but l'exploration géographique, historique et économique des villes et des villages bulgares et des régions voisines.

Elle paraît en quatre fascicules chaque année.

Prix de l'abonnement pour l'Etranger: 300 lévas bulgares.

Rédacteur-fondateur: † G. GUNČEV

Rédacteur: Dr. Zdr. Gunčev

Adresse: RUE TRAPESITZA 2, I. — SOFIA (BULGARIE)

Телефонъ на администрацията:

2-54-46
